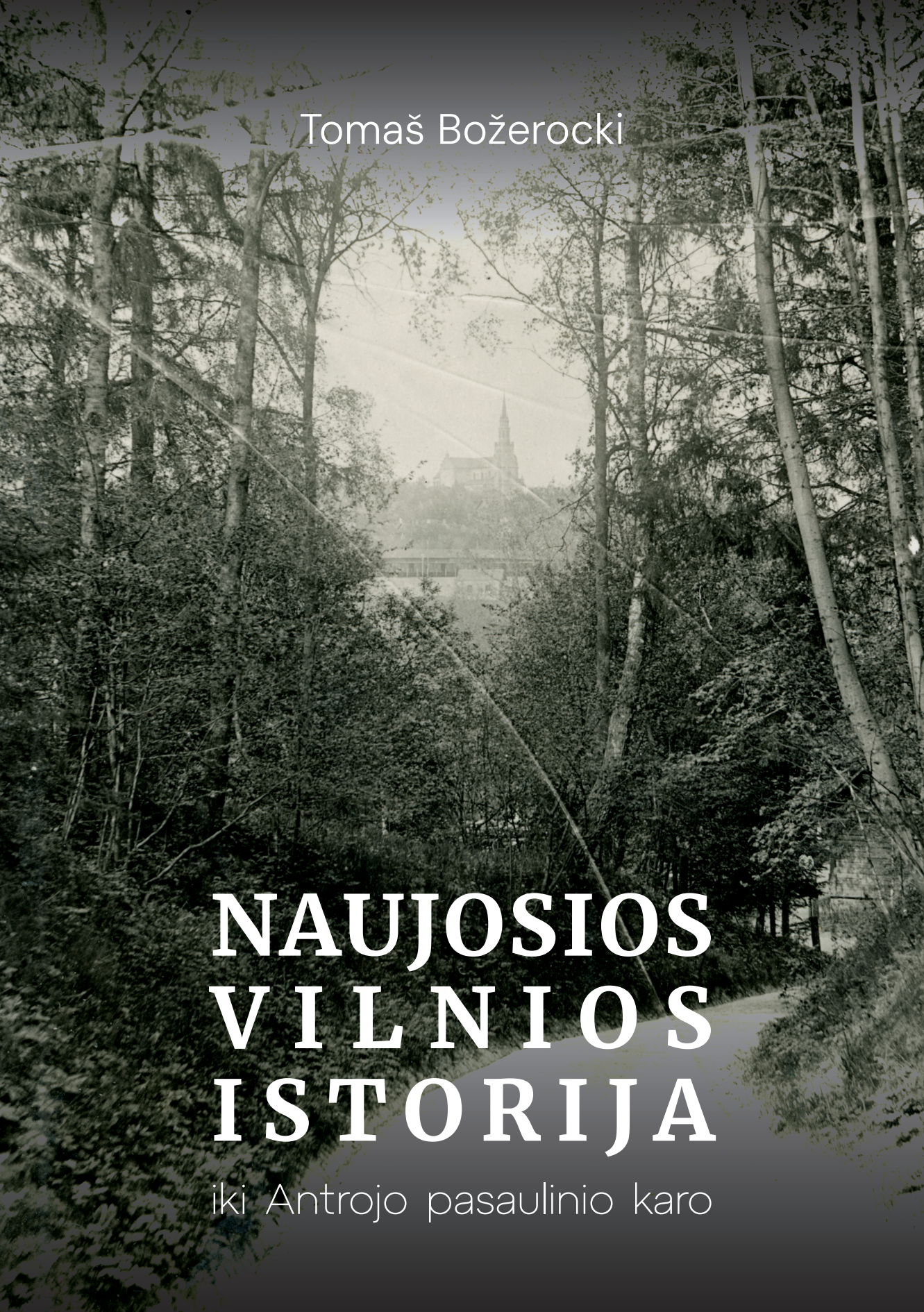
Tomaš Božerocki
NAUJOSIOS VILNIOS ISTORIJA
iki Antrojo pasaulinio karo

Tomaš Božerocki

NAUJOSIOS VILNIOS ISTORIJA

iki Antrojo pasaulinio karo

PRINTING BUREAU, 2025

Viršelio nuotrauka - Kelias link Naujosios Vilnios. Tolumoje – Šv. Kazimiero bažnyčia. 1916 m.
Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

Kalbos redaktorė: Milda Grabytė

Knygą maketavo: MB Printing Bureau

Knygą recenzavo: dr. Domininkas Burba, dr. Andrzej Pukszto

Rengiant knygą konsultavo istorikas Rytas Narvydas ir Naujosios Vilnios miesto bendruomenės pirmininkas,
architektas Maksimas Zacharovas.

Knyga parengta gavus Vilniaus miesto savivaldybės Istorijos tyrėjų stipendiją

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais internete, platinti jo kopijas – parduoti, nuomoti, teikti panaudai, be autoriaus sutikimo išleisti ir versti. Taip pat draudžiama šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

ISBN 978-609-96205-2-7

© Tomaš Božerocki, 2025

TURINYS

Įvadas 5

1. Nuo Rokantiškių iki Naujosios Vilnios. Ankstyvoji vietovės istorija 11

2. Popieriaus fabrikai Kučkuriškėse ir Naujojoje Vilnioje 19

3. Naujosios Vilnios miesto kūrimosi pradžia: geležinkelis ir būsimojo miesto pavadinimas 26

4. Naujosios Vilnios psichiatrijos ligoninės istorija 35

5. Miesto istorija 41

5.1. Keletas istorijų apie Naujosios Vilnios gyventojus 55

6. Naujosios Vilnios pramonė 61

6.1. Emilio Possehlio fabrikas 64

6.2. Pramonės įmonės „A. Mozeris ir sūnūs Naujojoje Vilnioje“ 69

6.3. Miesto elektrinė 75

6.4. Linų fabrikas „Vilnelė“ 77

7. Miesto žydų bendruomenė 79

8. Maldos namai Naujoje Vilnioje 84

8.1. Šv. Kazimiero Karalaičio parapijos ir bažnyčios istorija 84

8.2. Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia 94

8.3. Naujosios Vilnios Šv. apaštalų Petro ir Povilo cerkvė 96

9. Kariuomenė, policijos ir ugniagesių pajėgos Naujoje Vilnioje 98

9.1. Karinės bazės Naujojoje Vilnioje istorija 98

9.2. Naujosios Vilnios policijos nuovados ir ugniagesių komanda 113

10. Mokyklos Naujojoje Vilnioje 117

Vietoje išvadų 124

Priedai 126

Santrauka 132

Summary 133

Streszczenie 134

Naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas 136

Literatūra 136

Dienoraščiai ir prisiminimai 138

Spauda 139

Archyviniai šaltiniai 139

ĮVADAS

1903 m. balandžio 2 d. (kovo 21 d. pagal Julijaus kalendorių) gyvenvietė šalia geležinkelio mazgo bei stoties „Vilnia“ buvo sujungta su Uždvariais, Kučkuriškėmis, Rokantiškėmis, Sodeliais ir gavo miesto teises. Prasidėjo naujas buvusios Rokantiškių seniūnijos istorijos tarpsnis – Naujosios Vilnios miesto, į kurį buvo patenkama pro autentiškus miesto vartus Polocko gatvėje[1], laikotarpis.

Naujoji Vilnia, kurioje dominavo medinė architektūra, buvo tikrų tikriausias miestas su savo administracija, keliomis mokyklomis, bankais, ligonine, restoranais, parduotuvėmis ir net dviem kino teatrais – „Ognisko“ ir „Wanda“[2]. Bet ar šiandien rasime praeities miesto pėdsakų dabartinėje Naujojoje Vilnioje, kuri yra tik dar viena sostinės dalis, tarytum be savo tapatybės? Bent jau A. Kojelavičiaus gatvės atkarpoje nuo cerkvės ir iki stoties tikrai rasime! Bet tai tik architektūrinis pėdsakas. Svarbesnė už jį išlieka tapatybė, nes ir šiandien „senasis autochtonas“ pasakys, kad važiuoja į Vilnių, nors jau beveik septyniasdešimt metų Naujoji Vilnia yra Vilniaus dalis. Bet tuo pat metu išlieka gajūs stereotipai apie šią Vilniaus miesto dalį, kaip nesaugią, bedarbių ir nusikaltėlių vietą. Neigiami stereotipai apie Naująją Vilnią, kaip bedarbių bažnytkaimį, atsirado 1939 m. spalio mėnesį, kai Naujoji Vilnia tapo Lietuvos Respublikos dalimi[3]. Tai neturėtų stebinti; į Naująją Vilnią atvykę lietuviai kalbėjo: keistas miestas, gyvena lenkai, valdžia lietuvių, o kariuomenė sovietų[4]. Sovietai Naujojoje Vilnioje įkurdino savo karinę bazę, kuri ilgesniam laikui tapo neatsiejamu miesto elementu.

Naujosios Vilnios ir jos apylinkių įstoriją galima periodizuoti, ir tai leidžia susisteminti žinias apie vietovę. Pirmasis periodas apima laikotarpį nuo I-ojo tūkstantmečio prieš Kristų iki XIII amžiaus. Tai yra pirmųjų gyventojų ir gyvenviečių atsiradimo laikotarpis. Antrasis laikotarpis prasideda nuo XIII a. – medinės Rokantiškių pilies pastatymo. Šis laikotarpis tęsėsi iki 1655 m. rugsėjo 7 d., t. y. iki pilies sunaikinimo karo su Maskva eigoje. Rokantiškių pilies gyvavimo laikotarpis – tai metas, kada vietovė vaidino svarbų vaidmenį Vilniaus gynybos sistemoje. Rokantiškių pilis saugojo prieigą prie Vilniaus nuo Polocko kelio pusės. Maskvėnams sunaikinus pilį, prasidėjo trečiasis permainingas laikotarpis. Šiuo laikotarpiu dažnai keitėsi Rokantiškių seniūnai, o pati vietovė neturėjo didelės reikšmės. Ketvirtasis laikotarpis prasidėjo nuo XIX a. pradžios ir yra siejamas su grafo Wacławo Pusłowskio pramonine veikla Kučkuriškėse, esančiose prie pat Rokantiškių piliavietės. Tai vienas dinamiškiausių laikotarpių Rokantiškių seniūnijos istorijoje, kadangi šiose apylinkėse tarp Kučkuriškių ir Rokantiškių pradėta vystyti pramonė. XIX a. antros pusės pradžioje nutiestas geležinkelis, jungiantis Varšuvą ir Peterburgą, o 1871 m. atsirado atšaka į Liepoją ir Romnus (Ukraina). Taip Rokantiškės tapo strategine vieta – geležinkelio transporto mazgu. Čia pradėjo keltis daugiau darbininkų, vietą ėmė pastebėti kiti pramonininkai. Pramonė ir geležinkelis tapo būsimo miesto pamatu. Todėl, suteikus miesto

1 Różne sprawy, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 93, l. 50. Taip pat: SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 47–70.

2 Sprawozdanie sytuacyjne I, II, III i IV kwartał 1929 roku. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 61, l. 27, 62, 101.

3 Kalnų, saulės ir fabrikų miestas. Reportažas iš Naujosios Vilnios. Lietuvos žinios, Nr. 66, 1940 kovo 15 d., p. 18.

4 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/

teises, 1903 m. prasidėjo svarbiausias – miesto – laikotarpis. Galima teigti, kad jis baigėsi 1939 m. rugsėjo 18 d., kai Antrasis pasaulinis karas „atsirito“ į Naująją Vilnią sovietinės okupacijos pavidalu. Karas iš esmės užbaigė savarankiško miesto laikotarpį, nors formaliai Naujoji Vilnia tik 1957 m. tapo Tarybų Lietuvos sostinės Vilniaus dalimi. Tuomet prasidėjo „miesto mieste“ epocha. Tačiau ir tapus sostinės dalimi, daugumai išliko atskiro miesto gyventojo savimonė. Tokia jau ta Naujosios Vilnios gyventojo tapatybė.

Pirmieji enciklopedinio pobūdžio Rokantiškių, vėliau Naujosios Vilnios, aprašymai atsirado XIX–XX a. sandūroje, kai buvo leidžiama žinynų serija Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich[1], taip pat statistiniai leidiniai apie tuometinę Vilniaus guberniją[2]. Iš šių leidinių sužinome, jog Naujoji Vilnia – tai gyvenvietė, išaugusi aplink „Vilnios“ geležinkelio stotį ir mazgą buvusioje Rokantiškių seniūnijoje. Gyvenvietė vystėsi ne tik dėl geležinkelio, bet ir dėl pramonės įmonių, tarp kurių viena pirmųjų buvo grafo Wacław Pusłowski popieriaus fabrikas Kučkuriškėse[3].

Šių leidinių kontekste išsiskiria dvi knygos, kuriose Naujosios Vilnios istoriją bandoma susisteminti, ją aprašant nuo ankstyvųjų priešistorės laikų iki Antrojo pasaulinio karo. Pirmoji buvo išleista 1939 metais. Jos autorė – Ludwika Ussowiczówna, Naujosios Vilnios mokyklų istorijos ir lenkų kalbos mokytoja[4]. 2020 m. pasirodė knyga “Naujoji Vilnia atsiminimuose ir archyviniuose dokumentuose” (Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach).[5]. Nors tarp šių knygų išleidimo yra didelis laiko tarpas, savo turiniu jos panašios – suteikia esminių žinių apie vietovę. Bet šių knygų autoriai neatskleidžia vietovės raidos ypatumo – miesto ir pramonės gamyklų santykio. Naujosios Vilnios raida buvo neatsiejama nuo pramonės.

Įdomių žinių apie Naująją Vilnią Antrojo pasaulinio karo pradžioje randama Paweł Rokicki knygoje „Naujosios Vilnios įgula lenkų pogrindyje“ (Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ)[6]. Knygoje analizuojama, kaip buvusios Naujosios Vilnios lenkų kariuomenės įgulos kariai įsitraukė į lenkų ginkluotojo pogrindžio veiklą Antrojo pasaulinio karo metais. Autorius atskleidžia, kad lenkų kariai iš prieškario pulkų mieste įkūrė konspiracinę organizaciją, pavaldžią lenkų ginkluotojo pogrindžio Vilniuje vadovybei[7]. Vis dėlto mieste veikę pogrindininkai iš esmės savo veiklą apribojo informacijos rinkimu, geležinkelio ruožo stebėjimu, naujų narių verbavimu ir jų perkėlimu į Armijos Krajovos partizanų būrius[8]. Lenkų ginkluotojo pogrindžio organizacijos dalis, veikusi Naujojoje Vilnioje, nesuvaidino reikšmingo vaidmens kovoje prieš okupantus.

1 Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. XII, cz. 2. red. CHLEBOWSKI, Bronisław. Warszawa 1893, p. 688–689. Taip pat: Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. XIII. Red. CHLEBOWSKI, Bronisław. Warszawa, 1902, p. 502. Taip pat: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Red.: CHLEBOWSKI, Bronisław. KRZYWICKI, Józef. Tom XIV. Warszawa, 1895, p. 874. Taip pat: : Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Red.: CHLEBOWSKI, Bronisław. WALEWSKI, Władysław. Tom IX. Warszawa, 1888, p. 502.

2 Полный список населенных мест со статистическими данными о каждом поселении. Вильно 1905, с 27.

3 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 47–70.

4 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 25.

5 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 14.

6 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019. Taip pat apie tai yra rašęs Henrykas Rendzionekas. RENDZIONEK, Henryk. Dzieje plutonu AK Nowa Wilejka. Iš: Pamiętnik Okręgu Wileńskiego AK. Komisja Historyczna, Nr. 4, 1998, p. 11–13.

7 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 77–133.

8 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 134–209.

P. Rokicki siekė nurodyti, kurie kariai, tarnavę Naujojoje Vilnioje iki Antrojo pasaulinio karo, įsitraukė į kovą dėl Lenkijos nepriklausomybės. Taip pat šis leidinys buvo reikšmingas aprašant karinę bazę Naujoje Vilnioje. Analizuojant šio objekto istoriją ir reikšmę miesto raidai, taip pat pravertė Piotr Zakrzycki[1] ir Paweł Rozdżestwieński[2] parengtos knygos. Minėtų autorių darbai iš esmės skirti aptarti kovinę Naujosios Vilnios pulkų istoriją, bet juose randama ir vertingų žinių apie karinės bazės būklę. Sužinome, kad kariai Naujosios Vilnios įguloje gyveno prastomis sanitarinėmis sąlygomis, nebuvo netgi pirties, todėl jie prausdavosi miesto pirtyje[3] ir specialiame traukinio vagone, veikusiame kaip mobili pirtis[4]. Verta pridurti, kad Lenkijos kariuomenės buvimas Naujojoje Vilnioje prisidėjo prie miesto raidos. Kariuomenė rėmė miesto mokyklų statybą, mieste veikė kariuomenės pulkų parduotuvės, kuriose galėjo apsipirkti taip pat ir miestiečiai[5].

Rengiant knygą apie Naująją Vilnią buvo naudojami išlikę ir prieinami atsiminimai žmonių, gyvenusių ar dirbusių Naujojoje Vilnioje. Tarp jų galima paminėti šiuos autorius: Grzegorz Cydzik[6], Jan Zmitrowicz[7], Ireną Kontowt-Okulewicz[8]. Šių autorių memuarai ne tik leido susisteminti padriką archyvinę medžiagą, bet ir atkreipti dėmesį į mieste egzistavusį padalijimą į civilinę ir karinę dalis. Riba tarp šių dviejų miesto dalių buvo geležinkelis, Polocko gatvė ir Vilnios upė. Nors iš šių autorių prisiminimų sužinome, kad mieste gyveno žydai, jie nedrįsta daugiau papasakoti apie miesto žydų bendruomenę, lyg jie miestui nepriklausytų. Aptariant panašaus pobūdžio šaltinius, paminėtini Bogdan Noniewicz atsiminimai[9], kuriuose jis ne tik aprašė savo vaikystės miestą, bet ir nubraižė jo žemėlapį. Kol kas tai yra vienintelis miesto žemėlapis iš tarpukario laikų. Autorius nei atsiminimuose, nei žemėlapyje neatvaizdavo objektų, susijusių su miesto žydų bendruomene, kuri nuo XIX a. pabaigos sudarė apie 1/9 miesto gyventojų dalį. Mieste veikė trys sinagogos, o iki Pirmojo pasaulinio karo – net dvi žydų mokyklos. Antrojo pasaulinio karo metais sunaikinus Naujosios Vilnios žydų bendruomenę, dingo ir atmintis apie mieste gyvenusius žydus. Bet aprašant miesto istoriją taip pat pavyko bent iš dalies atkurti žydų bendruomenės istoriją.

Savo dienoraščius paliko ir pirmosios knygos apie Naujosios Vilnios istoriją autorė L. Ussowiczówna[10]. Iš jos dienoraščių įrašų sužinome, pvz., pirmojo burmistro Karolio Mozerio mirties datą ir priežastį, apie padėtį mieste sovietinės ir nacistinės okupacijos metais. Verta pabrėžti, kad jos dienoraščių turinį galime pažinti dėka kraštotyrininkės, buvusios

1 19 Pułk Artylerii Lekkiej. Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. Pruszków, 1996.

2 13 Pułk Ułanów Wileńskich. Red. ROZDŻESTWIEŃSKI, Paweł. Iš: Wielka księga kawalerii polskiej 1918-1939, t. 16. Red. MIJAKOWSKI, Krzysztof, Warszawa, 2012.

3 Tai vienintelis šaltinis, pasakojantis apie tai, kad mieste veikė viešoji pirtis.

4 19 Pułk Artylerii Lekkiej. Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. Pruszków, 1996, p. 8, 10.

5 Sprawozdanie sytuacyjne I, II, III i IV kwartał 1929 roku. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 61, l. 106. Taip pat: USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/

6 CYDZIK, Grzegorz. Ułani, Ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści. Warszawa, 2012.

7 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011.

8 Państwowe Gimnazjum im. Św. Kazimierza w Nowej Wilejce. Red. KONTOWT-OKULEWICZ, Irena. KALENKIEWICZ-MIROWICZ, Anna Krystyna. Bydgoszcz, 2003. Rašant knygą aptikta ir kitų, trumpesnių, Naujosios Vilnios paminėjimų. Apie miestą Antrojo pasaulinio karo metais rašė Zdzisławas Szyłeyko. SZYŁEYKO, J. Zdzisław. Lepsza strona czasu. Londyn, 1992, p. 69. Anot šio autoriaus, Naujoje Vilnioje vokiečiai nelaikė didelių pajėgų, buvo tik bunkeris prie turgaus aikštės ir policijos būstinė.

9 NONIEWICZ, Bogdan. Wspomnienia. Rękopis. Ośrodek Karta, II / 1382 / 2k.

10 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/

Juzefo I. Kraševskio gimnazijos geografijos mokytojos Teresos Brazewicz, publikavusios L. Ussowiczównos dienoraščius. L. Ussowiczówna paliko įdomų įrašą; anot jos, ant Rokantiškių piliavietės stovėjo medinis kryžius, skirtas pagerbti 1863–1864 metų sukilėlius. Pasak autorės, kryžius buvo sunaikintas 1940 metais, ant kalno vykdant pirmuosius archeologinius-žvalgomuosius darbus[1].

2011 m. pasirodė jau minėtos T. Brazewicz[2] knyga "Naujosios Vilnios Šv.Kazimiero Karalaičio parapijos istorija" (Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce). Knygos pavadinimas tarsi atskleidžia, kad bus aptariama tik bažnyčios istorija. Tačiau autorė per bažnyčios istorijos prizmę pristato ir miesto istorijos momentus bei miestiečių santykį su sakraliniu statiniu, atsiradusiu mieste 1911 m. Dėl šios priežasties ši knyga savo metodologine prieiga skiriasi nuo išleistų 1939 ir 2020 m. Pastarosiose bandoma sukurti nuoseklų miesto istorijos pasakojimą. 2017 m. buvo išleistas istoriko Alberto Kazlausko kelionių vadovas Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją[3]. Šis leidinys skiriasi nuo knygos Pasižvalgymai po Vilnių[4] (miestas taip pat aprašomas kaip lankytinas objektas) tuo, kad autorius nebando sukurti nuoseklaus pasakojimo apie Naująją Vilnią, bet atskleidžia jos istoriją aprašydamas atskirus objektus, tokius kaip bažnyčios ir fabrikai.

Galima teigti, kad T. Brazewicz ir A. Kazlausko leidiniai tapo šios knygos metodologiniu pagrindu – miesto istorija atskleidžiama per atskirų objektų istorijas. Kita vertus, tokia metodologinė prieiga yra nulemta tam tikrų šaltinių trūkumo. Vykdant archyvinių šaltinių atranką nepavyko rasti didžiosios daugumos Naujosios Vilnios magistrato dokumentų. Nepaisant to, knygoje remtasi gausia archyvine medžiaga, saugoma skirtinguose Lietuvos ir Lenkijos archyvuose[5].

Už analizės ir aprašymo ribų liko lenkų gynybiniai įtvirtinimai, esantys A. Kojelavičiaus ir S. Batoro gatvėse. Šie objektai buvo statomi 1921–1923 m., bet niekad nebuvo baigti ir praktiškai panaudoti. Statybų darbai buvo nutraukti, o objektai užkonservuoti. Oficiali priežastis – pasikeitusi Lenkijos karinė doktrina. Neoficialioji buvo kur kas paprastesnė, suprantama

1 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/

2 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011.

3 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 29–32.

4 Naujoji Vilnia. Iš: Pasižvalgymai po Vilnių. Red. TIUKŠIENĖ, Zita. SISAITĖ, Nijolė. Vilnius, 2015, p. 92.

5 Rengiant leidinį buvo remtasi dokumentais, saugomais Lietuvos centriniame valstybės archyve, Lietuvos valstybės istorijos archyve, Vilniaus regioniniame valstybės archyve, Ossolinskių bibliotekoje Vroclave (Lenkija) ir Varšuvos Nacionalinėje bibliotekoje.

Raport sytuacyjny żandarmerii polowej, skargi mieszkańców m. Wilna na działalność policji. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 232, l. 4–5 ap. Taip pat: Sprawy do załatwienia, 1931 r. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 85, l. nenumeruoti. Taip pat: Opracowanie Stefana Stankiewicza dotyczące stosunków polsko–litewskich XIX–XX w. Zbiór Stanisława Kiałki. BOss, Rkps, 16637 / II, p. 5–7. Taip pat: Sprawozdanie sytuacyjne I, II, III i IV kwartał 1929 roku. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 61, l. 27. Taip pat: Dział I, teczka Nr. 25, prasa 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 6, l. 11; Filmy i nadzór nad kinematogtafami. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 617, l. nenumeruoti. Taip pat: Filmy i nadzór nad kinematogtafami. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 404, l. nenumeruoti. Taip pat: Referat bezpieczeństwa, filmy. 1935 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 616, l. nenumeruoti. Naujosios Vilnios Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia. Istorinė pažyma. VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 6586, p. 2. Taip pat: Podania sióstr miłosierdzia o przyjęcie na pracę, oddział sanitarny. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 465, l. 1–21. О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 1. О г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 4. Taip pat: Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9583, l. 71ap.

Tai tik maža dalis panaudotų dokumentų.

eiliniam žmogui – iššvaistytos lėšos, ir ne šiaip iššvaistytos, o išgrobstytos stambiu mastu. Bet verta pridurti, kad pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu, t. y. nuo 1940 m. birželio 15 d. iki 1941 m. birželio 22 d. šie objektai buvo naudojami mokomaisiais tikslais. Karinio dalinio nr. 3090 kariai Naujoje Vilnioje mokėsi užimti ir neutralizuoti priešininko įtvirtinimus. Mokymų metu nukentėjo šalia buvęs miško urėdijos medelynas[1].

Vietovės istorija chronologiškai aptariama nuo I-ojo tūkstantmečio prieš Kristų. Nuosekliausias pasakojimas apima laikotarpį nuo XIV a. pabaigos ir iki 1941 m. vasaros. Tuomet Naujoji Vilnia tapo Lietuvos gyventojų, nepriklausomai nuo jų tautybės, tragedijos liudytoja. Iš Naujosios Vilnios 1941 m. birželio mėnesi pajudėjo traukiniai su tremiamais Lietuvos gyventojais. Šiandien apie šį tragišką įvykį primena memorialas, esantis prie Naujosios Vilnios geležinkelio stoties[2]. Tais pačiais metais, tik jau antroje birželio pusėje, prasidėjo nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karas.

1939 m. rudenį vykę karo veiksmai aplenkė Naująją Vilnią, nes čia nevyko jokios kovos. Bet jau 1941 m. birželio mėnesį miestas buvo bombarduojamas vokiečių kaip svarbus geležinkelio mazgas. Lygiai tą patį vokiečiai darė 1915 m., per Pirmąjį pasaulinį karą. Karo veiksmų metu nukentėjo 52 civilių gyventojų ir 7 valstybiniai ūkiai, t. y. buvusios stambios miesto įmonės. Valstybiniams ūkiams buvo padaryta kelių šimtų tūkstančių litų žala[3]. Tos žalos niekas neatlygino, nes pramonės įmonės nebeveikė. Tik 1944 m. prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, sovietai pradėjo atkūrinėti miesto pramonę[4].

J. Zmitrowicz savo atsiminimus pradeda žodžiais: Atsiminimai – tai tik maža dalis paveikslo, tai dalis, kurią šiandien vadiname dabartimi, o jau rytoj vadinsime praeitimi. Būtina gaudyti dabartį, kol ji nepaskendo užmaršties ir niekų bedugnėje. Atsiminimai – tai didelės grandinės mažos grandys, jungiančios praeitį su ateitimi. Rašau, nes, perfrazuojant filosofinę aksiomą, geriau būti, negu nebūti – geriau rašyti, negu nerašyti[5]. Jie geriausiai atspindi ir šios knygos tikslą – kuo daugiau praeities išsaugoti ateičiai.

Knygą sudaro dešimt skyrių, kuriuose nuosekliai atskleidžiama Rokantiškių seniūnijos ir Naujosios Vilnios istorija iki Antrojo pasaulinio karo. Pasakojimas pradedamas nuo Rokantiškių seniūnijos istorijos atskleidimo ir nuosekliai pereinama iš priešistorės laikotarpio į kitus amžius. Bet vėliau atsisakoma nuo linijinio chronologinio modelio ir miesto istorija atskleidžiama per atskirus objektus. Viena vertus, tokią prieigą nulėmė archyviniai ir istoriografiniai šaltiniai, kuriuos pavyko atrasti ir įvesti į mokslinę apyvartą. Kita vertus, ši prieiga leidžia detaliau pažvelgti į atskirus elementus, kurie paveikė gyvenvietės raidą ir jos transformaciją į miestą. Knygoje yra atskiras skyrius skirtas miesto pramonei, bet Kučkuriškių popieriaus gamyklos ir geležinkelio istorijos buvo išskirtos iš kitų pramoninių objektu ir atskirai pristatytos. Toks pasirinkimas nėra atsitiktinis, šie du objektai tapo būsimo miesto kertiniais akmenimis. Kučkuriškių popieriaus fabrikas paskatino naujakurių atsikraustymą į būsimo miesto apylinkes, o geležinkelio atsiradimas sudarė sąlygas plėstis pramonei.

1 Дело 2 с разной перепиской в\ч 4102. 1941 г. LMAVRS, f. 215, b. 1154, l. 52–55.

2 Pasižvalgymai po Vilnių: miesto mikrorajonai. Sud. TIUKŠIENĖ, Zita. SISAITĖ, Nijolė. Vilnius, 2015, p. 92.

3 1941 m. birželio–liepos mėn. Lietuvai padarytų karo nuostolių suvestinė 1939–1940 m. kainomis. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 44, l. 281.

4 DRĖMAITĖ, Marija. GRYBKAUSKAS, Saulius. KLUMBYS, Valdemaras. SIRUTAVIČIUS, Vladas. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Sovietinės Lietuvos sostinė. 1944–1990 m. Iš: Vilniaus istorija, III t. Vilnius, 2024, p. 399

5 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 7.

Penktame ir septintame knygos skyriuose atskleidžiama ne tik miesto raida laikotarpyje tarp dviejų pasaulinių karų, bet ir pristatomi miesto gyventojai. Penktame skyriuje pristatomi miesto gyventojai ir atskleidžiamas tuometinės Naujosios Vilnios savitumas – miestas atrodantis kaip didesnė kaimo gyvenvietė. Toks įspūdis miesto svečiams susidarydavo todėl, kad Naujoje Vilnioje anuomet dominavo mediniai, vieno aukšto namai. Septintame skyriuje skaitytojas supažindinamas su miesto žydų bendruomenę, kurios pėdsakų šiandien Naujoje Vilnioje jau neberasime.

Nemažai dėmesio skirta kariniai įgulai, kuri nuo Pirmojo pasaulinio karo laiku veikė psichiatrinės klinikos pastatuose. Kariuomenės buvimas mieste savotiškai veikė miesto raidą - pietinė miesto dalies urbanizacija vyko kur kas lėčiau.

Knygoje atsisakyta klasikinių išvadų, kurios apibendrintu, susistemintu pateiktą medžiagą. Vietoje išvadų pateikiamas tekstas įvedantis skaitytoją į tolesnį miesto raidos etapą, kuomet miestas tampa didesnio miesto, t. y. Vilniaus dalimi. Po Antrojo pasaulinio karo prasideda „miesto mieste“ laikotarpis, kuris trumpam buvo nutrauktas vykdant sovietinėje Lietuvoje administracinę reformą. Nuo 1957 m. Naujoji Vilnia visam laikui tapo rytine Vilniaus dalimi, bet lyg šios išsaugojo „miesto mieste“ pojūtį.

1. NUO ROKANTIŠKIŲ IKI NAUJOSIOS VILNIOS. ANKSTYVOJI VIETOVĖS ISTORIJA

Archeologinių tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad gyvenimas Naujosios Vilnios apylinkėse prasidėjo jau priešistorės laikais. Pirmieji gyventojai čia įsikūrė dar I tūkstantmetyje prieš Kristų. Apie ankstyvųjų gyventojų veiklą liudija Kučkuriškių piliakalnis, dar vadinamas Barsukynės kalnu. 2008–2009 m. ant kalno bei jo apylinkėse buvo atlikti tyrimai, ir nustatyta, kad piliakalnis naudotas I tūkst. pr. Kr.–I tūkst. po Kr.. Vėliau jis apaugo medžiais, o 1921–1923 m. statant gynybinius įtvirtinimus buvo apardytas[1]. Šalia piliakalnio taip pat buvo rastas pilkapynas, ten esantys palaidojimai priskiriami I tūkst. antrajai pusei. Atliekant tyrimus atrasta 40 degintinių žmonių kapų ir 32 griautiniai žirgų kapai bei nemažai įkapių. Verta pridurti, kad pirmasis palaidojimus šioje vietoje XIX a. atrado Adomas Pliateris[2].

Manoma, kad įdomiausias archeologinis paminklas, liudijantis apie ankstyvąją žmonių veiklą dabartinės Naujosios Vilnios teritorijoje, galėjo būti Žvirblių pilkapynas, negrįžtamai suniokotas XX a. šeštame dešimtmetyje statant „Žalgirio“ gamyklos futbolo stadioną. Šiandien nebėra ir stadiono. Po „Žalgirio“ gamyklos privatizacijos stadionas buvo apleistas, dalis jo pastatų virto griuvėsiais.

Žvirblių Pilkapynas pavadintas, pagal kaimą buvusį dabartinėje rytinėje Naujosios Vilnios dalyje[3]. Jis buvo atrastas atsitiktinai. Tarpukariu būsimo stadiono vietoje buvo Lenkijos kariuomenės įgulos mokymo poligonas. 1924 m. gruodžio mėn. vykstant 85-ojo Vilniaus šaulių pėstininkų pulko lauko pratyboms, įrenginėdami kulkosvaidžio poziciją, kariai nuardė kalnelį, kuris pasirodė esąs pilkapis, o jame slypėjo žmonių griaučiai, papuošalai, ginklai ir buities apyvokos daiktai[4]. Dėl šio netikėto atradimo 1925 m. sausio mėn. prasidėjo vietos tyrimai. Iki archeologų iš Varšuvos atvykimo pėstininkų pulko vado pulkininko M. Kosteckio įsakymu aplink archeologinį paminklą buvo įrengta speciali apsaugos zona, siekiant apsaugoti vietą nuo galimų plėšikų[5]. Vietos tyrimus vykdė archeologas Ludwik Sawicki, vėliau jo darbą tęsė Roman Jakimowicz, Varšuvos valstybinio archeologijos muziejaus direktorius[6]. Tyrimų metu rasti palaidojimai priskiriami VII–XII a. laikotarpiui. Pilkapynuose buvo degintų ir griautinių palaidojimų, o tarp įkapių aptikta ir tuščių molinių indų, ietigalių, strėlių antgalių, sagių, diržų sagčių, kitų papuošalų bei ginklų. Dauguma rastų artefaktų

1 Kučkuriškių piliakalnis. [2024-08-29] Iš: Kultūros vertybių registras

https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search

2 N.Vilnios pilkapynas. [2024-08-29] Iš: Kultūros vertybių registras

https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search, Taip pat: USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno 1939, s. 12. Taip pat: ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 25.

3 Žvirblių kaimas buvo Rokantiškių seniūnijos dalis. 1865 m. kaime gyveno 20 šeimų. Pagal: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Red.: CHLEBOWSKI, Bronisław. KRZYWICKI, Józef. Tom XIV. Warszawa 1895, p. 874.

4 IWANOWSKA, Grażyna. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Kurhan 47 z mieczem z cmentarzyska w Żwirblach (Žvirbliai). Iš: Lietuvos archeologija, 2001, t. 21, p. 241.

5 IWANOWSKA, Grażyna. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Kurhan 47 z mieczem z cmentarzyska w Żwirblach (Žvirbliai). Iš: Lietuvos archeologija, 2001, t. 21, p. 242.

6 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 11.

buvo ne vietinės gamybos; spėliota, kad daiktai galėjo būti atgabenti iš Skandinavijos[1]. Prielaida grįsta tuo, kad rasti kardai buvo puošti skandinaviška ornamentika – pintiniais raštais ir gyvuliniais motyvais[2]. Beje, pilkapyne rasti atskiri žirgų pilkapiai[3]. Visa su tyrimais susijusi medžiaga pateko į Lenkijos valstybinio archeologijos muziejaus Baltų archeologijos skyrių Varšuvoje[4]. Pagal kūnų palaidojimus, pilkapių formas ir jų formavimo ypatybes Žvirblių pilkapynas, priskirtas Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai, liudija apie baltiškąją regiono priešistorę. Rytų Lietuvos pilkapių etnokultūrinė sritis susiformavo I tūkst. viduryje ir išliko iki Lietuvos valstybės susidarymo. Verta pridurti, kad Žvirblių pilkapynas yra vienas iš nedaugelio, kuriuose tarp įkapių pasitaiko kalavijų[5]. Bet ne tik šie reti radiniai buvo rasti Naujoje Vilnioje. Štai 1957 m. žvyro karjere dvidešimties metrų gylyje buvo rastas mamuto krūminis dantis[6].

Kitas objektas, menantis ankstyvąją vietovės istoriją, yra Rokantiškių piliavietė. Piliavietės tyrimus 1940 m. spalio–lapkričio mėn. vykdė Vilniaus miesto muziejus. Darbams vadovavo Helena ir Włodzimierz Hołubowicz. Tuomet ištirtas apie 400 m2 plotas[7]. Tyrimai ir žvalgymai buvo vykdomi ir vėliau, t. y. 1987, 1995, 2008 ir 2010 metais[8]. Archeologinių tyrinėjimų metu buvo aptiktos čia stovėjusios renesansinės dviaukštės pilies liekanos, iki 4 m storio kultūrinis sluoksnis su griuvenomis ir archeologiniais radiniais. 2008–2010 metais buvo vykdomi piliavietės tvarkymo darbai, kurių metu užkonservuotos ir užpiltos žemėmis archeologinių tyrinėjimų metu atkastos pilies statinių liekanos. Buvusios pilies vietoje iškirsti ir išretinti medžiai bei įrengta apžvalgos aikštelė, taip pritaikant vietą lankytojams[9].

Piliavietės pavadinimas siejamas su Rokantiškių kaimu, kuris buvo įsikūręs dešiniajame Vilnios upės krante, dabartinėje A. Kojelavičiaus gatvės atkarpoje nuo senųjų miesto kapinių iki cerkvės[10]. Spėjama visą teritoriją, buvus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų Alšėniškių tėvonija[11]. 1390 m. kryžiuočiams puolant Vilnių, vienas iš jų dalinių užėmė medinę Rokantiškių pilį, saugojusią prieigą prie sostinės[12]. Tikėtina, kad pirmąją medinę pilį Rokantiškėse XII–XIII a. sandūroje

1 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno 1939, p. 12. Taip pat: IWANOWSKA, Grażyna. KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Kurhan 47 z mieczem z cmentarzyska w Żwirblach (Žvirbliai). Iš: Lietuvos archeologija, 2001, t. 21, p. 241–266.

2 BARONAS, Darius. Baltų genčių kultūros bruožai. Iš: Lietuvos istorija: geležies amžius. II t. Red. ZABIELA, Gintautas. Vilnius, 2007, p. 360.

3 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 13.

4 IWANOWSKA, Grażyna. Cmentarzysko kurhanowe w Żwirblach pod Wilnem: wprowadzenie w problematykę: katalog. Warszawa, 2006. [2024-08-29] Iš: Lituanistika.lt https://www.lituanistika.lt/content/10088

5 BARONAS, Darius. Baltų genčių kultūros bruožai. Iš: Lietuvos istorija: geležies amžius. II t. Red. ZABIELA, Gintautas. Vilnius 2007, p. 393.

6 DAUGNORA, Linas. Mamutai Lietuvoje. In: Lietuvos archeologija, 2004, 5 t., p. 10.

7 KUNCEVIČIUS, Albinas. Rokantiškių piliavietės žvalgymo ir tvarkymo darbai. Iš: Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais. Vilnius 1996, p. 164. Taip pat: ZALEPŪGIENĖ, Aušra. ŽILINSKAS, Robertas. Rokantiškės Castle mound. Iš: Archeological investigations in independent Lithuania (1990–2010). Red.: ZABIELA, Gintautas. BAUBONIS, Zenonas. MARCINKEVIČIŪTĖ, Eglė. 2012, p. 214.

8 Pagal: BALČIŪNAS, Jonas. STRAZDAS, Arūnas. SKRUPSKELIS, Algirdas. Informacija apie Rokantiškių piliavietę. Iš: Naujoji Vilnia [20214-10-24] https://naujojivilnia.lt/wp-content/uploads/2021/12/KPD-informacija-apie-Rokantiskiu-piliaviete-2013.pdf

9 Pagal: BALČIŪNAS, Jonas. STRAZDAS, Arūnas. SKRUPSKELIS, Algirdas. Informacija apie Rokantiškių piliavietę. Iš: Naujoji Vilnia [20214-10-24] https://naujojivilnia.lt/wp-content/uploads/2021/12/KPD-informacija-apie-Rokantiskiu-piliaviete-2013.pdf

10 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 18.

11 KUNCEVIČIUS, Albinas. Rokantiškių piliavietės žvalgymo ir tvarkymo darbai. Iš: Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 164. Taip pat: USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 10. Taip pat: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Red.: CHLEBOWSKI, Bronisław. WALEWSKI, Władysław. Tom IX. Warszawa, 1888, p. 502.

12 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 15–16, 19.

pastatė Alšėniškių giminei priklausęs didikas. Spėjama, kad XV a. pab.–XVI a. pr. buvo pastatyta mūrinė pilis. Lietuvos metraštyje, Bychovco kronikoje, užrašyta legenda, siejanti Rokantiškes su Alšėnų giminės pradžia: „Ketvirtasis brolis, Alšys, persikėlė per Neries upę ir užtiko gražų kalną tarp kalnų, ties Vilnia, už mylios nuo jos žiočių, kur ji įteka į Nerį, priešais Rokantiškes, ir įkūrė miestą, kurį pagal savo vardą pavadino Alšėnais. Neilgai ten išbuvo. Jodinėdamas iš ten medžioti į girią už dešimties mylių nuo to savo miesto, užtiko gražų kalną, supamą aplinkui plačių lygumų ir pilną gėrybių. Jam ten patiko, ir jis ten apsigyveno; ant to kalno, prie Karoblio upės, įkūrė miestą; atsikėlė iš ten, ėmė kunigaikščiauti ir pasivadino Alšėnų kunigaikščiu.“ Manoma, kad Rokantiškėse buvo viena seniausių Lietuvoje medinių pilių, pastatyta XII–XIII a. sandūroje[1].

Nuo XIV a. pabaigos Polocko kelias, ėjęs netoli Rokantiškių, tapo strateginiu – vedė iš Vilniaus į Polocką, o iš ten – iki Maskvos. Manoma, kad šiuo keliu link Vilniaus 1394 m. judėjo Livonijos ordino magistras, siekdamas paremti kryžiuočių puolimą. Taip pat šiuo keliu žygiavo Lietuvos didieji kunigaikščiai: Vytautas – į Vitebską ir Pskovą (1405 m.), Jogaila – 1411 m. į Polocką ir Vitebską, Žygimantas Augustas – 1557 m. į Livoniją, o vėliau, karo su Livonija metu, ir Steponas Batoras[2].

Žinoma, kad nuo 1528 m. Rokantiškėse kiekvienais metais birželio 29 d., t. y. per Šventųjų apaštalų Petro ir Povilo minėjimą, vyko mugė. Privilegiją rengti mugę suteikė Lietuvos valdovas Žygimantas Senasis[3]. Tais pačiais metais jis pasirašė dar vieną privilegiją, pagal kurią tik Rokantiškių Šv. Kryžiaus bažnyčios klebonas turėjo teisę laikyti šiose apylinkėse karčemą[4].

Duomenys apie Rokantiškes XVI a. pradžioje yra prieštaringi. Anot L. Ussowiczównos ir J. Zmitrowicziaus, tuo laikotarpiu vietovė priklausė arba buvo išnuomota Goštautams[5]. Paskutiniuoju Rokantiškių savininku iš minėtos giminės buvo Stanislovas Goštautas (pirmasis Barboros Radvilaitės vyras), kuris mirė neturėdamas palikuonių. Pagal anuometinę LDK teisinę reguliaciją, mirusiajam nepalikus palikuonių, dalis valdų atitekdavo Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvarui. Todėl Rokantiškės perėjo valdovo dvaro žinion. Pagal kitą versiją, 1530–1533 m. laikotarpyje Vilniaus vyskupas Povilas Alšėniškis Rokantiškes pardavė Lietuvos valdovo Žygimanto Senojo žmonai Bonai Sforcai[6]. Bet kuriuo atveju, iki XVI a. vidurio būsimos Naujosios Vilnios apylinkės perėjo valdovo dvaro žinion. Tuo metu ant kalno jau buvo įrengta mūrinė pilis. 1554 m., valdant Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui, buvo sudarytas Rokantiškių seniūnijos inventorius, iš kurio aiškėja, kad šalia pilies stovėjo Šv. Kryžiaus bažnyčia, tikėtina, pastatyta XVI a. pradžioje. Bažnyčioje būta trijų altorių, o pastato būklė prasta. Kunigo išlaikymui buvo skirtos žemės Ivoniškėse, Vėliučionyse, taip pat dalis miško Guriuose. 1566 m. bažnyčios valstiečiai baudžiauninkai buvo Staszel, Jan Wołk ir Mikołaj Plauszkoł. Spėjama, kad pirmoji bažnyčia Rokantiškių piliavietėje galėjo atsirasti XIV a., kai Alšėniškiai pastatė medinę pilį, nors L. Ussowiczówna bažnyčios atsiradimą sieja su Goštautais, kurie, anot jos, jau XIV a. pirmoje pusėje fundavo Rokantiškių Šv. Kryžiaus bažnyčią[7].

---

1 Pagal: Rokantiškių pilies Naujoje Vilnioje hipotetinė rekonstrukcija [2024-10-24] Iš: Naujoji Vilnia https://naujojivilnia.lt/rokantiskiu-pilies-naujojoje-vilnioje-hipotetine-rekonstrukcija/

2 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 16–20.

3 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 19.

4 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 19.

5 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok 2011, p. 18; Taip pat: USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 10.

6 ZALEPŪGIENĖ, Aušra. ŽILINSKAS, Robertas. Rokantiškės Castle mound. Iš: Archeological investigations in independent Lithuania (1990-2010). Red.: ZABIELA, Gintautas. BAUBONIS, Zenonas. MARCINKEVIČIŪTĖ, Eglė. 2012, p. 214.

7 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 15. Taip pat duomenų apie Rokantiškių seniūnijos valstiečių lažo atlikimą galima rasti: Svirnelių (?) kaimo (apie Rokantiškių – N. Vilnios) valstiečių privalomų talkų nustatymą. LMAVBRS, f. 256, b. 3463, l. 1.

1588 m. sausio 9 d. sudarytas kitas Rokantiškių seniūnijos inventorius, kuriame minimi seniūnijai priklausę Kairėnų, Rokantiškių, Vėliučionių, Šatrininkų, Kyviškių, Skaisterių kaimai[1]. Šių kaimų gyventojai turėjo atlikti baudžiavą nuo Sekminių (kilnojama šventė) iki Šv. Martyno (lapkričio 11 d.) po tris dienas per savaitę, o nuo Šv. Martyno iki Sekminių – po dvi dienas[2]. 1612 m. spalio 22 d. mirus klebonui Mateuszui Migowicz, klebonu į Šv. Kryžiaus bažnyčią buvo paskirtas kun. Piotr Korkon. Jis nugriovė seną, apgriuvusią bažnyčią ir pastatė naują, kuri 1655 m. rugpjūčio 7 d. buvo sudeginta, pilį užėmus maskoliams.

Archeologinių tyrimų metu buvusios pilies vietoje rasti XVI–XVII a. pilies statinių pamatai, rūsiai, plytos, čerpių ir koklių dalys. Išlikę fragmentai rodo, kad pilis turėjo gotikos bruožų. Pilies rūmai buvo 45×20 metrų dydžio, turėjo kvadratinius bokštus. Pirminis architektūros stilius – gotika, vėliau, Renesanso laikotarpiu, vyko perstatymai. Pilies rūmų sienos buvo 2 m storio, langų angos apmūrytos plytomis. Iš pietų pusės būta kiemo, apjuosto gynybine siena, prie kurios šliejosi kazematai, o pietvakariniame kampe – vartų gynybos bokštas. Visi šie duomenys leido archeologui, architektūros istorikui dr. Žygimantui Buržinskui ir architektui Aurimui Širviui sukurti hipotetinę Rokantiškių pilies rekonstrukciją. Šiam projektui vadovavo architektas Maksimas Zacharovas[3].

XVII a. Rokantiškių seniūniją valdė Pacai. 1633 m. birželio 20 d. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Vladislovas Vaza iš Merkinės atvyko į Rokantiškių pilį pas Steponą Pacą, kuris tuo metu buvo seniūnas ir LDK paiždininkis. Tų pačių metų liepos 24 d. karalius dar kartą aplankė S. Pacą Rokantiškėse, kur dalyvavo jo dukros Sofijos sužadėtuvėse su Mstislavo vaivada Mikalojumi Kiška. Neįvykus Sofijos ir Mikalojaus vestuvėms, 1636 m. Sofija susižadėjo su Jonu Mikalojumi Chodkevičiumi. Poros vestuvės įvyko tų pačių metų rugpjūčio 31 d. Tais pačiais metais, tik liepos mėn. 15–16 dienomis, S. Pacą, kuris nuo 1635 m. jau buvo LDK pakancleris, trečią kartą aplankė karalius Vladislovas Vaza[4]. Trečiojo vizito metu karalius S. Paco žmonai Marianai padovanojo Rokantiškių ir Lavoriškių seniūnijas. 1642 m. Mariana gavo karaliaus leidimą perduoti šias seniūnijas savo sūnui Mikalojui Pacui[5], bet Rokantiškių piliai nebuvo lemta ilgai stovėti. 1655 m. rugpjūčio 8 d. į Vilnių įsiveržė maskolių kariuomenė, vadovaujama caro Aleksejaus. Rokantiškių pilį, saugojusią Vilniaus prieigas, maskoliai užėmė ir rugpjūčio 7 d. sugriovė. Karui pasibaigus, dėl sudėtingos šalies finansinės padėties pilis nebebuvo atstatyta[6]. Rokantiškių seniūnija gyvavo toliau, XVIII a. ji priklausė Gimbutų šeimai, bet dėl skolų Gimbutai seniūniją prarado Stanislovo Ninievskio naudai. Karalius Augustas II Saksas 1718 m. lapkričio 4 d. įsakė sudaryti seniūnijos inventorių ir perduoti šias valdas Ninievskiams[7].

XVIII a. antroje pusėje Rokantiškių seniūniją išsinuomojo Jan Konopacki, bandęs nelegaliai pasisavinti jėzuitų ordino žemes šalia Rokantiškių esančiuose Guriuose. 1750 m. liepos 16 d. į Gurių

1 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 20–21.

2 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 23.

3 Pagal: Pristatyta, kaip atrodė Rokantiškių pilis Naujoje Vilnioje: ar ji bus atstatoma? (vizualizacijos) [2024-10-24] Iš: Made in Vilnius

https://madeinvilnius.lt/naujienos/miestas/pristatyta-kaip-atrode-rokantiskiu-pilis-naujojoje-vilnioje-ar-ji-bus-atstatoma-vizualizacijos/

4 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 25.

5 Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. IX. Red. CHLEBOWSKI, Bronisław. Warszawa, 1888, p. 502. Taip pat: USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939, p. 26.

6 KUNCEVIČIUS, Albinas. Rokantiškių piliavietės žvalgymo ir tvarkymo darbai. Iš: Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais. Vilnius 1996, p. 164. Taip pat: USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno 1939, p. 26.

7 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno 1939, p. 27.

mišką atvyko ordino generolas Antoni Wawrzyniec Ratowski, kuris nustatė, kad Rokantiškių seniūnijos valdiniai, nuomininkui įsakius, sunaikino sklypų riboženklius, siekdami nelegaliai praplėsti ribas. Generolui pavyko rasti dalį senų riboženklių dabartinių Grigaičių apylinkėse. Riboženkliai buvo ant senų pušų išskaptuoti kryžiai, akmuo su žirgo pasaga ir pora dirbtinai supiltų kopčių[1].

1731 m. Rokantiškės iki gyvos galvos priklausė Karolinai Jabłonowskai. Bet 1742 m. Augusto III Sakso įsakymu ši teisė perėjo jos vyrui kunigaikščiui Aleksandrui Jabłonowskiui. Įdomumo dėlei reikia pridurti, kad tai buvo tituluočiausias Rokantiškių seniūnas. A. Jabłonowski turėjo Šventosios Romos imperijos kunigaikščio titulą, kurį jam suteikė imperatorius Karolis VII.

Apie Rokantiškių seniūną Aleksandrą Jabłonowskį, kuris tuo pat metu buvo ir Naugarduko vaivada, išliko anekdotinis pasakojimas. Nors A. Jabłonowski buvo laikomas vienu iš labiausiai išsilavinusiu tuo meto didiku. Jis mokėjo ne tik lenkų, bet taip pat prancūzų ir lotynų kalbas, Leipcige buvo įkūręs mokslo draugiją „Societas Jablonoviana“, kuri leido savo periodinį mokslo žurnalą.

Bet nepaisant išsilavinimo ir visų turimų titulų, A. Jabłonowski turėjo keistoką būdą, o galbūt netgi kažkokį sutrikimą (šiandien sakytume psichinį sutrikimą) – jam užeidavo pykčio priepuoliai ir jis prarasdavo savitvardą. Būdamas tokioje būsenoje jis galėjo įsakyti „areštuoti“ karaliaus paveikslą ir „įgrūsti“ jį į kalėjimą arba lygiai taip pat pasielgdavo su savo dukra, kuriai dažnai tekdavo kalėti. Rokantiškių seniūnas sirgo ir didybės manija. Jis buvo įsitikinęs, kad didžiausia palaima jo valstiečiams - tai galimybė jiems matyti poną, t. y. patį grafą. Todėl neretais atvejais nusižengus kuriam nors valstiečiui buvo skiriama bausmė – draudimas matyti grafą. Jis įsivaizdavo, kad galimybė valstiečiams matyti poną yra didžiausia garbė ir dovana, nes buvo įtikėjęs turintis ypatingų galių. Grafas mėgdavo prisegęs prie chalato turimus apdovanojimus pozuoti prieš veidrodį. Pozuodamas kalbėdavosi pats su savimi:

„Kas aš toks? Kunigaikštis? Tai per mažai! Didvyris ir ministras? Taip pat per mažai! Lenkijos karalius? Per maža man to! Vyskupas ar kardinolas? Per mažai! Man ir Romos imperatoriumi būti per maža! Aš esu Romos popiežius! Bet jeigu būtų dar kilmingesnis titulas jis turėtų priklausyti man!“

Tokį ritualą Rokantiškių seniūnas kartodavo bent kartą per savaitę. Tai pastebėjęs vienas dvaro tarnautojų, nusprendė papokštauti. Pastebėjęs, kad ponas rengiasi eiliniai „kalbėjimo sesijai“ jis pasislėpė jo kambaryje už koklinio pečiaus kamino. Po kelių akimirkų. į kambarį iškilmingai įžygiavo A. Jabłonowski ir pradėjo savo monologą. Bet kai seniūnas ištarė žodžius „esu Romos popiežius!“, tarnautojas sušuko „durnius tu esi kilmingasis pone, o ne popiežius!“. Seniūnas išsigandęs išbėgo į lauką ir pažiūrėjo į stogą. Tuo metu ant stogo dirbo kaminkrėtys, kurį pastebėjęs, sušuko dvaro apsaugai – „šaukite į velnią sėdinti ant stogo!“. Kareivis iššovė į vargšą kaminkrėtį, kuris pašautas nukrito ant žemės ir mirė. Pamatęs tai, seniūnas apsidžiaugė ir džiaugsmingai sušuko: „lai velniai irgi mane gerbia!“. Bet po šio įvykio seniūnas daugiau prieš veidrodį su savimi nekalbėdavo. Tarnas, kuris sušuko, turėjo pakankamai laiko išlįsti iš slėptuvės ir pabėgti iš įvykio vietos[2].

1761 m. gegužės mėn. kunigaikštis Jabłonowski atsisakė seniūnijos Jano Zyberk naudai. J. Zyberk turėjo valdų Livonijoje, todėl jo vardu Rokantiškes prižiūrėjo patikėtiniai. Pirmasis patikėtinis buvo Mikołaj Chlewiński, Livonijos rotmistras[3]. Tuo laikotarpiu seniūnijai priklausė: Rokantiškės, Sodeliai, Pupojai, Kairėnai, Žvirbliai, Kyviškės, Vėliučionys, Grigaičiai, Kučkuriškės, Sankeliai, Taurija,

1 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno 1939, p. 28.
2 Pagal: TOMKIEWICZ, Maria. TOMKIEWICZ, Władysław. Dawna Polska w anegdocie. Warszawa 1988, s. 200–201.
3 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno 1939, p. 30.

Skaisteriai. Seniūnijoje gyveno 790 asmenų. Domininkas Burba savo monografijoje mini, kad 1763 m. po Rokantiškėse įvykusio konflikto Černigovo pavieto pastalininkis Zygmunt Tamoszewicz skundėsi, kad šiose apylinkėse, dėl dažnai pasitaikančių nusikaltimų buvo nesaugu[1]. Kaip buvo minėta, pirmoji karčema ir propinacijos monopolis šiose apylinkėse priklausė bažnyčios klebonui. Nelikus Šv. Kryžiaus bažnyčios, Rokantiškių seniūnijai priklausė trys karčemos. Viena, kuri vadinosi „Rokantiškių“, buvo šalia Polocko kelio, turėjo nuosavą bravorą prie Vilnios, klėtį bei tvartą. Antroji karčema buvo Kairėnų kaime prie kelio, vedančio į Bistryčią, bet ji 1797 m. sudegė. Trečioji karčema buvo Žvirblių kaime, irgi turėjo bravorą, bet ir ši 1797 m. sudegė. Po gaisro liko tik bravoras ir nuomininko namelis[2]. 1812 m. gruodžio mėn., kai iš Vilniaus traukėsi sutriuškinta Napoleono kariuomenė, prie Rokantiškių karčemos įvyko prancūzų ir rusų susidūrimas. Prancūzai buvo priversti atsitraukti, o visi žuvę kariai buvo palaidoti aplink dabartinę cerkvę, t. y. netoli A. Kojelavičiaus gatvės[3].

Visiškai naujas Rokantiškių seniūnijos etapas prasidėjo 1809 m. balandžio 12 d., kai valdų savininku tapo grafas Wojciech Pusłowski[4]. Šalia esančiose Kučkuriškėse jis pradėjo popieriaus gamybą.

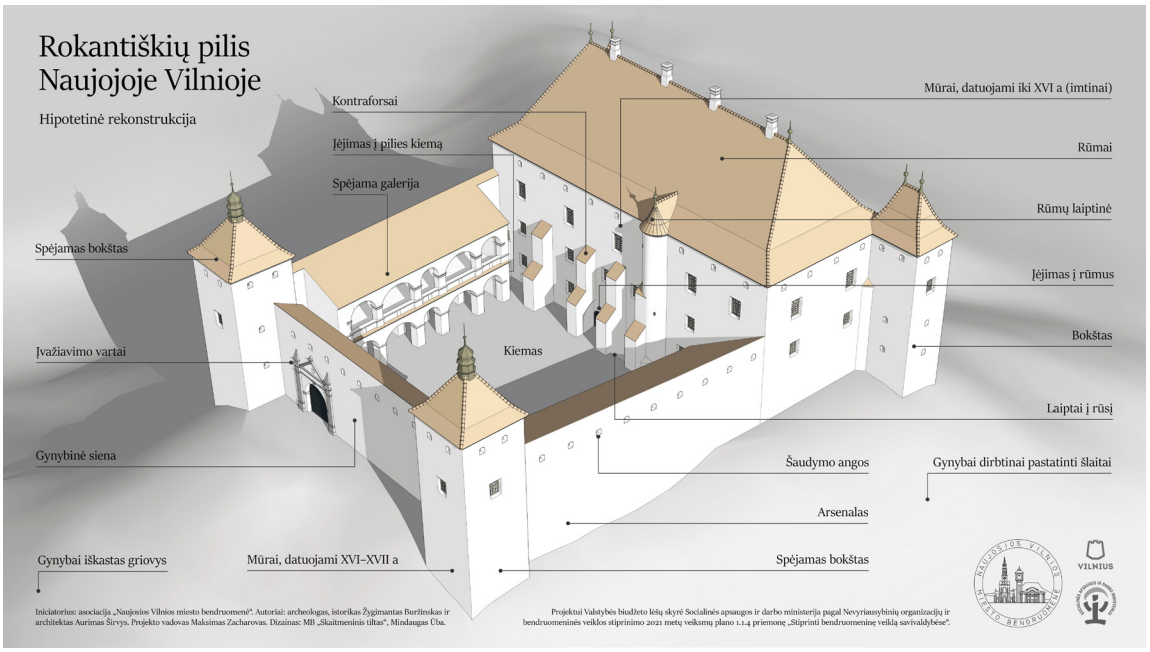

▲ Rokantiškių pilies hipotetinė rekonstrukcija. Autoriai: archeologas, architektūros istorikas dr. Žygimantas Buržinskas, architektas Aurimas Širvys, projekto vadovas, architektas Maksimas Zacharovas.

1 BURBA, Domininkas. Smurtiniai bajorų nusikaltimai ir bausmės XVIII a. Vilniaus paviete. Vilnius 2016, p. 90–91.
2 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 35.
3 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 38.
4 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 38.

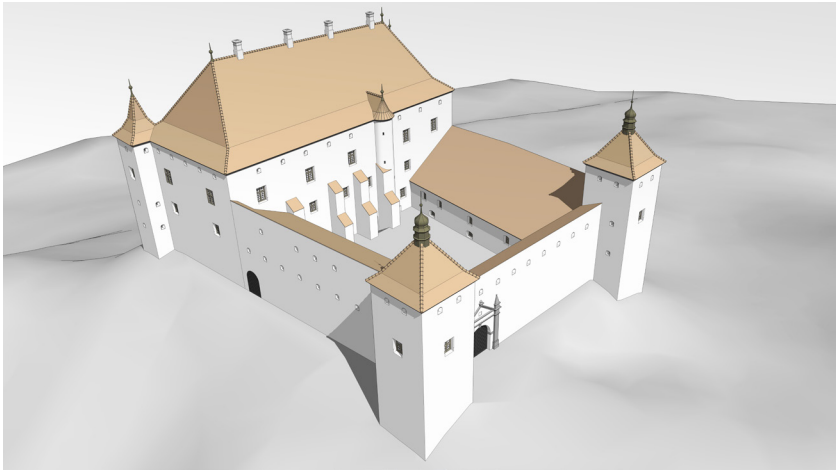

◄Rokantiškių pilies hipotetinė rekonstrukcija. Autoriai: archeologas, architektūros istorikas dr. Žygimantas Buržinskas, architektas Aurimas Širvys, projekto vadovas, architektas Maksimas Zacharovas.

Rokantiškių pilies► hipotetinė rekonstrukcija. Autoriai: archeologas, architektūros istorikas dr. Žygimantas Buržinskas, architektas Aurimas Širvys, projekto vadovas, architektas Maksimas Zacharovas.

◄S.Batoro gatvė (buvęs Polocko kelias), geležinkelis ir Vilnia – trys elementai, nulėmę vietovės raidą. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

Rokantiškių piliavietė – ► miesto istorijos liudininkė. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

◄Naujosios Vilnios panorama iš Rokantiškių piliavietės. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

2. POPIERIAUS FABRIKAI KUČKURIŠKĖSE IR NAUJOJOJE VILNIOJE

Pirmoji popieriaus manufaktūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo įkurta 1524 m. Vilniuje, o vėliau atsirado manufaktūros Paplaujoje, Markučiuose, Kairėnuose ir XIX a. pradžioje Kučkuriškėse[1]. Popieriaus fabriko atsiradimas Kučkuriškėse, o vėliau ir geležinkelio nutiesimas per Rokantiškes ir Kučkuriškes nulėmė šių vietovių raidą, tapo pagrindu atsirasi Naujosios Vilnios miestui.

Kučkuriškių popieriaus fabriko įkūrėjas ir savininkas buvo Wojciech Pusłowski, kuris įsigijo palivarką iš Michało Włodek ir per 1818–1824 m. laikotarpį įkūrė popieriaus masės manufaktūrą[2]. Direktoriumi buvo paskirtas Wilhelmas Laugenbachas[3]. XIX a. pirmoje pusėje Kučkuriškių manufaktūrą sudarė 11 įvairių pastatų, kuriuose buvo gamybai reikalingi įrenginiai: katilai, kubilai, presai. 1833 m. fabrike dirbo 70 darbininkų, kurie per metus pagamindavo 9 364 dėžes popieriaus. 1846 m. gaminių vertė siekė 25 182 rublius, 1847 m. – 10 776 rublių[4]. 1844 m. manufaktūra modernizuota – įsigyta angliška ruloninė popieriaus gamybos mašina, o iki tol gamyba buvo paremta rankų darbu[5]. Modernizacija lėmė, kad pradėjo augti darbininkų skaičius ir pelnas. 1850 m. darbininkų skaičius išaugo iki 109, o pelnas padidėjo iki 31 323 rublių ir toliau augo – 1858 m. siekė 65 tūkst. rublių[6]. Gamykloje veikė valgykla, kepykla ir ambulatorija[7]. Tai buvo viena iš moderniausių popieriaus gamyklų anuometinėje Rusijoje, o čia gaminamas popierius keliaudavo į Varšuvą, Kijevą ir kitus svarbius Rusijos miestus.

1889 m. popieriaus fabriką Pusłowski išnuomojo verslininkams iš Vilniaus[8]. Žinoma, kad nuomininkai iki Pirmojo pasaulinio karo buvo Józef Szabad ir Orel Lipiec, kurie modernizavo fabriką, įvedė pamaininį darbo grafiką. 1915 m., iki vokiečių okupacijos pradžios, čia dirbo 185 darbuotojai, kurie per metus pagamindavo apie 30 tūkst. tonų celiuliozės ir 10 tūkst. tonų popieriaus.

1919 m. rugsėjo 23 d. fabrike apsilankė Vilniaus–Trakų apskrities valdininkai, kurie įvertino karo metais patirtus nuostolius. Parengtame raporte nurodoma, kad fabriko nuomininkai buvo J. Szabad ir O. Lipiecas, o savininkas – W. Pusłowski. Tuo metu fabrike dirbo 100 darbininkų, ir buvo planuojama iki 1920 m. vasario mėnesio padidinti pajėgumą įdarbinant dar 200 darbininkų[9].

---

1 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 48.

2 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 49. Liudwika Ussowiczówna įkūrimo metus nurodo 1818 m., Edmundas Laucevičius teigia, kad fabrikas buvo įkurtas 1823 m., o Mykolas Balinskis rašė, kad fabrikas atsirado 1824 m.

3 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 50.

4 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 50.

5 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 11.

6 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 52.

7 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 11.

8 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 52.

9 Protokoły z wizytacji zakładów w Nowej Wilejce. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 89, l. 3–3ap.

Pokaryje buvo svarstoma galimybė Kučkuriškių fabrike palikti 1915 m. vokiečių įrengtą elektrinę[1]. Naujosios Vilnios miesto administracija galiausiai nutarė perimti dalį pastatų tam, kad būtų galima užtikrinti elektrinės veiklą, bet Kučkuriškių nuomininkai kreipėsi į teismą dėl neteisėto turto nusavinimo. Vilniaus apygardos vadovybė, vykdydama teismo nutartį, įsakė Naujosios Vilnios administracijai grąžinti nusavintą turtą. Teismo nutartyje buvo pažymėta, kad miesto valdžia neturi teisės pasisavinti piliečių turto, nebent toks poreikis būtų argumentuotas karinės įgulos komendanto įsakymu[2].

1922 m. Kučkuriškių popieriaus fabrikas atnaujino savo veiklą ir pavadinimą – nuo to laiko jis vadinosi „Akcinė bendrovė Naujosios Vilnios medžių žaliavos ir popieriaus fabrikas“ (Nowo-Wilejska Fabryka Masy Drzewnej i Papieru Spółka Akcyjna), kuriame buvo gaminamas kanceliarinis, tipografinis, pakavimo ir cigarečių popierius[3]. Įmonės valdyboje dirbo Paulina Szabad, Józef Szabad, dr. Cemachas Szabadas, Chaja Wygodzka, Luba Makower, Hinda-Riwka Lipiec (perėmė teises po O. Lipiec), Róża Słonimczyk, Rachela Szadowska, Ida Szapiro, Mojżesz Szapiro (perėmė teises po Dinos Zandberg), Benjamin Weinthal ir Chana-Rywa Olejnikowa[4].

1925 m. per mėnesi įmonė paruošdavo 75 tonas medienos masės ir 140 tonų popieriaus gaminių[5]. 1928 m. įmonėje dirbo 150 darbininkų, 4 techniniai darbuotojai, 7 administracijos darbuotojai, ir buvo pagaminta 1 271,8 tonos popieriaus masės ir 2 678,3 tonos popieriaus. XX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių pasaulinė ekonominė krizė paveikė ir Naujosios Vilnios medienos žaliavos ir popieriaus fabriką. 1928 m. fabrike vyko darbininkų streikas, ir darbas buvo paralyžiuotas aštuonias dienas. Profesinė sąjunga reikalavo padidinti atlyginimus 15 %, bet galiausiai buvo sutarta dėl 10 %[6]. 1930 m. prasidėjo įmonės finansinės problemos, kurios privertė valdybą laikinai nutraukti veiklą. Fabrikas atnaujino veiklą apie 1933 m., 1936 m. situacija sparčiai gerėjo, atsirado galimybė jį renovuoti. Remontas baigtas 1937 m., jo metu buvo modernizuotos gamybinės patalpos[7].

Prieš Antrąjį pasaulinį karą įmonės savininkais išliko W. Pusłowskio palikuonys – grafas Franciszekas Ksawery Pusłowski ir Andrzej Potocki. Jų interesams atstovavo Bohdan Przyłuski, kuris dirbo fabrike, bet gyveno Lavoriškėse[8]. Įmonės įstatinis kapitalas buvo 306 tūkst. zlotų, padalintas į 3 tūkst. akcijų, kurių kiekvienos vertė buvo 102 zlotai[9].

1938 m. įmonė pagamino daugiau kaip 840 tonų medienos masės, kurios bendra vertė buvo 105 tūkst. zlotų, ir 2 349 tonas popieriaus bei popieriaus gaminių, kurių bendra vertė viršijo 824 tūkst. zlotų[10]. Įmonėje dirbo 172 darbininkai (133 vyrai, 36 moterys, 3 nepilnamečiai)[11]. 1939 m. buvo pagaminta 645 tonos medienos masės ir 2 436 tonos popieriaus [12].

---

1 Protokoły z wizytacji zakładów w Nowej Wilejce. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 89, l. 3–3ap. Taip pat: Sprawa opuszczonego mienia Michaela Jasnego. 1927. LCVA, f. 131, ap. 7, b. 432, l. nenumeruoti.

2 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 196.

3 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 57. Taip pat: Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 8.

4 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 3.

5 Wykaz przedsiębiorstw, r. 1925. LCVA, f. 51, ap. 6, b. 15, l. 60.

6 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 57.

7 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 58.

8 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 2.

9 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 4.

10 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 9.

11 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 9.

12 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 11.

1940 m. vasario 1 d. B. Przyłuskis perdavė įgaliojimus Janui Radwańskiui[1]. Šie įgaliojimai leido valdyti visą kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, kapitalus, prekybos ir pramonės įstaigas bei rūpintis visais be išimties to turto reikalais[2]. Tuo metu įmonė gamino ir prekiavo medienos masės, kartono ir popieriaus gaminiais[3]. Įmonės sklype stovėjo keturi mūriniai pastatai, juose įrengtas dalinis centrinis šildymas[4]. Energiją gamino keturios vandens turbinos ir du garo varikliai[5].

1928 m. Naujojoje Vilnioje, Polocko g. 1, įkurtas kartono fabrikas, kurio savininkas buvo Calel Balberyski. Fabrikas turėjo nuosavą geležinkelio ruožą skirtą greitesniam žaliavų ir gaminių pristatymui. Fabrike dirbo 150 darbininkų, o per metus buvo pagaminama iki 3 tonų rudo bei balto kartono. Vėliau fabrikas buvo prijungtas prie „Akcinės bendrovės Naujosios Vilnios medžių žaliavos ir popieriaus fabrikas“[6]. 1940 m. duomenimis, bendrovei priklausė gamybiniai kompleksai Kučkuriškėse ir pačioje Naujojoje Vilnioje. Fabrikas, gaminantis medžio masę ir kartoną, veikė prie Naujosios Vilnios geležinkelio stoties, ir ten taip buvo priimami visiems trims kompleksams skirti kroviniai[7]. Kučkuriškėse veikė popieriaus fabrikas, o trečiasis kompleksas buvo įsikūręs netoliese[8]. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, o nuo rugsėjo 18 d. – sovietinei okupacijai, įmonės turtas buvo konfiskuotas – sovietai išvežė 15 vagonų produkcijos ir įrenginių į Sovietų Sąjungos gilumą[9].

Verta pabrėžti, kad įmonė gamybai naudojo ne tik vietines žaliavas, bet ir užsienietiškas – iki Antrojo pasaulinio karo per metus makulatūros skyrius iš užsienio įsigydavo 1 500 tonų makulatūros[10]. Prasidėjus karui tokios galimybės jau nebebuvo, o sumažėjus pajėgumui teko atleisti 20 makulatūros skyriaus darbininkių, nes iš Lietuvos buvo gaunama tik iki kelių šimtų kilogramų makulatūros[11].

1940 m. birželio mėn. prasidėjus sovietinei okupacijai, Kučkuriškių fabrikas buvo nacionalizuotas. Prieš nacionalizaciją, liepos mėn., įmonės turtas įvertintas 280 tūkst. litų[12]. Po Antrojo pasaulinio karo fabriko veikla buvo atnaujinta. Galutinai fabrikas savo veiklą sustabdė 2001 metais.

Naujojoje Vilnioje veikė dar du popieriaus fabrikai. Vienas iš jų buvo vadinamas „Sofijos“ popieriaus fabriku. Jis pradėjo veiklą 1912 m., įkurtas Chaimo Sinelnikowo[13]. Sovietmečiu toje vietoje, kur buvo popieriaus fabrikas, veikė baldų kombinatas, o vėliau, nuo 1957 m. – „Neries“ žemės ūkio mašinų gamykla[14]. Šiandien apie šį popieriaus fabriką liudija tik apgriuvęs istorizmo stiliaus administracinis pastatas, kurį galima pamatyti buvusios gamyklos teritorijoje.

1 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 16.
2 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 16.
3 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 4.
4 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 8.
5 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 8.
6 SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII, p. 64.
7 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 17.
8 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 15.
9 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 13.
10 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 22.
11 Kučkuriškių popieriaus fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 263, l. 22.
12 Nekilnojamojo turto įkainojimo aktai, sąrašai ir kt. sudatyti 1940 m. liepos m. LCVA, f. 927, ap. 4, b. 4059, l. 3.
13 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 19.
14 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 27.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Kučkuriškėse taip pat veikė popieriaus fabrikas, priklausęs pirkliui Michael Jasny (Papiernia Północnego Towarzystwa Akcyjnego). Karo metais gamykla sudegė, o pats savininkas dingo[1]. Naujosios Vilnios magistratui ieškant vietos elektrinei, buvo svarstoma apie M. Jasny popieriaus gamyklą, bet sumanymo nepavyko realizuoti. J. Gulbiński 1923 m. lapkričio 26 d. prašymu Naujosios Vilnios policija kreipėsi į prokuratūrą dėl Antano Žagario, kuris buvo kaltinamas sunaikinęs pirklio M. Jasny popieriaus fabriką, buvusi Polocko g. 21[2]. Verta pridurti, kad plečiantis miestui, atsirandant Polocko gatvėje daugiau mažesnių sklypų, todėl keitiesi adresai. 1927 m. įmonės adresas pasikeitė į Polocko 35, o 1932 m. – į Polocko 81.[3] Taip pat 1925–1927 m. vyko teismų procesai dėl to, kad Sorokin ir Dunowski nelegaliai pasisavino dalį buvusio fabriko žemės[4].

Pagal 1932 m. lapkričio 26 d. inventorizaciją, kurią įvykdė burmistras Jerzy Ołdakowski kartu su magistrato Finansų ir ūkio komisijos nariais. Inventorizacijos metu buvusio Michaelio Jasny fabriko teritorijoje rasta: vienas mūrinis namas, du mediniai namai, fabriko griuvėsiai, senas medienos garinimo katilas, vandens turbina, dvi pagrindinio variklio dalys, metalinės sijos, smulkus metalo laužas ir 5 ½ dešimtinių ploto žemės sklypas.[5] Michaelis Jasny karo metais dingo, o Naujojoje Vilnioje neturėjo jokių giminaičių. 1933 m. visas šis turtas priklausė popieriaus fabrikui (Północne Towarzystwo Akcyjnego Przemysłu Papierniczego i Leśnego), registruotam Polocko g. 83. Galiausiai 1933 m. sausio 24 d. buvęs pirklio M. Jasny turtas buvo parduotas aukcione[6]. Tarp kitko, iš bylų, susijusių su M. Jasny turtu, pavyko nustatyti, kad Naujoji Vilnia turėjo savo notarą – 1931 m. šias pareigas vykdė Kazimierz Kamieński[7].

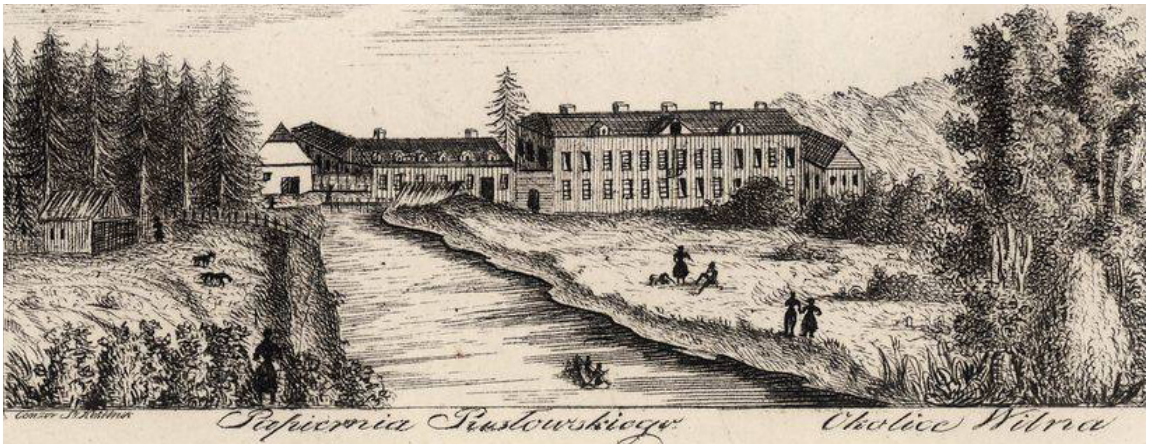

▲ Pusłowskio popieriaus fabrikas Kučkuriškėse. Autorius Józefas Ozębłowskis, 1840 m. Nuotrauka iš Lietuvos nacionalinio muziejaus rinkinių.

1 Sprawa opuszczonego mienia Michaela Jasnego. 1927. LCVA, f. 131, ap. 7, b. 432, l. nenumeruoti.
2 Korespondencja z prokuraturą. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 36, l. 12–14.
3 Sprawa opuszczonego mienia Michaela Jasnego. 1927. LCVA, f. 131, ap. 7, b. 432, l. nenumeruoti.
4 Sprawa opuszczonego mienia Michaela Jasnego. 1927. LCVA, f. 131, ap. 7, b. 432, l. nenumeruoti.
5 Sprawa opuszczonego mienia Michaela Jasnego. 1927. LCVA, f. 131, ap. 7, b. 432, l. nenumeruoti.
6 Sprawa opuszczonego mienia Michaela Jasnego. 1927. LCVA, f. 131, ap. 7, b. 432, l. nenumeruoti.
7 Sprawa opuszczonego mienia Michaela Jasnego. 1927. LCVA, f. 131, ap. 7, b. 432, l. nenumeruoti.

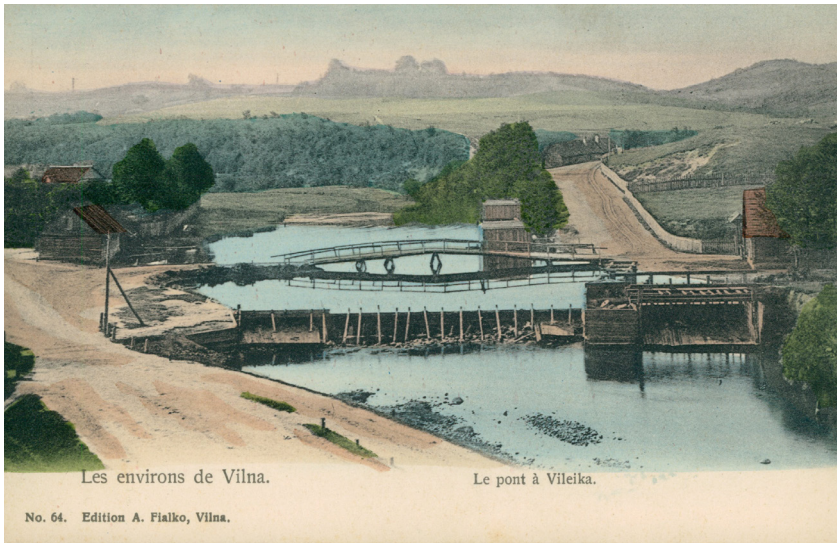

◄Atvirukas su Kučkuriškių užtvanka. XX a. pradžia. Atvirukas iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių (Biblioteka Narodowa w Warszawie).

Kučkuriškių popieriaus ► fabrikas. Autorius Stanisławas Filibertas Fleury. XIX a. pab. Nuotrauka iš Lietuvos nacionalinio muziejaus rinkinių.

◄Naujosios Vilnios užtvanka-malūnas. Autorius Stanisławas Filibertas Fleury. 1890 m. Nuotrauka iš Lietuvos nacionalinio muziejaus rinkinių.

▲Naujosios Vilnios panorama. Tolumoje matomas „Sofijos“ popieriaus fabriko pastatas. XX a. pradžia. Atvirukas iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių (Biblioteka Narodowa w Warszawie).

▲Kučkuriškių užtvanka. XX a. tarpukaris.
Nuotrauka iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių (Biblioteka Narodowa w Warszawie).

▲Grafo Wojciech Pusłowski dėka Kučkuriškėse prasidėjo Naujosios Vilnios industrializacija. Vaizdas į Kučkuriškes iš paukščio skrydžio. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

▲Buvęs Kučkuriškių popieriaus fabrikas. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

3. NAUJOSIOS VILNIOS MIESTO KŪRIMOSI PRADŽIA: GELEŽINKELIS IR BŪSIMOJO MIESTO PAVADINIMAS

Naujosios Vilnios miesto istorija yra neatsiejama nuo geležinkelio raidos buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse. 1858–1862 m. buvo tiesiamas Peterburgo–Varšuvos geležinkelis, o 1871–1873 m. vyko Liepojos–Romnų geležinkelio statybos. Atšaka ne tik kirto Lentvarį, Kaišiadoris ir Šiaulius, bet būtent Naujojoje Vilnioje atsirado geležinkelio mazgas, jungiantis Liepojos–Romnų atšaką su Varšuvos–Peterburgo geležinkelio linija[1]. Varšuvos–Peterburgo geležinkelis kirto buvusios Rokantiškių seniūnijos teritoriją, bet tiesiant šią geležinkelio liniją busimos Naujosios Vilnios apylinkėse nebuvo įrengta traukinių stotelė[2]. XIX a. septintajame dešimtmetyje atsirado poreikis geležinkeliu sujungti Liepojos uostą su Romnais tuometinėje Charkovo gubernijoje.

Geležinkeliui statyti 1869 m. buvo įsteigta Lentvario–Romnų geležinkelio bendrovė, kuriai vadovavo Karlas von Mekas[3]. Darbai prasidėjo nuo vietovių žvalgymo ir projekto rengimo[4]. Projekte numatyta, kad Lentvario–Romnų geležinkelis atsišakos Rokantiškėse (dabartinėje Naujojoje Vilnioje), ir tęsis Minsko kryptimi[5]. Atsižvelgiant į tai, buvo nuspręsta gyvenvietėje pastatyti geležinkelio mazgą, sudarytą iš keleivių stoties, garvežių depo ir sandėlių[6]. Pagal vieną iš versijų, įkurta keleivių stotis iš karto gavo pavadinimą Ново-Вилейск (Naujoji Vilnia)[7]. Pagal kitą versiją, 1873 m. pradėjo veikti geležinkelio stotis, pavadinta Вилейская, t. y. Vilnios. Pavadinimas buvo pasirinktas pagal šalia esančią Vilnios upę, kuri carinės Rusijos okupacijos metais buvo vadinama Вилейка (Vileika, Vilnelė, Vilnia)[8]. Siekiant išvengti painiavos – tuometinės Vilniaus gubernijos teritorijoje buvo vietovė pavadinimu Vileika (dabartinė Vakarų Baltarusija) – suteikus aplink stotį išaugusiai gyvenvietei miesto teises, prie pavadinimo atsirado žodis Ново, reiškiantis Naująją. Tokios versiją taip pat laikėsi lingvistas Aloyzas Vidugiris[9]. Naujosios Vilnios pavadinimas kilo iš hidronimo, t. y. nuo Vilnios upės.

1 MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. Gamtinės ir klimato sąlygos. Ištekliai. In: Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia. VIII t. Red. MIKNYS, Rimantas. Vilnius, 2011, p. 63.

2 Pagal: Geležinkelis Lietuvoje. [online] Iš: Visuotinė lietuvių enciklopedija [2024-09-25] https://www.vle.lt/straipsnis/gelezinkelis-lietuvoje/

3 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 29. Taip pat: ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 49.

4 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 30–31.

5 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 32. Taip pat: ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 49.

6 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 12.

7 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 14.

8 Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. XIII. Red. CHLEBOWSKI, Bronisław. Warszawa, 1902, p. 502. Valstybinė lietuvių kalbos komisija yra nurodžiusi, kad taisyklingas upės pavadinimas yra ne Vilnelė o Vilnia. Pagal: Vilnia. In: Valstybinė lietuvių kalbos komisija [2025-01-23][online] https://vlkk.lt/konsultacijos/4938-vilnia-vilnele

9 VIDUGIRIS, Aloyzas. Naujosios Vilnios vardas ir jos apylinkių etnolingvistinė raida (iki 1939 m.). In: Kalbos kultūra, 1989, t. 56, p. 72, 73–78.

1873 m. sausio 14 d. prasidėjo reguliarus keleivinių ir prekinių traukinių eismas šiame ruože[1]. Naujosios Vilnios garvežių depo vadovu paskirtas šveicaras Aloyzas Mozeris, gyvenęs Peterburge[2]. Atvykęs į sparčiai besiplečiančią gyvenvietę, po kurio laiko jis čia įsteigė mezginių ir audinių manufaktūrą, greitai išaugusią į stambiausią fabriką regione.

Keleivių rūmų stoties pastatas atidarytas 1873 m. Jis įdomus tuo, kad buvo įspraustas tarp dviejų geležinkelio kelių ir pasiekiamas tik pėsčiųjų tiltu[3]. Pastatas buvo šildomas krosnimis, jame nepertraukiamai iki Antrojo pasaulinio karo veikė restoranas[4].

Tiesiant geležinkelį per buvusios Rokantiškių seniūnijos teritoriją inžinieriams reikėjo įveikti kliūtį – Vilnios upę. Upės atkarpoje tarp Rokantiškių kaimo ir piliavietės teko statyti tiltą. Pirmiausia buvo pastatytas laikinas medinis tiltas. Jis turėjo tarnauti iki bus pagamintas Daugpilio dirbtuvėse geležinis tiltas. 1861 metais geležinis tiltas buvo paruoštas ir geležinkeliu atgabentas į Rokantiškes. Pirmojo pasaulinio karo metais tiltas buvo apgadintas. 1920 – 1923 m. laikotarpyje geležinkelio tiltas per upę Naujoje Vilnioje buvo remontuojamas. 1938 m. buvo parengtas ir patvirtintas tilto rekonstrukcijos projektas, bet prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas neleido realizuoti šio sumanymo. 1961 – 1962 m. senasis tiltas buvo pakeistas naujuoju, kurį 2009 m. AB „Lietuvos geležinkeliai“ rekonstravo[5].

XX a. antrojo ir trečiojo dešimtmečių sandūroje tuometinis miesto burmistras Antoni Andruszkiewicz buvo apkaltintas nelegalia spirito prekyba. Skunde policijai nurodyta, kad A. Andruszkiewicz nelegaliai iš Varšuvos atsivežė apie 500 litrų spirito, kurį pardavė stoties restorano savininkui[6]. Policijos tyrimo metu paaiškėjo, kad A. Andruszkiewicz turėjo leidimą prekiauti alkoholiu Naujosios Vilnios mieste, o skundą parašė politiniai burmistro oponentai.

Prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą geležinkelių valdyba atnaujino stoties pastatą ir platformas, aplink visą kompleksą buvo pastatyta medinė tvora, o šalia peronų įrengtas šildomas tualetas. Geležinkelio komplekso darbuotojams buvo skirti vienas didelis medinis daugiabutis, vienas vidutinio dydžio medinis pastatas, vienas pusiau medinis, pusiau mūrinis pastatas, 15 medinių namų, taip pat buvo įrengti 8 kelio sargų namai, 16 ledainių, 27 ūkiniai pastatai, 13 tualetų, 3 šuliniai, 1 šiukšlių duobė, o vietoje kanalizacijos buvo naudojamos paplavų duobės[7]. Darbuotojus aptarnavo jiems skirta ambulatorija. Kai kurie namai buvo prijungti prie mieste veikusio kanalizacijos tinklo, sudaryto iš medinių vamzdžių ir atvirų griovių[8], įrengta siurblinė, kuri pumpavo vandenį iš Vilnios upės[9]. Stotyje buvo gaisrams gesinti skirta įranga: trys kilnojami siurbliai, 19 kibirų, 9 statinės, 6 laužtuvai, kirviai, kopėčios, kartis su kabliais ir t. t.[10]

1 Kasdien kursavo keleiviniai ir prekiniai traukiniai. Pagal: ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 32.

2 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 33.

3 CYDZIK, Grzegorz. Ułani, Ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści. Warszawa, 2012, p. 54. Taip pat: BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 12.

4 Opracowanie Stefana Stankiewicza dotyczące stosunków polsko–litewskich XIX–XX w. Zbiór Stanisława Kiałki. BOss, Rkps, 16637 / II, p. 5–7.

5 Pirmasis geležinkelis Lietuvoje. I knyga. Sud. LAPIENIENĖ, Vitalija. MIKALAUSKAITĖ, Asta. Vilnius 2016, p. 176–183.

6 Raport sytuacyjny żandarmerii polowej, skargi mieszkańców m. Wilna na działalność policji. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 232, l. 4–5ap. Taip pat: Sprawy do załatwienia, 1931 r. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 85, l. nenumeruotas.

7 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 207–209. Taip pat: KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 19.

8 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 210.

9 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 210.

10 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 210.

Naujosios Vilnios geležinkelio stoties kompleksas su visais pastatais priklausė antros kategorijos stotims. Puošniausias iš visų stoties pastatų buvo mūriniai keleivių rūmai – mūrinis, stačiakampio formos, vieno aukšto, apšildomas krosnimis pastatas su palėpėmis. Simetriškos kompozicijos pastatas priskiriamas istorizmo architektūriniam stiliui[1]. Šalia stoties pastato tikėtina buvo įrengtas traukinių depas, kuris vėliau paverstas gyvenamuoju namu. Šis pastatas išsiskiria savo architektūra ir primena garvežį. Ilgesnę pastato dalį sudaro statinis primenantis angarą su pusapvaliu stogu. Trumpesnę pastato dalį sudaro keturkampis dviejų aukštų priestatas. Vėliau vartų angos buvo dalinai užmūrytos įrengiant , toje vietoje langus[2]. Šalia depo buvo dvi akmenimis grįstos platformos, stoginė, prekių sandėlis (vadinamasis pakhauzas), keletas mažesnių sandėlių, gyvenamieji namai (išliko iki nūdienos, bet irgi perstatyti), tvartai, rūsiai ir t. t. Panašius statytinius galima sutikti ir šiandien visame Varšuvos – Peterburgo geležinkelio ruože esančiame Lietuvoje[3].

Pramonininko Emilio Possehlio pastangomis 1890 m. Naujosios Vilnios geležinkelio stotyje įrengtas pašto ir telegrafo skyrius. E. Possehlis pažadėjo, kad jo įmonė pašto skyrių aprūpins šildymo kuru ir elektra, o pašto valdyba įsipareigojo mokėti atlyginimą tarnautojams, kurių Naujojoje Vilnioje dirbo net šešiolika[4]. 1905 m. stotyje pradėjo veikti telefono linija[5].

1910 – 1915 m. buvo pastatytas naujasis traukinių depas, kuris beje veikia lyg šiol dabartinėje Pramonės gatvėje. Jame iki 1935 veikė ne tik lokomotyvų remonto dirbtuvės, bet taip pat ir vagonų dirbtuvės. 1935 m. dirbtuvės buvo uždarytos ir perkeltos į Vilnių[6]. Taip pat šalia jo išliko autentiškas vandens bokštas, o šalia Vilnios upės išliko buvusios vandens siurblinės pastatas[7]. Tarpukario laikotarpiu stoties teritorijos išplanavimas iš esmės jau nebekito[8].

Liubomiras Žeimantas pateikia asmenų, vadovavusių Naujosios Vilnios geležinkelio stočiai nuo jos įsteigimo 1872 m. iki vokiečių okupacijos 1915 m. rugsėjo mėn., sąrašą: Fiodoras Hermanas (1872–1876 m.); Aleksandras Kurzanovas (1876–1877 m.), Semionas Jevsejevas (1877–1887 m.), Aleksejus Kuročkinas (1889 m.), Nikolajus Danilovas (1903–1905 m.), Stanislovas Liakmundas (1905–1910 m.), Nikolajus Gavrilinas (1905–1915 m.)[9].

Šalia geležinkelio stoties veikė dviklasė mokykla, kurioje iš pradžių mokėsi tik geležinkelio tarnautojų ir darbuotojų vaikai. Laikui bėgant pradėta priimti vaikus iš Kučkuriškių, Rokantiškių, Sodelių ir kitų aplinkinių gyvenviečių[10]. Geležinkelio stoties mokykloje 1914 m. mokėsi 147 mokiniai, jos metinis išlaikymas geležinkelių valdybai kainavo 5 479 rublius ir 22 kapeikas[11].

Geležinkelio mazgo atsiradimas XIX a. antroje pusėje sudarė sąlygas tolesnei šalia esančių

1 Pirmasis geležinkelis Lietuvoje. I knyga. Sud. LAPIENIENĖ, Vitalija. MIKALAUSKAITĖ, Asta. Vilnius 2016, p. 78.
2 Pirmasis geležinkelis Lietuvoje. I knyga. Sud. LAPIENIENĖ, Vitalija. MIKALAUSKAITĖ, Asta. Vilnius 2016, p. 79.
3 Pirmasis geležinkelis Lietuvoje. I knyga. Sud. LAPIENIENĖ, Vitalija. MIKALAUSKAITĖ, Asta. Vilnius 2016, p. 80.
4 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 18. Taip pat: ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 207–209.
5 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 60–65.
6 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki In: Nasza Gazeta, 2017, Nr. 2 (1247), p. 6.
7 Pirmasis geležinkelis Lietuvoje. I knyga. Sud. LAPIENIENĖ, Vitalija. MIKALAUSKAITĖ, Asta. Vilnius 2016, p. 81.
8 Pirmasis geležinkelis Lietuvoje. I knyga. Sud. LAPIENIENĖ, Vitalija. MIKALAUSKAITĖ, Asta. Vilnius 2016, p. 84.
9 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 210.
10 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. In: Nasza Gazeta, 2017, Nr. 2 (1247), p. 6. Taip pat: ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 88.
11 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 211.

gyvenviečių (Rokantiškių, Kučkuriškių ir Sodelių) raidai – virsmui iš gyvenvietės į miestą. Vis dėlto geležinkelis veikė bendruomenę ne tik pradiniame miesto atsiradimo ir formavimosi etape. Tarpukariu geležinkeliečiai pajvairino miesto kultūrinį gyvenimą. Naujosios Vilnios mieste veikė dvi bibliotekos; viena priklausė švietėjiškai geležinkeliečių organizacijai – klubui „Ognisko“, kita įsteigta miesto administracijos[1]. Įdomu tai, kad geležinkelio stoties laukiamajame retkarčiais vykdavo visų Naujosios Vilnios mokyklų bendra mokslų metų pradžios šventė[2].

1931 m. kovo 18–19 d. mieste minėtos Valstybės viršininko, maršalo Józefo Piłsudskio vardinės. Ta proga kovo 19 d. 12 val. geležinkelio stoties pastato laukiamajame buvo atidengta maršalą įamžinti skirta memorialinė lenta ir jo biustas. Kompozicijos autorius – Wacław Sieroszewski. Iškilmės prasidėjo kovo 18 d. vakare Lenkijos kariuomenės Naujosios Vilnios įgulos iškilminga rikiuote ir paradu miesto gatvėse. Prade taip pat dalyvavo miesto policija ir gaisrininkai. Iškilmių proga stoties pastatas buvo papuoštas specialiomis šviesos instaliacijomis[3].

Reikia pridurti, kad Antrojo pasaulinio karo metais dauguma svarbiausių stoties komplekso pastatų nenukentėjo, bet nepaisant to autentiški geležinkelio stoties keleivių rūmai buvo nugriauti.

Su geležinkeliečiais Naujoje Vilnioje taip pat siejama ir kino teatro veikla. Tarpukariu mieste veikė du kino teatrai – „Wanda“ ir „Ognisko“. Kino teatras „Wanda“ buvo privatus, daugiau duomenų apie jį neaptikta. „Ognisko“ įsteigtas Lenkijos valstybinio geležinkelio Vilniaus valdybos (Polskie Kolei Państwowe Dyrekcja Wileńska). XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje kinas rodytas geležinkeliečių kultūrinės ir švietėjiškos organizacijos „Ognisko“ patalpose Polocko g. 34 (dabartinė Pramonės g.)[4].

Pirmasis seansas kino teatre „Ognisko“ įvyko 1922 m. gegužės 19 d.[5] 1923 m. liepos 28 d. Vilniaus–Trakų apskrities seniūnas Naujosios Vilnios policijai įsakė ištirti, kokiu pagrindu veikė šis kino teatras[6]. Atlikus patikrą ir nustačius neatitikimus tokiems pastatams keliamoms sanitarinėms normoms, rugpjūčio mėn. 24 d. kino teatras buvo uždarytas. Apskrities administracijos susidomėjimas kino teatrų veikla visoje apskrityje nebuvo atsitiktinis. Vidaus reikalų ministerija įsakė patikrinti visus veikiančius kino teatrus, siekdama nustatyti, ar rodomi tik cenzūros aprobuoti filmai, laikomasi higienos normų ir t. t.[7]. Patikros metu paaiškėjo, kad teatras veikė neturėdamas leidimo[8]. Geležinkeliečių kultūrinės-švietėjiškos draugijos „Ognisko“ skyriai kūrėsi vietovėse, kur gyveno daug geležinkeliečių ir buvo poreikis organizuoti jų kultūrinį gyvenimą. Prie tokių vietovių buvo priskiriama ir Naujoji Vilnia. Organizacija turėjo Vidaus reikalų ministro leidimą steigti kultūros namus, bibliotekas, rengti vakarinius kursus, bet neturėjo leidimo rodyti filmus, todėl ir buvo priimtas sprendimas kino teatrą laikinai uždaryti, kol nebus sutvarkyti visi formalumai[9].

---

1 Sprawozdanie sytuacyjne I, II, III i IV kwartał 1929 roku. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 61, l. 27.
2 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/
3 Sprawy do załatwienia, 1931 r. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 85, l. nenumeruoti.
4 Dział I, teczka N.25, prasa 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 6, l. 11.
5 Dział I, teczka N.25, prasa 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 6, l. 11v.
6 Dział I, teczka N.25, prasa 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 6, l. 12.
7 Dział I, teczka N.25, prasa 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 6, l. 33–38..
8 Dział I, teczka N.25, prasa 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 6, l. 33–38.
9 Dział I, teczka N.25, prasa 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 6, l. 10.

Trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje kino teatras buvo perkeltas į modernesnį pastatą Gegužės 3-iosios (3-go Maja) 1[1], dabartinių J. Kupalos ir A. Kojelavičiaus gatvių sankryžoje. Rodyti ne tik lenkiški, bet ir JAV sukurti filmai. Teatro veiklą kontroliavo policija, kuri informuodavo Vilniaus–Trakų apygardos administraciją, kokie filmai[2] buvo rodomi.

1934 m. koncesiją rodyti filmus mieste iš geležinkeliečių perėmė miesto savanorių ugniagesių komandos valdyba. Įsakymą pasirašė Vilniaus vaivada Władysławas Jąszczołtas. Kino teatro pavadinimas išliko toks pat – „Ognisko“[3]. Tuo metu teatro darbą prižiūrėjo Czesławas Nahorskis ir Bolesławas Tumaszewiczius[4]. Leidime buvo nurodyta, kad filmų peržiūrai bus naudojamas kinematografo aparatas, priklausantis Jerzy Afanasjewui ir Janui Grochalai[5]. Taip pat leidime pabrėžta, kad tarp sesijų nebūtų ilgesnių nei 15 min. pertraukų, o reklamoms skirtas laikas neviršytų 10 min[6].

Verta paminėti, kad amerikiečių filmų įmonės, tokios kaip Metro Goldwyn Mayer, Fox Film ir Universal Pictures Corporation, per savo atstovus Lenkijoje tikrino, ar Naujosios Vilnios kino teatre rodoma šių įmonių produkcija ir ar rodoma legaliai[7]. Kino teatras veikė visomis savaitės dienomis, išskyrus ketvirtadienį. Nuo pirmadienio iki trečiadienio kino seansai vykdavo 17 ir 19 valandomis, o nuo penktadienio iki sekmadienio – 17, 19 ir 21 valandomis[8]. Paskutinis kino sezonas buvo pradėtas 1938 m. spalio 3 d. filmu „Meilės karnavalas“[9].

Po Antrojo pasaulinio karo kino teatras „Ognisko“ nebeveikė. Pertvarkius miestą ir prijungus jį prie Vilniaus, buvusioje turgaus aikštėje, dabartinių S. Batoro ir Pergalės gatvių sankryžoje, 1959 m. veiklą pradėjo kino teatras „Draugystė“. Šiandien tame pastate veikia prekybos centras.

1 Filmy i nadzór nad kinematografami. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 617, l. nenumeruoti. Taip pat: Filmy i nadzór nad kinematografami. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 404, l. nenumeruoti.
2 Referat bezpieczeństwa, filmy. 1935 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 616, l. nenumeruoti.
3 Referat bezpieczeństwa, filmy. 1935 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 616, l. nenumeruoti.
4 Referat bezpieczeństwa, filmy. 1935 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 616, l. nenumeruotas.
5 Referat bezpieczeństwa, filmy. 1935 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 616, l. nenumeruoti.
6 Referat bezpieczeństwa, filmy. 1935 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 616, l. nenumeruoti.
7 Filmy i nadzór nad kinematogtafami. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 404, l. nenumeruoti.
8 Kino Ognisko, Nowa Wilejka, zawiadomienie. Polona.pl [interaktyvus][2023-10-09]: https://polona.pl/item-view/a71ccce1-ab36-4931-97ea-cbb431d6c806?page=0
9 Kino Ognisko, Nowa Wilejka, zawiadomienie. Polona.pl [interaktyvus][2023-10-09]: https://polona.pl/item-view/a71ccce1-ab36-4931-97ea-cbb431d6c806?page=0

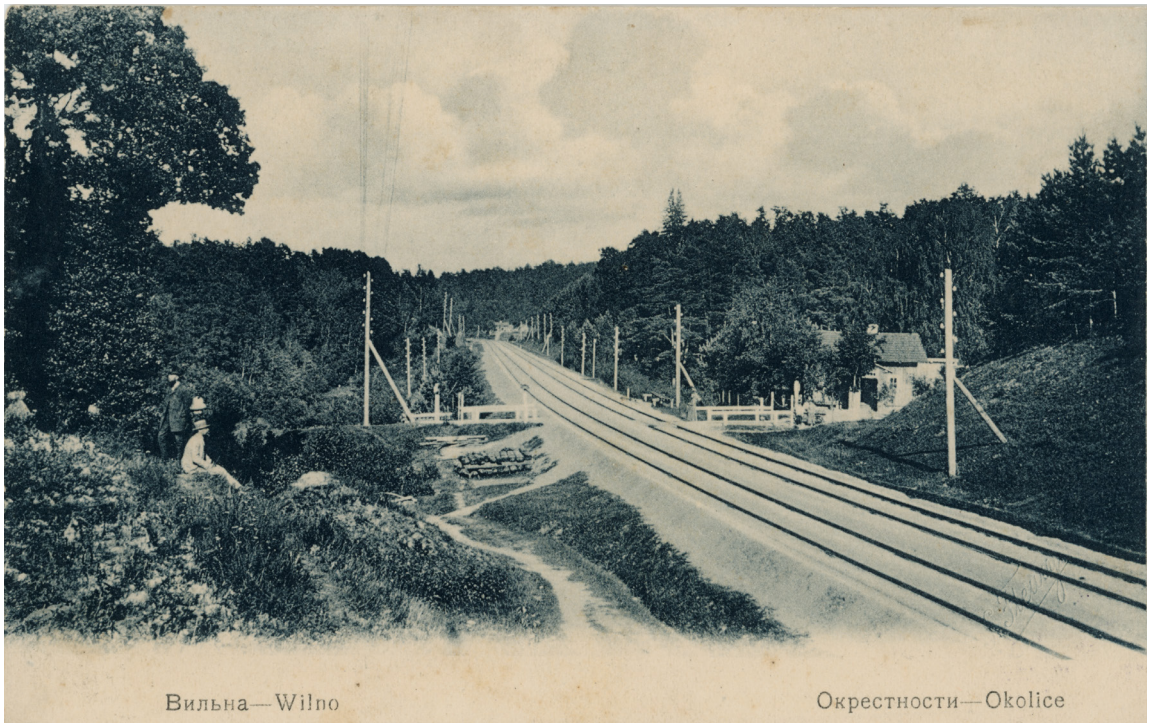

▲Geležinkelis, vedantis į Naująją Vilnią.
Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

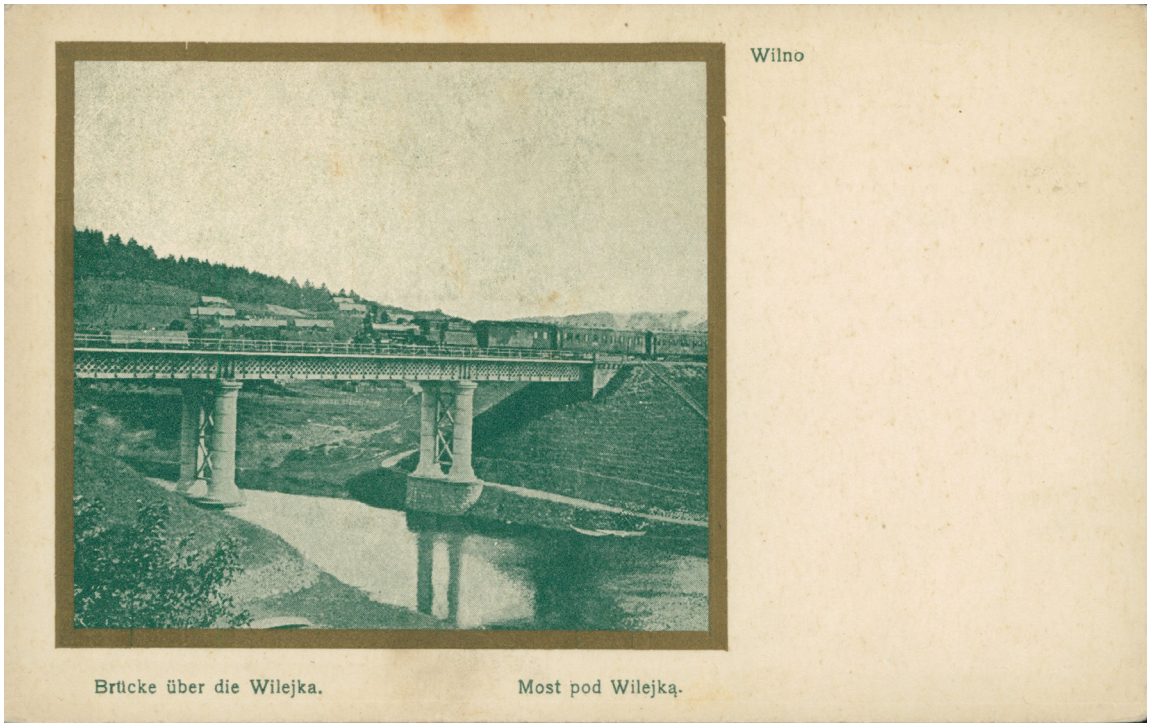

▲Atvirukas su vaizdu į geležinkelio tiltą per Vilnios upę. XX a. pradžia.
Atvirukas iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių (Biblioteka Narodowa w Warszawie).

▲Istorinis Naujosios Vilnios geležinkelio stoties pastatas. XX a. tarpukaris.
Nuotrauka iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių (Biblioteka Narodowa w Warszawie).

▲13-ojo Vilniaus ulonų pulko puskarininkiai ant geležinio tilto, vedančio į
Naujosios Vilnios geležinkelio stotį. Nuotrauka iš Jan Markowski šeimos archyvo.

▲Geležinkelis ir industriniai objektai liko neatsiejama Naujosios Vilnios kraštovaizdžio dalimi. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

▲Žvilgsnis į pietinę Naujosios Vilnios dalį iš paukščio skrydžio. Pirmame plane – menų mokykla ir memorialas tremtiniams atminti. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

▲ Buvęs geležinkelio depas. 2024 m.
Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

▲ Gražiausias vaizdas į Naująją Vilnią atsiveria iš Šv. Kazimiero bažnyčios bokšto. Ši bažnyčia tapo neatsiejama Naujosios Vilnios dalimi. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

4. NAUJOSIOS VILNIOS PSICHIATRIJOS LIGONINĖS ISTORIJA

Tarp įvairiausių stereotipų, egzistuojančių apie Naująją Vilnią, yra ir toks, anot kurio, psichiatrijos ligoninės statybos šalia geležinkeliečių gyvenvietės tapo pagrindine priežastimi suteikti gyvenvietei miesto teises[1]. Šiame skyriuje aptariama psichiatrijos ligoninės istorija ir santykis su miestu.

1898 m. lapkričio 17 d. caras Nikolajus II patvirtino Rusijos imperijos vyriausybės sprendimą statyti psichiatrijos ligoninę, skirtą Vilniaus, Gardino, Kauno, Vitebsko ir Minsko gubernijoms. Ligoninės statyboms buvo pasirinktas 150 ha sklypas netoli geležinkelio stoties „Vilnia“ Rokantiškių seniūnijoje, apie 10 km nuo Vilniaus[2]. Statybos baigtos 1902 m. lapkričio mėnesį, o gruodį objektas buvo perduotas suformuotai ligoninės valdybai, kuriai vadovavo Rusijos imperijoje žinomas psichiatrijos specialistas, gydytojas Nikolajus Krainskis. Ligoninės statybos kainavo 1 150 000 rublių[3].

1903 m. sausį į Naująją Vilnią perkelti pirmieji iš minėtų gubernijų kilę pacientai, kurie buvo gydomi kitose įstaigose. Oficialus specializuotos ligoninės atidarymas įvyko tik gegužės mėnesį, kai gyvenvietė aplink geležinkelio stotį „Vilnia“ gavo miesto statusą ir Naujosios Vilnios pavadinimą. Ligoninė buvo pavaldi Vidaus reikalų ministerijai, o ją globojo Vilniaus gubernatorius. Joje dirbo 248 darbuotojai, jos metinis išlaikymas imperijos biudžetui kainavo 233 170 rublių[4]. Po ligonine įrengtas tunelis, jungęs korpusus. Tunelyje nutiesti bėgiai kroviniams transportuoti[5]. Kiekvienas skyrius turėjo patalpas dieninėms veikloms, miegui, valgyklą, prausyklas ir tualetus. Taip pat buvo įrengtos pirtis ir skalbykla, skirtos visai ligoninei. Administraciniame korpuse įrengtos katalikų ir rytų ortodoksų (stačiatikių) koplyčios. Naujoje psichiatrijos ligoninėje vienu metu galėjo būti gydomi net tūkstantis pacientų, iš kurių dviem šimtams numatytas nemokamas gydymas valstybės lėšomis. Pastačius ligoninę ir gerinant jos susisiekimą su Naujosios Vilnios miestu bei geležinkelio stotimi, pastatytas dar vienas tiltas per Vilnios upę. Dabar toje vietoje tiltas Pergalės gatvėje[6].

Gydytojas N. Krainskis psichiatrijos ligoninei vadovavo iki 1905 metų. Jis taikė novatoriškus gydymo būdus, atsisakė kankinamų vandens procedūrų, kraujo nuleidimo bei psichotropinių vaistų, kurie buvo skiriami ypatingais atvejais. Gydymo įstaigoje pradėta taikyti darbo ir veiklos terapiją, todėl ligoniai buvo skatinami auginti daržoves, meistrauti, mankštintis, grūdintis, dalyvauti ekskursijose bei koncertuose. Siekiant įgyvendinti šį metodą, šalia gydymo įstaigos atsirado daržai, gėlynai, sodas, garažas, dirbtuvė ir net siuvykla. Ligoniai galėjo laisvai judėti klinikos teritorijoje, bet

1 Pagal: Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. XII, cz. 2. red. CHLEBOWSKI, Bronisław. Warszawa, 1893, p. 466.

2 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 25. Kai kuriuose šaltiniuose teigiama, kad bendras plotas, skirtas visam kompleksui, siekė net 640 ha. Pagal: Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. XII, cz. 2. red. CHLEBOWSKI, Bronisław. Warszawa, 1893, p. 466.

3 Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. XII, cz. 2. red. CHLEBOWSKI, Bronisław. Warszawa, 1893, p. 688–689.

4 Pagal: ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 53–54. Taip pat: Полный список населенных мест со статистическими данными о каждом поселении. Вильно 1905, p 27.

5 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 25.

6 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 25.

pacientai, galintys sukelti grėsmę aplinkiniams, nebuvo leidžiami į lauką. Pati ligoninė buvo atvira visuomenei. Vienoje iš jos salių susirinkimus rengdavo Naujosios Vilnios miesto bendruomenė, miestiečiai taip pat galėjo dalyvauti pamaldose koplyčiose.[1] Salė buvo skirta 1000 žmonių ir joje du kartu per savaitę vykdavo muzikos ir šokių vakarai. Ligoninės vyriausiasis gydytojas N. Krainskis, griežęs violončele, koncertuodavo ligoniams. Naujosios Vilnios klinikoje buvo vienintelis tuometinėje Rusijos imperijoje klubas skirtas jaunesniajam personalui, kuriame darbuotojai gerdavo arbatą, žaisdavo stalo žaidimus[2].

Ligoninės vadovo N. Krainskio pastangomis pradėtas leisti „Vilniaus apygardos ligoninės mokslinis archyvas“. Leidinyje publikuoti darbuotojų moksliniai tyrimai. Pats N. Krainskis savo tyrimuose daug dėmesio skyrė epilepsijos studijoms, psichopatologijai, paralyžiui. Jis buvo įsitikinęs, kad šie sutrikimai siejasi su medžiagų apykaitos sutrikimais.

Naujojoje Vilnioje yra Aloizos Paškievič-Ciotkos gatvė. Neretam vilniečiui sukelia nuostabą, kodėl būtent šioje Vilniaus miesto dalyje yra baltarusių tautinio atgimimo veikėjos ir rašytojos pavarde pavadinta gatvė. Pasirodo, 1904 m. Aloiza Paškievič Jono Biliūno dėka įsidarbino Naujosios Vilnios psichiatrijos ligoninėje. A. Paškevič priklausė socialdemokratų partijai ir pogrindinėje revoliucinėje veikloje naudojosi slapyvardžiu „Ciotka“[3]. 1905 m. revoliucijos metu A. Paškievič-Ciotka Naujojoje Vilnioje ragino ligoninės darbuotojus ir gyventojus prisidėti prie revoliucijos. Beje, 1911 m. ji susituokė su Steponu Kairiu – būsimuoju 1918 m. Lietuvos nepriklausomybės akto signataru. 1905 m. gruodžio mėnesį Naujojoje Vilnioje vyko masiniai streikai, fabrikai nedirbo, o eismas geležinkeliu buvo užblokuotas. Mieste vykusias demonstracijas pavyko išvaikyti tik po kelių dienų, kai atvyko gausios carinės policijos pajėgos[4]. Įdomu tai, kad 1905 m. Naujosios Vilnios mieste dar nebuvo policijos nuovados[5].

1905 m. atsistatydino ligoninės direktorius N. Krainskis, o jo vietą užėmė gydytojas N. Chardinas, kuris vadovavo įstaigai iki 1915 metų. N. Chardinas grąžino „tradicinius“ psichinių ligonių gydymo būdus: kankinimą vandeniu, elektrošoko terapiją, psichotropinius vaistus. 1914 m. vasarą prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, o ateinančių metų pavasarį puolimą pradėjo vokiečiai. Buvo priimtas sprendimas evakuoti Naujosios Vilnios ligoninę į Slovianską, esantį dabartinėje Ukrainoje[6].

Įžengę į miestą, vokiečiai apleistame ligoninės pastate įsirengė kareivines. Vokiečiams pasitraukus iš miesto, buvusios klinikos pastatai tapo besikuriančios Lenkijos kariuomenės kareivinėmis. Kariuomenės vadovybė planavo Naujojoje Vilnioje dislokuoti vieną iš mokomųjų pulkų. Pradėti komplekso pertvarkymo darbai, kurie buvo trumpam sustabdyti 1920 m., Vilniaus kraštą grąžinus Lietuvai. Lietuvos kariuomenė trumpam į Naująją Vilnią perkėlė pėstininkų pulką, bet generolo L. Želigowskio operacijos metu Vilnius tapo Lenkijos dalimi, ir į buvusią ligoninę buvo atkeldinti Lenkijos kariuomenės daliniai. Reikia pridurti, kad 1922–1923 m. Lenkijos Respublikos

1 Pagal: MAČIULIS, Valentinas. Ligoninės istorija. Iš: Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė. 1903–2003. Red. MAČIULIS, Valentinas. Vilnius, 2003, p. 10–11. Taip pat: UTKUVIENĖ, Janina. „Ex libris. Respublikinei Vilniaus psichiatrijos ligoninei – 110 metų“, Vilnius, Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė, 2013, p.7–8;

2 Pagal: Psichiatrija. Red. DEMBINSKAS, Algirdas. Vilnius 2003, p. 637–638.

3 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 22–23.

4 MAČIULIS, Valentinas. Ligoninės istorija. Iš: Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė. 1903–2003. Red. MAČIULIS, Valentinas. Vilnius, 2003, p. 10–11.

5 Полный список населенных месть со статистическими данными о каждом поселении. Вильно 1905, p 27.

6 Pagal: MAČIULIS, Valentinas. Ligoninės istorija. Iš: Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė. 1903–2003. Red. MAČIULIS, Valentinas. Vilnius, 2003, p. 12–13. Taip pat: Psichiatrija. Red. DEMBINSKAS, Algirdas. Vilnius, 2003, p. 28. Taip pat: Naujoji Vilnia. Iš: Pasižvalgymai po Vilnių. Red. TIUKŠIENĖ, Zita. SISAITĖ, Nijolė. Vilnius, 2015, p. 92.

Sveikatos apsaugos ministerija bandė perimti iš kariuomenės buvusią psichiatrijos ligoninę. Ministerija savo siekį motyvavo tuo, kad Naujojoje Vilnioje neatkūrus psichiatrijos ligoninės Vilniaus kraštas liks be specializuotos įstaigos. Kariuomenė nesutiko perduoti pastatų, kurie jau buvo visiškai pritaikyti kariuomenės poreikiams[1]. Nuo 1939 m. rudens iki 1941 m. vasaros pradžios Naujosios Vilnios karinėje įguloje buvo dislokuota sovietinė kariuomenė[2]. Reikia pridurti, kad tarpukario laikotarpiu mieste veikė poliklinika-ligoninė, buvusi netoli geležinkelio stoties[3].

Netoli ligoninės įkurtos kapinės, skirtos mirusiems pacientams. XX a. trečiajame dešimtmetyje kapinės perduotos Lenkijos kariuomenei; ten buvo laidojami kariai, karininkai ir jų šeimos nariai. Šiandien kapinės, esančios Gerviškių gatvėje, yra apleistos.

Nuo 1941 m. birželio 23 d., nacistinės Vokietijos okupacijos pradžios, dalis pastatų buvo apleisti, keliuose iš jų veikė karo belaisvių stovyklos administracija ir ligoninė. Belaisvių stovyklos veiklos simboliu liko masinio laidojimo vieta, ir XX a. 7-ajame dešimtmetyje čia pastatytas memorialas[4]. Apie karo belaisvių stovyklą Naujoje Vilnioje, kuriai vadovavo kapitonas Leyseris, išliko labai mažai duomenų. Žinoma, kad stovyklą saugojo 788 krašto apsaugos dalinys ir apie 100 lietuvių savisaugos bataliono karių. Po Antrojo pasaulinio karo sovietų komisija tyrusi stovyklos veiklą nurodė, kad Naujoje Vilnioje mirė 13000 karo belaisvių[5].

1943 m. lapkričio 7 d. buvusios psichiatrijos klinikos pastatuose įsikūrė evakuotas Mogiliovo Medicinos institutas. Institutas veikė Mogiliove nuo tų pačių metų gegužės 27 d., bet, artėjant frontui, įstaigą nutarta perkelti į Naująją Vilnią. Institute dirbo 20 dėstytojų, dėsčiusių šimtui įvairių kursų studentų, atvykusių iš Baltarusijos. Instituto direktorius buvo Nikolajus Stepanovas. Beje, dalis instituto dėstytojų įsidarbino Naujosios Vilnios ambulatorijoje. 1944 m. birželio 10 d. 32 absolventams įteikti diplomai. Tai buvo vieninteliai instituto absolventai, nes tų pačių metų liepos mėnesį Raudonajai armijai priartėjus prie Vilniaus, institutas nutraukė savo veiklą. Dėstytojai ir likę studentai buvo paleisti, o išduoti diplomai liko neįteisinti[6]. Po Antrojo pasaulinio karo ligoninės pastatai ir vėl tarnavo kaip kareivinės sovietų kariams, o 1961 m. liepos 1 d. istoriniuose pastatuose veiklą atkūrė psichiatrijos ligoninė[7].

Šaltiniuose neaptikta duomenų, įrodančių esminę sąsają tarp miesto teisių suteikimo ir ligoninės statybų. Gauti miesto teises imta stengtis XIX–XX a. sandūroje, kada, atsiradus dideliems fabrikams, pradėjo didėti gyventojų skaičius. Ligoninės statybos tapo vienu iš daugelio argumentų, kodėl gyvenvietei aplink „Vilnios“ stotį reikia suteikti miesto teises.

---

1 Naujosios Vilnios šv. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia. Istorinė pažyma. VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 6586, p. 2.

2 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 26. Daugiau apie Lenkijos kariuomenės įgulą Naujoje Vilnioje skyriuje „Karinės bazės Naujoje Vilnioje istorija“.

3 Podania sióstr miłosierdzia o przyjęcie na pracę, oddział sanitarny. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 465, l. 1–21. Państwowe Gimnazjum im. Św. Kazimierza w Nowej Wilejce. Red. KONTOWT-OKULEWICZ, Irena. KALENKIEWICZ-MIROWICZ, Anna Krystyna. Bydgoszcz, 2003, p. 15. Pavyko nustatyti, kad vyriausiojo gydytojo pareigas kurį laiką vykdė Józefas Maciesowiczius . Pagal: Wykaz lekarzy umówionych do udzielana pomocy lekarskiej, 1938 r. LCVA, f. 51, ap. 14, b. 375, l. 2 ap.

4 Pasižvalgymai po Vilnių: miesto mikrorajonai. Sud. TIUKŠIENĖ, Zita. SISAITĖ, Nijolė. Vilnius, 2015, p. 92.

5 DIECKMANN, Christoph. Karo belaisvių žudymas. In: Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje. Vilnius 2005, p. 26, 28.

6 Pagal: Psichiatrija. Red. DEMBINSKAS, Algirdas. Vilnius, 2003, p. 29. Taip pat: MAČIULIS, Valentinas. Ligoninės istorija. Iš: Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė. 1903–2003. Red. MAČIULIS, Valentinas. Vilnius, 2003, p. 12–13.

7 MAČIULIS, Valentinas. Ligoninės istorija. Iš: Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė. 1903–2003. Red. MAČIULIS, Valentinas. Vilnius, 2003, p. 13.

Naujosios Vilnios ► panorama ir psichiatrijos klinikoje buvusi katalikų koplyčia. XX a. pradžia. Nuotrauka iš Trakų istorijos muziejaus rinkinių.

◄Naujosios Vilnios psichiatrijos klinika. Virš administracinio pastato iškilęs svogūno formos kupolas, liudijantis apie ten veikiančią Rytų krikščionių ortodoksų (stačiatikių) koplyčią. Fotografuota iki 1915 m. Nuotrauka iš Trakų istorijos muziejaus rinkinių.

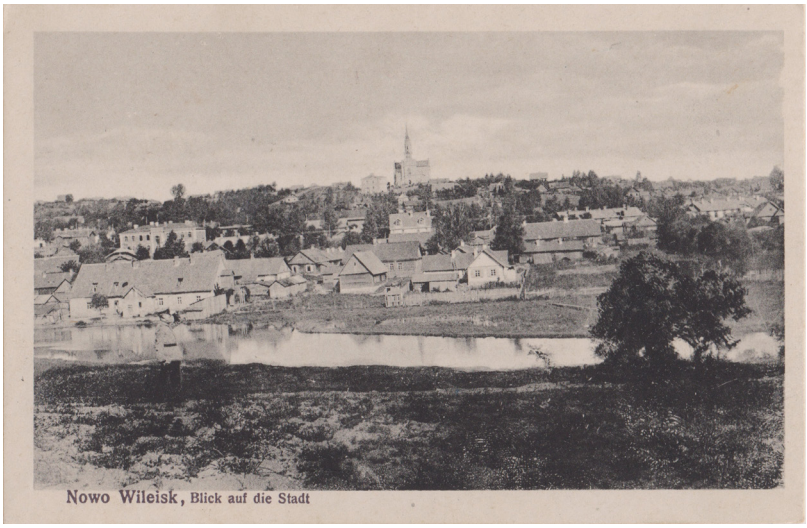

Naujosios Vilnios ► panorama, atsiverianti nuo kairiojo Vilnios kranto. Apie 1915 m. Nuotrauka iš Trakų istorijos muziejaus rinkinių.

◄Tiltas per Vilnios upę, pastatytas psichiatrinės ligoninės pastangomis. Vėliau upės vaga buvo pastumta į pietus. Šiandien tai yra Pergalės gatvės atkarpa. XX a. pradžia. Nuotrauka iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių (Biblioteka Narodowa w Warszawie).

Psichiatrijos ligoninė. ► 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

◄Naujoji Vilnia iš paukščio skrydžio. Vaizdas į pietinę, t. y. buvusią karinę, miesto dalį. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

▲Psichiatrijos ligoninė iš paukščio skrydžio. 2024 m.
Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

▲Naujosios Vilnios Parko gatvė iš paukščio skrydžio. 2024 m.
Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

5. MIESTO ISTORIJA

1873 m. atidarius „Vilnios“ geležinkelio stotį, aplink ją pradėjo kurtis geležinkeliečiai. Atsiradus stambiai Emilio Possehlio gamyklai, geležinkeliečių gyvenvietė išsiplėtė, joje apsigyveno darbininkai. 1893 m. veiklą pradėjo Aloyzo Mozerio drobių ir mezginių fabrikas. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, Rokantiškėse, Kučkuriškėse, Sodeliuose ir aplink „Vilnios“ geležinkelio stotį gyveno 3 350 asmenų[1]. Padidėjus gyventojų skaičiui, vystantis stambiam ir smulkiam verslui, atsirado poreikis sujungti minėtus kaimus į vieną gyvenvietę. XIX a. pabaigoje šioje besiplečiančioje gyvenvietėje Rusijos imperijos vyriausybė numatė statyti didelę psichiatrijos ligoninę[2]. Dėl visų šių aplinkybių ir gyventojų iniciatyvumo 1903 m. balandžio 2 d. (arba kovo 21 d. pagal Julijaus kalendorių) gyvenvietė aplink „Vilnios“ geležinkelio stotį gavo neetatinio miesto statusą ir pavadinimą – Naujoji Vilnia. Naujasis miestas susikūrė ne tik iš gyvenvietės aplink stotį, bet ir gretimų Kučkuriškių, Rokantiškių, Sodelių, Uždvarių (dabartinės Arimų gatvės) kaimų ir užėmė 312 hektarų plotą[3].

Pagal anuometinį teisinį reguliavimą, miesto statusą gyvenvietėms suteikdavo Rusijos imperijos vyriausybė, o teikimą tvirtindavo imperatorius. Naujosios Vilnios atveju miesto teises i patvirtino caras Nikolajus II. Aiškumo dėlei reikia pridurti, kad XIX a. Rusijos imperijoje egzistavo keli miestų tipai: gubernijų centrai, apskričių (pavietų) centrai ir neetatiniai miestai. Neetatiniai miestai – tai tokie miestai, kurie neturėjo savo apskrities. 1903 m. Vilniaus gubernijoje buvo tik trys neetatiniai miestai, t. y. Druja, Radaškonys ir Naujoji Vilnia[4]. Anot istorikės Zitos Medišauskienės, neetatinių miestų statutas nuo XIX a. antros pusės Rusijos imperijoje buvo retenybė. Tokį statusą galima buvo gauti tik tokiu atveju, jei gyvenvietėje buvo stambių gamyklų, o tokių Naujoje Vilnioje netrūko[5]. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą mieste jau gyveno apie 10 tūkst. gyventojų, bet po karo gyventojų sumažėjo iki 6 tūkst.[6] Verta pridurti, kad nuo pat pradžių Naujosios Vilnios gyvenvietė, o vėliau miestas, buvo daugiakultūris tautine ir religine prasmėmis. Čia gyveno lenkai, rusai, baltarusiai, žydai, lietuviai, latviai, vokiečiai, šveicarai; katalikai, Rytų krikščionys ortodoksai (stačiatikiai), evangelikai reformatai, evangelikai liuteronai, judėjai ir musulmonai[7].

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje Naujosios Vilnios geležinkelio mazgas tapo vokiečių aviacijos taikiniu. 1915 m. prasidėjus vokiečių puolimui, rusų kariuomenė ėmė trauktis. Vokiečių kariuomenei slenkant per Lietuvą, 1915 m. miestas tapo pasiekiamas vokiečių aviacijai. Rugpjūčio mėnesį įvyko

---

1 Žemėlapis „Lietuvos žydų gyvenami miestai ir miesteliai XIX a. pabaigoje“. Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti / Vilniaus universiteto Kartografijos centras, 2003.

2 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 25. Kai kuriuose šaltiniuose teigiama, kad bendras plotas, skirtas visam kompleksui, siekė net 640 ha. Pagal: Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. XII, cz. 2. red. CHLEBOWSKI, Bronisław. Warszawa, 1893, p. 466.

3 Полный список населенных мест со статистическими данными о каждом поселении. Вильно, 1905, p. 27. Taip pat: Podział terytorialny gmin. LCVA, f. 51, ap. 4, b. 260, l. 2.

4 MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. Agrarinė ir industrinė erdvė. Ištekliai. Iš: Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia. VIII t. Red. MIKNYS, Rimantas. Vilnius, 2011, p. 131.

5 BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Miesto gyventojai ir miestiečių luomas. Iš: Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia. VIII t. Red. MIKNYS, Rimantas. Vilnius, 2011, p. 361.

6 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2013, p. 21. Taip pat: Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 99.

7 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 99. Taip pat: Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 95–183. Taip pat: Nowa Wilejka, informacje. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2924, l. 20–28.

antskrydis, kurio metu sunaikintas Naujosios Vilnios geležinkelio mazgas[1]. Po antskrydžio traukinių judėjimas šiame ruože sustabdytas[2]. Karo metais įvyko ir kitas, labiau komiškas negu tragiškas, įvykis, kurio metu niekas nenukentėjo. 1917 m. birželio 24 d. vokiečių okupacinė valdžia informavo gyventojus, kad vokiečių lėktuvas, vykdydamas žvalgybinį skrydį, kažkur tarp Vilniaus ir Naujosios Vilnios "netyčia numetė" aviacinę bombą[3]. Buvo prašoma pranešti, jeigu kas nors ją aptiktų.

Vokiečiai pasitraukė iš miesto 1919 m. sausio 1 d., o sausio 2 d. gyventojai organizavo savivaldos komitetą, siekdami atkurti miesto aprūpinimą. Komiteto pirmininku tapo Karolis Mozeris, veikloje taip pat dalyvavo rabinas Eliokumas Landmanas, kunigas Tadeusz Makarewicz, karo metu burmistro pareigas vykdęs Jan Gulbiński ir kiti gyventojai[4].

Vokiečių kariuomenei traukiantis, iš paskos į vakarus judėjo Raudonoji armija. Naujosios Vilnios gyventojams iškilo naujos, bolševikinės, okupacijos grėsmė. Tuo metu Vilniuje buvo organizuojami Lietuvos ir Baltarusijos savisaugos daliniai, kuriems vadovavo generolas Władysław Wejtko, atskaitingas Lenkijos kariuomenės generaliniam štabui[5]. Šie daliniai buvo besikuriančios Lenkijos kariuomenės dalis ir jų tikslas buvo užimti žemes nuo Vilniaus iki Minsko. Pirmosios kovos tarp lenkų ir bolševikų įvyko 1919 m. sausio 2 d. į rytus nuo Naujosios Vilnios, tikėtina, Mickūnų miestelio apylinkėse. Po pirmųjų kovų abiejų kariaujančių pusių daliniai atsitraukė, bet naktį iš sausio 2 į 3 d. raudonarmiečiai atakavo miestą ir įtvirtino Polocko gatvės kontrolę. Miestą šturmavo bolševikinės Raudonosios armijos 3-osios divizijos 146-ojo pėstininkų pulko daliniai, o juos bandė sustabdyti savisaugos – Vilniaus ulonų pulko – kavaleristai, vadovaujami rotmistro Jerzy Dąbrowski. Lenkų savisauga įrengė įtvirtintą gynybos punktą Kučkuriškių popieriaus fabrike, kur vyko įnirtingos kovos iki sausio 4 d., kada lenkų daliniai atsitraukė link Vilniaus[6]. Sausio 5 d. kovos su raudonarmiečiais jau vyko Vilniaus gatvėse. Kadangi jie dominavo, lenkų daliniai iš Vilniaus turėjo pasitraukti. Naujojoje Vilnioje raudonarmiečiai įsteigė laikiną vadavietę, iš kurios koordinavo Vilniaus puolimą[7].

Lenkų savisaugos daliniuose tarnavo apie 80 vyrų iš Naujosios Vilnios, kai kuriuos pavyko identifikuoti: Krywko Stanisław, Zienkiewicz Jan, Kozaczenko Bolesław, Czajkowski Stanisław, Czajkowski Kazimierz, Szuszkiewicz Stanisław, Rusiński Józef, Bogdanowicz Edward, Stundzia Kazimierz, Czyż Jan, Czyż Medard, Makowski Antoni, Kozyro Leon, Jabłoński Zygmunt, Uszak Wiktor, Wojciunowicz Jan, Wendołowski Leon, Satkiewicz Józef, Narwojsz Piotr, Hochlejbner Karol, Tyszkowiec Władysław, Bohdanowicz Feliks, Bogdanowicz Aleksander, Juchniewicz Hipolit, Niedźwiedzki Mieczysław, Niedźwiedzki Henryk, Rynkiewicz Feliks, Waszkiewicz Aleksander, Sieniuć Jan, Sieniuć Józef, Sieniuć Bolesław, Aszkiełowicz Ignacy, Miłosz Jan, Kowalewski Władysław, Bronicki

Mieczysław, Pardej Marian, Marynowski Adam, Kościukiewicz Konstanty, Ksieniewicz Ludwik, Ksieniewicz Teofil, Sarnacki Jan, Rawwo Wilhelm, Ryśnik Jan, Masojć Ignacy, Jancewicz Romuald, Rauba Czesław[8].

1 KLIMAS, Petras. Dienoraštis 1915-1919. Čikaga, 1988, p. 22.
2 KLIMAS, Petras. Dienoraštis 1915-1919. Čikaga, 1988, p. 22.
3 Dziennik Wileński, Nr. 142, 1917-06-24, s.3.
4 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 46.
5 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 46.
6 Opracowanie Stefana Stankiewicza dotyczące stosunków polsko–litewskich XIX–XX w. Zbiór Stanisława Kiałki. BOss, Rkps, 16637 / II, p. 6–7.
7 Opracowanie Stefana Stankiewicza dotyczące stosunków polsko–litewskich XIX–XX w. Zbiór Stanisława Kiałki. BOss, Rkps, 16637 / II, p. 6–7.
8 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 49.

Raudonarmiečiai šeimininkavo Naujosios Vilnios mieste iki 1919 m. pavasario. Balandžio 19 d. prasidėjo Lenkijos kariuomenės kovos dėl Vilniaus, o balandžio 20 d. miestas buvo pilnai kontroliuojamas Lenkijos kariuomenės. Kovos dėl Vilniaus apylinkių, tarp jų ir Naujosios Vilnios, tęsėsi iki balandžio mėn. pabaigos. Nors raudonarmiečiai kontratakavo Naująją Vilnią panaudodami šarvuotą traukinį, puolimą pavyko atremti, ir jie buvo priversti trauktis. Lietuvos vyriausybė į Vilniaus užėmimą sureagavo tik balandžio 28 d. Užsienio reikalų ministras Augustinas Voldemaras Paryžiuje įteikė sąjungininkų atstovams protesto notą dėl Lenkijos agresijos ir Vilniaus okupacijos[1].

1919 m. gegužės 12 d. lenkų karinė krašto administracija paskyrė inžinierių Janą Gulbińskį Naujosios Vilnios burmistru, o Józef Ostromecki, Witold Szydłowski, Henryk Rutkowski, Henoch Lewidow, Bolesław Łuczyński ir Józef Wencel buvo paskirti miesto tarybos nariais[2]. Įgaliotoji miesto valdžia atnaujino būtiniausių prekių tiekimą miestui, pradėjo spręsti miesto elektrinės atkūrimo klausimą. Possehlio fabriko direktorius Hermanas Lange suteikė paskolą miestui aprūpinti. Tuo pat metu vyko pasirengimas pirmiesiems pokario meto rinkimams, numatytiems 1919 m. liepos 20 d., bet dėl sudėtingos pokario situacijos ir sunkumų sudarant rinkėjų sąrašus rinkimai buvo perkelti į rugpjūčio 19 d. Kaip jau buvo minėta, įvairiausiais duomenymis, iki Pirmojo pasaulinio karo mieste gyveno apie 10 tūkst. žmonių[3]. Karo metais gyventojų skaičius pakito. Ruošiantis rinkimams nustatyta, kad mieste 1919 m. vasarą buvo 6 000 gyventojų: 4 450 katalikų, 490 stačiatikių, 98 kitų krikščioniškų konfesijų atstovai, 950 žydų, 12 musulmonų. Balsavimo teisę turėjo 1 576 abiejų lyčių gyventojai, iš kurių šia teise pasinaudojo tik 766[4].

Rytinių žemių generalinio komisaro Jerzy Osmołowski sprendimu, Antoni Andruszkiewicz buvo paskirtas miesto Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininku[5]. Komisaro įsakymu, miestuose, kuriuose gyventojų skaičius siekė iki 5 tūkst., miesto taryba turėjo būti sudaryta iš 12 tarybos narių. Miestuose, kuriuose gyventojų skaičius buvo nuo 5 tūkst. iki 25 tūkst., taryboje turėjo dirbti 24 nariai. Naujoje Vilnioje gyventojų skaičius viršijo 5 tūkst., bet nuspręsta, kad miesto taryba bus sudaryta iš 12 narių[6]. Komisaro įsakymu, naujai išrinktos savivaldybių tarybos turėjo nepertraukiamai dirbti iki 1922 m. liepos 1 d., nebent keistųsi rinkimų įstatymas; tuomet būtų skelbiami išankstiniai rinkimai[7].

Rinkimų komisijos pirmininkui A. Andruszkiewicz buvo skirtas tūkstančio markių atlyginimas už vieno mėnesio darbą komisijoje, o kiti rinkimų komisijos nariai, kuriuos paskyrė pats komisijos pirmininkas, galėjo gauti tik iki 300 markių atlyginimą. Komisijoje, be A. Andruszkiewicz, taip pat dirbo K. Mozeris, Andrzej Dunowski, Z. Żebryk, E. Reźnikas, kun. T. Makarewicz, Mendel Zarcyn, Michał Romejko. Komisijoje dirbo 8 nariai, nors, pagal komisaro įsakymą, iki 25 tūkst. gyventojų turinčių miestų komisijose turėjo dirbi tik 6 nariai, o 25–45 tūkst. – 7 nariai[8].

Naujoji Vilnia tuo metu priklausė Vilniaus apygardai, kurioje buvo 18 seniūnijų. Naujoji Vilnia buvo vienintelis apygardos miestas[9]. Likusios didesnės gyvenvietės įvardytos kaip miesteliai: Riešė,

1 BALKELIS, Tomas. Kovų dėl Vilniaus valstybinės priklausomybės laikotarpis. 1918-1920 m. In: Vilniaus istorija. 1915-1990 m., 3 T. Vilnius 95.
2 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 49.
3 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2013, p. 21.
4 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 99.
5 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 4–5.
6 Protokoły ze zjazdów starostów. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 4, l. 25.
7 Protokoły ze zjazdów starostów. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 4, l. 26.
8 Protokoły ze zjazdów starostów. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 4, l. 50.
9 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 28, 34.

Maišiagala, Širvintai, Šešuoliai, Bagaslaviškis, Kernavė, Čiobiškis, Musninkai, Giedraičiai, Dubingiai, Molėtai, Vidiškės, Inturkė, Joniškis, Pabradė, Nemenčinė, Mickūnai, Varnėnai, Mikailiškės, Astravas, Bistryčia, Šumskas, Paberžė, Rukainiai, Rudamina, Turgeliai, Šalčininkai[1].

1919 m. rugpjūčio 19 d. įvyko rinkimai, o 20 d. į susitikimą susirinko išrinktieji kandidatai. Rinkimuose dalyvavo trijų sąrašų kandidatai; iš pirmojo sąrašo gyventojai išrinko 3 narius, iš antrojo sąrašo – 6, o iš trečiojo – taip pat 3 narius. Už pirmąjį sąrašą balsavo 179, už antrąjį – 371, o už trečiąjį – 216 rinkėjų[2]. Iš dvylikos išrinktų tarybos narių dešimt buvo lenkai ir du žydai[3].

Dalyvavusieji rinkimuose, bet nepatekusieji į tarybą, buvo užregistruoti kaip tarybos narių pavaduotojai, kurie užimtų vietas nariams pasitraukus. Iš pirmojo nepartinio (sanacijos) sąrašo į tarybą pateko A. Andruszkiewicz (farmacininkas, 45 m.), Henów Lewidów (pirklys, 55 m.) ir Szepszel Rudaszewski (buhalteris ir kepėjas, 42 m.). Pagal antrąjį, krikščionių demokratų, sąrašą į tarybą pateko Michał Wiszniewski (inžinierius, 52 m.), Wanda Leszczyńska (Šv. Kazimiero gimnazijos vedėja, 33 m.), Konstanty Biensfeld (ūkininkas, 46 m.), Józef Wencel (raštininkas, 28 m.), Józef Ostromecki (pirklys, 32 m.) ir Kazimierz Petrusewicz (ūkininkas, 32 m.). Iš socialistų sąrašo į tarybą buvo išrinkti: Edward Landsberg (inžinierius, 37 m.), Jan Gulbiński (inžinierius-matininkas, 50 m.) ir Witold Szydłowski (šaltkalvis, 29 m.)[4].

Pirmajame sąraše tarybos narių pavaduotojais tapo: K. Mozeris (pramonininkas, 54 m.), Jadwiga Modlińska (ūkininkė, 28 m.), Edwin Ewksa (buhalteris, 29 m.), Piotr Harasimowicz (pirklys, 60 m.), Aron Benski (žydų bendruomenės pirmininkas, 56 m.), Adam Pieczkowski (ūkininkas, 37 m.), Andrzej Dunowski (31 m.), Jan Makowski (42 m.), Hilary Gumowski (dailidė, 48 m.), Antoni Taraszkiewicz (ūkininkas, 63 m.), Józef Liep Pardej (batsiuvys, 45 m.). Antrajame sąraše pavaduotojais tapo: Bolesław Łuczyński (darbininkas, 43 m.), Paulina Dunowska (26 m.), Alfons Marynowski (57 m.), Jan Orszewski (felčeris, 45 m.), Józef Łapunio (sodininkas, 35 m.), Bonifacy Jermakowicz (šaltkalvis, 51 m.), Mikołaj Dunowski (ūkininkas, 50 m.) ir Władysław Michałowski (ūkininkas, 32 m.). Pagal trečiąjį rinkiminį sąrašą pavaduotojais tapo: Henryk Rutkowski (šaltkalvis, 27 m.), Mikołaj Białogórow (raštininkas, 43 m.), Antoni Kończus (šaltkalvis, 42 m.), Piotr Silwiński (montuotojas, 30 m.), Henryk Ounap (30 m.), Onufry Zigielewicz (šaltkalvis, 36 m.), Hipolit Ussowicz (mašinistas, 42 m.) bei Antoni Maculewicz (darbininkas, 26 m.)[5].

Rinkimų rezultatus Vilniaus apygardos viršininkas patvirtino rugsėjo 5 d., o pirmasis patvirtintos tarybos posėdis įvyko jau rugsėjo 7 d. [6] Tarybos susirinko pokylių salėje „Era“, o posėdį pradėjo laikinai burmistro pareigas ėjęs J. Gulbiński. Posėdyje nuspręsta išsiųsti patriotinius kreipimusis Lenkijos Seimo pirmininkui ir valstybės vadovui . Valstybės vadovui buvo dėkojama už tai, kad Lenkijos kariuomenė išlaisvino miestą iš bolševikų okupacijos ir prašoma jį priimti į Lenkijos valstybės sudėtį[7]. Rašte, skirtame Lenkijos Seimo pirmininkui, taip pat buvo prašoma prijungti miestą prie Lenkijos[8]. Pabrėžtina, kad tokius prašymus Lenkijos Seimo pirmininkui ir valstybės vadovui siuntė

1 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 37.
2 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 24.
3 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 99.
4 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 25–26, 146 vr.
5 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 25–26, 146 vr.
6 Pirmasis posėdis įvyko tik rugsėjo 7 d., nes iki rugsėjo 3 d. buvo galima apskųsti rinkimų rezultatus, bet skundų buvo išvengta. Pagal: Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 13–16.
7 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 161.
8 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 161.

visos skirtinguose miestuose išrinktos tarybos idant įrodytų, kad Vilniaus kraštas laisvanoriškai pasirinko būti Lenkijos valstybės dalimi[1]. Kitu naujos tarybos nutarimu buvo nustatytas burmistro mėnesinis atlyginimas – 600 rublių, o jo pavaduotojo – 575 rubliai. Tęsiant posėdį, iš tarybos narių H. Lewidow ir J. Wencel buvo sudaryta rinkimų komisija ir įvyko pirmieji burmistro rinkimai. Kandidatai: A. Andruszkiewicz, J. Gulbiński ir K. Biensfeld. Po trijų slaptų balsavimų išrinktas A. Andruszkiewicz, surinkęs 8 balsus iš 12, o jo pavaduotoju paskirtas Józef Ostromecki[2]. Taryba privalėjo dirbti iki 1920 m. rugpjūčio 20 d., tada turėjo įvykti naujos miesto tarybos rinkimai.

1920 m. spalio mėn. Vilniaus kraštą užėmė Lenkijos kariuomenės daliniai, vadovaujami generolo Lucjano Żeligowskio. Vilniaus krašte buvo įkurta fiktyvi Vidurio Lietuvos valstybė. Įkūrus krašto civilinę administraciją, gyventojams sudaryta galimybė gauti kompensaciją už nuostolius, patirtus vykstant karui, bet jos prašyti buvo galima tik už nuostolius, patirtus Lenkijos ir bolševikinės Rusijos karo metu arba gen. L. Żeligowskio karinės kampanijos laikotarpiu[3].

Galimybe gauti kompensaciją pasinaudojo 113 Naujosios Vilnios gyventojų, kurie kaip nuostolius nurodė, pvz.: sutryptus pasėlių laukus, nusavintus žirgus, vežimus, maisto produktus, drabužius ir t. t.[4] Tarp pateiktų prašymų pasitaikė netgi tokių, kuriuose buvo bandoma išieškoti pinigus už prarastą kišeninį veidrodėlį[5], klarnetą[6], priekalą ar kalvio įrankių maišelį[7], vyrišką juodą kostiumą[8], kišeninius laikrodžius[9], patalynę[10]. Kompensuotų nuostolių sumos svyravo nuo 600 iki 15 650 lenkiškų markių[11]. Gyventojai prašė kur kas didesnių sumų. Žydų bendruomenės pirmininkas A. Benski bandė išsireikalauti 40 tūkst. markių, o tarp patirtų nuostolių nurodė ir tris pakuotes batų tepalo, tuziną siūlų ričių bei kitus smulkius daiktus[12]. Komisijos sprendimu, jis gavo 600 markių kompensaciją už keturis pūdus (65,52 kg) avižų[13], nors prašyme nurodė, kad karo metu patirtas avižų nuostolis siekė 1 500 markių[14].

Mikołaj Dunowski prašė padengti 98 500 markių[15] nuostolį, bet jam buvo paskirta 4 500 markių kompensaciją už javus, šieną ir nusavintus gyvulius[16], nors savo prašyme jis vien tik už 18 metų amžiaus jautį prašė 36 tūkst. markių[17]. 85 700 markių[18] prašė jo giminaitis Michał Dunowski, bet gavo tik 4 625 markių kompensaciją[19]. Bronisław Dunowski prašė 45 500[20] markių kompensacijos, bet komisija jam skyrė tik 2 925 markes[21].

1 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 161–170.
2 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 18, 20–21.
3 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 12–83.
4 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 1–6, 31, 32, 83–105.
5 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 32.
6 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 33.
7 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 26.
8 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 29.
9 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 34.
10 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 35.
11 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 2,6.
12 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 38.
13 Vienas iš senų svorio vienetų. 1 pūdas prilygsta 16,38 kg.
14 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 38.
15 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 61.
16 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 64 ap.
17 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 61.
18 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 74.
19 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 65.
20 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 73.
21 Materiały oszacowania strat wojennych mieszkańców miasta Nowa-Wilejka. LCVA, f. 49, ap. 1, b. 21208, l. 65.

Menkos kompensacijų sumos buvo nulemtos to, kad viso krašto finansinė situacija buvo prasta – tuo metu Naujosios Vilnios administracija kreipėsi į Vidurio Lietuvos administracijos atstovus, prašydama skirti paskolą elektrinės statyboms, bet gavo neigiamą atsakymą, nes trūko lėšų[1]. 1922 m. pradžioje Naujosios Vilnios miesto administracija Vidurio Lietuvos valstybės administracijai parengė ataskaitą už 1921 m. biudžeto panaudojimą. Ataskaitoje pažymėta, kad miesto biudžetas buvo kuklus ir taupyta kultūrinių ir švietėjiškų veiklų sąskaita[2]. 1921 m. Naujosios Vilnios biudžetą sudarė 27 110 038 Lenkijos markės, 56 % šios sumos buvo skirti savivaldybės administracijos aparatui išlaikyti, 5 % – savivaldybei aprūpinti, 4 % – viešajai tvarkai užtikrinti (policijai ir ugniagesių komandai), 10 % – miesto gydymo įstaigoms išlaikyti. Socialinėms paslaugoms ir švietimui buvo skirti 4 %, 11,5 % – skoloms išmokėti, o 1,5 % sudarė nenumatytos išlaidos[3]. 1921 m. balandžio 15 d. Vidurio Lietuvos vyriausybės sprendimu skirta 500 tūkst. markių paskola miestui aprūpinti, o paskolos grąžinimas buvo numatytas po metų. 1922 m. kovo mėn. jau buvo aišku, kad miestas negali grąžinti paskolos, nes 1922 m. biudžetas buvo deficitinis. Miesto administracija kreipėsi su prašymu anuliuoti paskolą, bet vyriausybė prašymo netenkino ir grąžinimo terminą atidėjo iki 1923 m. birželio 15 d.[4]

Miesto administracija bandė gerinti finansinę būklę įvesdama naujus mokesčius. 1922 m. atsirado papildomi mokesčiai parduotuvių, barų, restoranų, vaistinių savininkams, taip pat buvo įvestas mokestis ūkininkams už miesto teritorijoje laikomus gyvulius[5]. 1922 m. liepos 9 d. Naujosios Vilnios miesto taryba priėmė nutarimą, pagal kurį visi miesto gyventojai turėjo sumokėti vienkartinį būsto mokestį, kurio dydis siekė 20 % turimo būsto vertės arba 20 % metinės nuomos sumos. Miesto valdžia žengė tokį žingsnį, nes antrąjį 1922 m. pusmetį miesto išlaidos siekė net 6 662 tūkst. markių, o įplaukos į biudžetą – tik 5 584 923 markes. Įvestas mokestis turėjo suteikti papildomus 6 mln. markių pajamų. Preliminariai paskaičiuota, kad mieste yra 1 200 butų, kurių vidutinė vertė – 25 tūkst. markių.

Pasibaigus karinei suirutei ir atkūrus dalį miesto pramonės, gyventojų situacija gerėjo. 1923 m. Naujosios Vilnios magistratas informavo Vilniaus–Trakų apskrities seniūniją, kad miesto teritorijoje keliai ir tiltai yra geros būklės[6]. Iki 1924 m. Naujojoje Vilnioje veiklą jau buvo atkūrę aštuoni fabrikai: Possehlio statybų ir baldų fabrikas, Mozerių metalo liejinių fabrikas, medienos masės ir popieriaus fabrikas, Sorokino lentpjūvė, Abramowicziaus lentpjūvė, traukinių remonto depas, medienos masės fabrikas, medienos masės ir popieriaus fabrikas. Tuo metu jau veikė valstybinė aštuonių klasių Šv. Kazimiero gimnazija, trys viešosios pagrindinės mokyklos, amatų mokykla, taip pat profesinė siuvėjų mokykla, vėliau pertvarkyta į moterų profesinę mokyklą[7].

Tarpukariu įvyko antrasis miesto plėtimosi etapas – prie Naujosios Vilnios buvo prijungti Obelinės (Jabłonówka), Verbų, Žvirblių ir Kirtimų (Poręby Górańskie) kaimai[8]. 1931 m. gruodžio 9 d.

1 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 37ap.
2 Sprawozdanie z podróży i protokoły zjazdów. 1922. LCVA, f. 51, ap. 15, b.673, l. 101 vr.
3 Sprawozdanie z podróży i protokoły zjazdów. 1922. LCVA, f. 51, ap. 15, b.673, l. 101 vr.
4 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 38–47v.
5 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 47–50.
6 Bezpieczeństwo publiczne, Nr. 53, roboty sanitarno-hydrauliczne oraz drogi, mosty i znaki pomiarowe 1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b.16, l. nenumeruoti.
7 Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka Nr. 23, t. I, policja państwowa / 1924 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 142, l. 168; Widowiska, zabawy i odczyty, 1933. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 403, l. 442, 469.
8 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 13.

Lenkijoje vyko visuotinis gyventojų surašymas, jo duomenimis, mieste buvo 8 680 gyventojų[1]. Po aštuonerių metų, t. y. 1939 m. pabaigoje, mieste jau gyveno 9 989 gyventojai[2].

1942 m. gegužės 27 d. duomenimis, Naujojoje Vilnioje gyveno 7 905 žmonės (3 630 vyrų, 4 275 moterys). Gyventojų skaičius sumažėjo, nes 1940–1941 m. vykdytas sovietų teroras, o 1941 m. vasarą, prasidėjus nacistinės Vokietijos okupacijai, iššudyta miesto žydų bendruomenė[3]. 1943 m. sausio 1 d. mieste buvo 7 896 gyventojai[4]. Antrosios sovietinės okupacijos pradžioje, 1944 m. vasarą, Naujojoje Vilnioje buvo 2 307 namų ūkiai, kuriuose gyveno 7 913 asmenų[5].

Naujoji Vilnia per keliasdešimt metų išaugo ne tik gyventojų skaičiumi, bet ir savo plotu. 1903 m. miestas užėmė daugiau kaip trijų kvadratinių kilometrų plotą. 1940 m. miestas užėmė 8,9 km2 plotą, o jo ilgis siekė 6 km [6]. 1941 m. sausio mėn. duomenimis, miesto plotas išaugo iki 10 km2 [7]. Tarpukariu miestas plėtėsi labiau į šiaurinę, rytinę ir vakarinę puses, nes pietinė pusė buvo užimta kariuomenės. Tuometinis miestas labiau priminė kaimo gyvenvietę, nes tik centrinėse Vilniaus ir Gegužės 3-iosios gatvėse buvo daugiau mūrinių kelių aukštų pastatų, o likusiose miesto dalyse dominavo mediniai vieno arba dviejų aukštų pastatai[8]. Naujoji Vilnia buvo neplaningai užstatytas, ilgas ir siauras miestas (kai kur tik iki 200 m pločio). Mieste buvo 42,6 km gatvių, iš kurių tiktai apie 16 km buvo grįstos akmenimis, o kitos buvo nesutvarkytos ir neišgrįstos. Neretai gatvės, ypač aplink Šv. Kazimiero bažnyčią, buvo labai siauros ir stačios, sunkiai įveikiamos vežimais[9]. Tarpukariu prognozuota, kad netolimoje ateityje Naujoji Vilnia susijungs su XX a. pradžioje susikūrusia kita geležinkeliečių gyvenviete – Pavilniu (Kolonia Wileńska)[10]. 1935 m. miesto susisiekimas su Vilniumi buvo neblogas, nes kas valandą į Vilnių kursavo traukinys, kas pusvalandį išvykdavo autobusas, kuriuo kelionė truko iki 20 minučių[11]. Beje, autobusų reisų padaugėjo, nes 1925 m. autobusas į Vilnių nuo 7 iki 11 val. išvykdavo kas valandą , o nuo 13 iki 22 val. – tik kas dvi valandas[12]. Mieste galima buvo pasisamdyti vežiką[13]. Toks pats susisiekimas išliko ir Antrojo pasaulinio karo metais, miestui tapus Lietuvos dalimi[14].

1 Pranešimai apie Lietuvos gyventojų skaičių. Miestų ir miestelių sąrašai, gyventojų skaičiaus palyginimas, lentelės, naudotos sudarant provizorinius duomenis. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 47, l. 32.

2 ELTOS pranešimai. LCVA, f. 664, ap. 1, b. 431, l. 131.

3 Iki 1941 m. vasaros Naujosios Vilnios žydų bendruomenėje buvo apie 1 000 narių. Pagal: Nowa Wilejka, informacje. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2924, l. 20. Nežydų gyventojų skaičiai pateikiami remiantis: Pranešimai apie Lietuvos gyventojų skaičių, miestų ir miestelių sąrašai, gyventojų skaičiaus palyginimas, lentelės, naudotos sudarant provizorinius duomenis. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 47, l. 6. Taip pat: Statistiniai duomenys ir susirašinėjimas apie Lietuvos gyventojų skaičių, vietovių sąrašai. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 46, l. 62.

4 Statistiniai duomenys ir susirašinėjimas apie Lietuvos gyventojų skaičių, vietovių sąrašai. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 46, l. 15.

5 Vilniaus, Trakų, Švenčionių ir Svyrių vietovių sąrašai. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 48, l. 334. Šioje byloje yra pateikiami vietovių sąrašai lietuvių ir originaliai lenkų kalba, taip pat, kokios vietovės priskiriamos Vilniaus, Trakų, Ašmenos, Svirių, ir t. t. apskritimis.

6 Kalnų, saulės ir fabrikų miestas. Reportažas iš Naujosios Vilnios. Lietuvos žinios, Nr. 66, 1940 kovo 15 d., p. 18.

7 Pranešimai apie Lietuvos gyventojų skaičių. Miestų ir miestelių sąrašai, gyventojų skaičiaus palyginimas, lentelės, naudotos sudarant provizorinius duomenis. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 47, l. 90. Taip pat: Statistiniai duomenys ir susirašinėjimas apie Lietuvos gyventojų skaičių, vietovių sąrašai. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 46, l. 58.

8 ELTOS pranešimai. LCVA, f. 664, ap. 1, b. 431, l. 131.

9 Kalnų, saulės ir fabrikų miestas. Reportažas iš Naujosios Vilnios. Lietuvos žinios, Nr. 66, 1940 m. kovo 15 d., p. 18.

10 Sprawa 1180, varia. 1930. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2915, l. 62.

11 Sprawa 1180, varia. 1930. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2915, l. 62.

12 Kurier Wileński, 1925-09-26, Nr. 218, p. 4.

13 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/; Taip pat: CYDZIK, Grzegorz. Ułani, Ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści. Warszawa, 2012, p. 54.

14 Kalnų, saulės ir fabrikų miestas. Reportažas iš Naujosios Vilnios. Lietuvos žinios, Nr. 66, 1940 m. kovo 15 d., p. 18. Taip pat: ELTOS pranešimai. LCVA, f. 664, ap. 1, b. 431, l. 183.

Antrojo pasaulinio karo metais mieste buvo šios gatvės: Akiračio, Alksnių, Amatininkų, Bakanausko, Bažnyčios, Daržų, Daubų, Daukanto, Geležinkelio, Gimnazijos, Gurguolės, Kairėnų, Kalno, Šv. Kazimiero, Klonių, Kreivoji, Krūmų, Kun. Lajausko, Lauko, Lentpjūvių, Liepų alėja, Malūno, Mažoji, Medaus, Miško, Mokyklos, Narutavičiaus, Naujakurių, Naujoji, Nemenčinės, Pagirių, Pakalnės, Pakrantės, Parapijos, Pilies, Polocko, Ramioji, Rato, Rokantiškių, Sėlių, Siauroji, Sirokomlės, Smėlio, Sodelių, Šimkūno, Švenčionių, Tako, Uždvarių, Vasario 16-osios, Vasaros, Verbų, Vilniaus, Žemoji, Žvirblių[1].

Iki Antrojo pasaulinio karo mieste buvo šios gatvės: Wileńska, 3-go Maja, 85 p. p. Strzelców Wileńskich, Marszałka Piłsudskiego, Reymonta, Sienkiewicza, Syrokomli, Widok, Wiejska, Aleja Lipowa, Objazdowa, Zaułek Kolejowy, Rzemieślnicza, Żwirble Górne, Żwirble Dolne, Jabłonówka, Wierzby Polskie, Tadeusza Kościuszki, Ogrodowa, Osadnicza, Olchowa, Górańska, Szkolna, Młynowa, Kościelna, Letnia, Sadelska, Sadowa, Taborowa, Połocka, Michaliska, Niemenczyńska, Narutowicza, Niska, Nowa, Kazmierzowska, Kojrańska, Krakowska, Dolna, Bezimienna, Piaskowa, Podgórna, Miodowa, Wilejska, Zadworska, Zamkowa, Zaułek Gimnazjalny, Zaułek Krzywy, Zaułek Przechodni, Zacisze. Gatvių pavadinimai paliekami lenkų kalba, nes ne visus gatvėvardžius galima susieti su 1943 m. buvusiais pavadinimais.

Naujojoje Vilnioje 1939 m. rugsėjo mėn. – 1941 m. birželio mėn. laikotarpiu tris kartus pasikeitė valdžia. 1939 m. rugsėjo 18 d. į miestą įžengė sovietinės Raudonosios armijos daliniai, kurie įsikūrė buvusiose Lenkijos kariuomenės kareivinėse. 1939 m. spalio 10 d. pagal sutartį tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos miestas buvo perduotas Lietuvai ir nuo spalio 28 d. oficialiai tapo Lietuvos Respublikos dalimi. Po 1940 m. birželio 14 d. sovietų ultimatumo Lietuvai birželio 15 d. vėl prasidėjo sovietinė okupacija[2].

Sovietinę okupaciją, prasidėjusią 1939 m. rugsėjo 18 d., lydėjo suėmimai, trėmimai, turto grobstymai – buvo ne vien nacionalizuojamos gamyklos ir nusavinama dirbama žemė, bet iš gyventojų atimtos ir rašymo mašinėlės bei radijo imtuvai. Įvestas draudimas keisti darbo vietą. Turto grobstymai ir nacionalizacija privedė prie to, kad jau spalio 12 d. mieste maisto produktai buvo pardavinėjami tik turintiems maisto korteles[3].

Situacija pradėjo gerėti, kai Naujoji Vilnia tapo Lietuvos Respublikos dalimi. Visų pirma buvo sutvarkytas miesto aprūpinimas – parduotuvių lentynos užsipildė prekėmis. Buvo normalizuota savivaldybės ir kitų miesto institucijų veikla. Kita vertus, dėl pasikeitusių faktinių aplinkybių – miestas tapo LR dalimi – atsirado problemų vietos gyventojams. Institucijose, valstybės žinion perimtose įmonėse arba bendrovėse, tapusiose įmonių „Maistas“, „Rūta“, „Lietūkis“ nuosavybe, įvesta privaloma lietuvių kalba, kurios didžioji dauguma gyventojų nemokėjo[4]. Toks naujos valdžios žingsnis buvo sutiktas priešiškai, mieste neapsieita be protestų. Protestą surengė ir Šv. Kazimiero

1 Pagal: Pranešimai apie Lietuvos gyventojų skaičių. Miestų ir miestelių sąrašai, gyventojų skaičiaus palyginimas, lentelės, naudotos sudarant provizorinius duomenis. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 47. Taip pat: Statistiniai duomenys ir susirašinėjimas apie Lietuvos gyventojų skaičių, vietovių sąrašai. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 46.

2 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 21.

3 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 21.

4 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 23–24.

gimnazijos vyresniųjų klasių moksleiviai.[1] Gyventojai, protestuodami prieš naująją valdžią, naikino iškabintas lietuviškas vėliavas ir herbus, bažnyčioje po mišių giedodavo patriotines lenkų giesmes[2].

Miestas buvo vertinamas kaip reikšmingas Rytų Lietuvos pramonės centras. Planuota atkurti didžiausių miesto fabrikų veiklą: Mozerio įmonių (liejyklos, mielių fabriko, siuvyklos), popieriaus fabriko, lentpjūvių ir t. t. Norėta paspartinti pramonės įmonių veiklos atkūrimo terminus, nes 1940 m. pavasarį bedarbių skaičius mieste išaugo iki 1 300[3]. Vyriausybės pavedimu nederlingos žemės aplink miestą turėjo būti paverstos miškais, planuota užsodinti virš 150 ha naujo miško. Miesto lentpjūvės gavo vyriausybinių užsakymų – pagaminti lengvai surenkamus ir išardomus darbininkų barakus, kuriuos būtų galima naudoti keletą kartų.

▲ Naujosios Vilnios gyventojos prie audimo staklių ir verpimo ratelių. 1916 07 04. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

1 A. Chmielewskis prieš protestą bandė patekti į Prancūziją, kur Lenkijos kariuomenė būrėsi tolesnei kovai su okupantais. Tuo metu A. Chmielewskiui buvo vos 13 metų. Kartu su draugais jis nukeliavo net iki Talino, kur siekė patekti į laivą, plaukiantį į Prancūziją. Policijos sulaikyti ir sugrąžinti į Lietuvą. Pagal: ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 24–25.

2 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 25. Taip pat: USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/

3 Kalnų, saulės ir fabrikų miestas. Reportažas iš Naujosios Vilnios. Lietuvos žinios, Nr. 66, 1940 m. kovo 15 d., p. 18. Taip pat: ELTOS pranešimai. LCVA, f. 664, ap. 1, b. 431, l. 183.

Miesto panorama ▶
apie 1916 metus.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo rinkinių.

◀ Miesto gyventojai
prie savo namo. 1916 m.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo rinkinių.

Naujosios Vilnios panorama. ▶
XIX a. pab. Nuotraukos
autorius – Stanisławas
Filibertas Fleury. Nuotrauka
iš Lietuvos nacionalinio
muziejaus rinkinių.

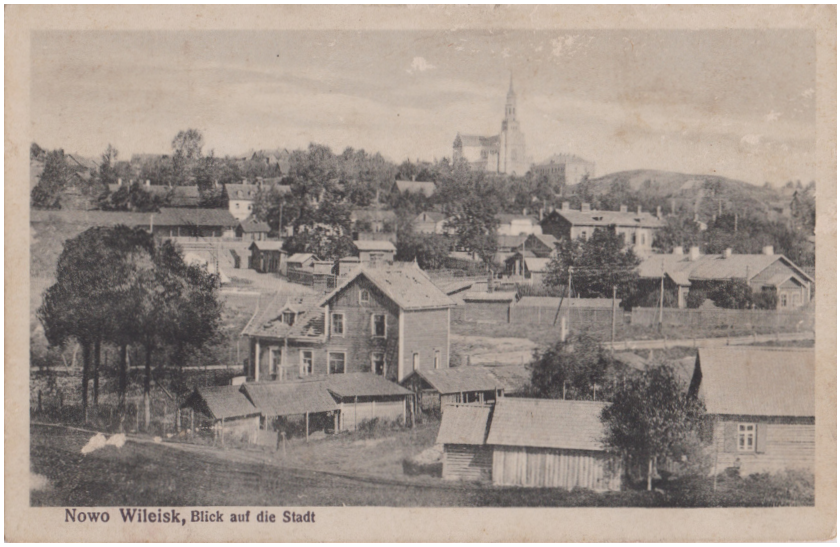

◄Naujosios Vilnios panorama. Tolumoje matoma Šv. Kazimiero bažnyčia. XX a. pradžia. Nuotrauka iš Trakų istorijos muziejaus rinkinių.

Naujosios Vilnios ► panorama, atsiverianti nuo Possehlio dalgių fabriko. XX a. pradžia. Nuotrauka iš Trakų istorijos muziejaus rinkinių.

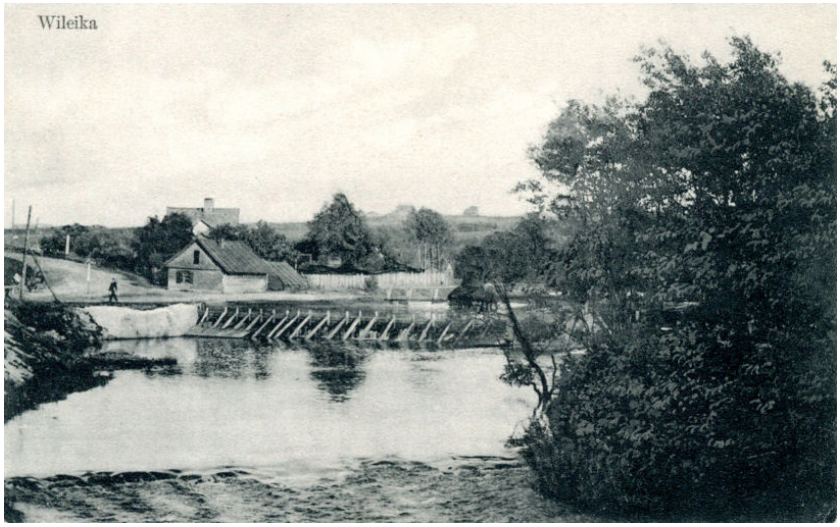

◄Vienas iš Naujosios Vilnios tiltų. XX a., tarpukaris. Nuotrauka iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių.

▲Vaizdas į Vilniaus (dabartinę A. Kojelavičiaus) gatvę. XX a., tarpukaris.
Nuotrauka iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių (Biblioteka Narodowa w Warszawie).

▲Polocko gatvė (dabartinės Pramonės g. atkarpa). XIX–XX a. sandūra.
Atvirukas iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių (Biblioteka Narodowa w Warszawie).

◄Šioje Naujosios Vilnios dalyje buvo miesto administracijos pastatai, kino teatras, o ši dabartinės A. Kojelavičiaus gatvės atkarpa vadinosi Vilniaus gatve. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

Garvežys, liudijantis► apie krašto gyventojus užklupusias nelaimes, į kraštą įžengus sovietų kariuomenei. Memorialo, skirto tremtiniams atminti, dalis. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

◄Naujosios Vilnios senosios architektūros elementai. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

Naujosios Vilnios senosios ▶ architektūros elementai. Buvęs lokomotyvo formos geležinkeliečių namas. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

◀ Senosios Naujosios Vilnios kapinės. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

Senosiose kapinėse ▶ šalia savo žmonos Annos ilsisi Aloyzas Mozeris – geležinkelio depo viršininkas ir mezginių fabriko įkūrėjas. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

5.1. Keletas istorijų apie Naujosios Vilnios gyventojus

Kepėjų skandalas Naujojoje Vilnioje

Neseniai Lietuvą sudrebino tyrimo „Skaidrinam“ rezultatai. Buvo nustatyta dešimtys atvejų, kai savivaldybių tarybų nariai apgaulės būdu pasisavino lėšas. Naujojoje Vilnioje panašus tyrimas buvo atliktas dar XX a. ketvirtajame dešimtmetyje.

Naujojoje Vilnioje gyvavo tradicija, kai prieš šv. Kalėdas miesto administracija dalindavo duoną nepasiturintiems miesto gyventojams. Kiekvienais metais, likus porai savaičių iki šventės, magistratas skelbdavo viešą konkursą – gruodžio 24 dienai iškepti 100 kg duonos. Miltus duonai duodavo magistratas, o likusiais ingredientais turėjo pasirūpinti pačios kepyklos. Konkurse galėjo dalyvauti tiek Naujosios Vilnios, tiek bet kurios kitos vietovės kepyklų savininkai[1].

1934 m. konkursą laimėjo trys Naujosios Vilnios kepyklos, įsikūrusios Vilniaus gatvėje: Bolesławo Piórko (Nr. 17), Szepszelio Rudaszewskio (Nr. 46) ir Dawido Pataszniko (Nr. 72). Įdomu tai, kad kepyklos savininkas S. Rudaszewskis buvo miesto tarybos narys. Šį faktą paviešino „Darbininkų laikraštis“ (Gazeta Robotnicza)[2]. Pasirodžius straipsniui, Darbo fondo Naujosios Vilnios komitetas atliko tyrimą, kodėl būtent tarybos nario kepykla gavo miesto administracijos užsakymą. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad S. Rudaszewski, gavęs iš magistrato 100 kg brangių, aukštos kokybės ruginių miltų, pakeitė juos pigiais, nekokybiškais, turinčiais didelį sėlenų kiekį[3].

Naujosios Vilnios tarybos nariai Piotr Noniewicz, Zenon Jacewicz, Antoni Maciulewicz ir Władysław Noniewicz (priklausę Lenkijos socialistų partijos) reikalavo pašalinti susikompromitavusį S. Rudaszewskį iš miesto tarybos. Taip pat buvo reikalaujama atsakomybės tų, kurie iš visų dalyvių išrinko būtent tarybos nario kepyklą. Vis dėlto į socialistų reikalavimus nebuvo atsižvelgta. Miesto burmistro sprendimu S. Rudaszewski liko dirbti taryboje, bet gavo „įspūdingą“ baudą – vos 10 zlotų. Kadangi valdančioji dauguma neįžvelgė privačių ir viešųjų interesų supainiojimo, S. Rudaszewski liko taryboje. Valdantieji, savo ruožtu, apkaltino socialistus bandymu pagerinti savo partijos reitingus prieš artėjančius rinkimus[4].

Baigiant pasakojimą galima pridurti, kad šiandien tokia istorija tikrai nepasikartotų, mat miltai su sėlenomis yra laikomi vertingesniais už sijotus, o iš jų pagaminta duona – kur kas sveikesne.

◄Polocko gatvės atkarpa, vedanti į Possehlio dalgių fabriką. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

1 Komunikaty prasowe. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 407, l. 90.
2 Komunikaty prasowe. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 407, l. 90.
3 Komunikaty prasowe. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 407, l. 91.
4 Komunikaty prasowe. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 407, l. 91 ap. 93.

Dėl tarnybos kariuomenėje ir pilietybę prarasti galima

Naujosios Vilnios, kaip ir daugelio kitų pramoninių miestelių/miestų, tautinė sudėtis buvo įvairialypė – čia gyveno lenkai, žydai, baltarusiai, lietuviai, rusai. Būta ir latvių. 1904 m. vienoje iš Arnoldui Mozeriui priklausiusių gamyklų į buhalterio pareigybę įsidarbino latvis Jokūbas Dillis (g. 1886 m.). J. Dillis į Naująją Vilnią persikraustė kartu su žmona Olga[1] ir sūnumi Jurgiu (Jerzy). 1904 m. liepos 8 d. jiedu susilaukė antrojo sūnaus Eugenijaus[2]. Šeima gyveno adresu Polocko g. 14. 1915 m. Olga kartu su sūnumis pasitraukė į Rusijos gilumą, iš kur sugrįžo tik 1920 metais, bet apsigyveno ne anksčiau gyventoje vietoje, bet Vilniuje, Paplaujos g. 30 / 1. Jurgis ir Eugenijus Vilniuje lankė baltarusių mokyklą[3].

Galbūt apie šią šeimą nepavyktų rasti daugiau duomenų, bet 1925 m. Eugenijus gavo šaukimą atlikti privalomąją karinę tarnybą Lenkijos kariuomenėje[4]. Tai nebūtų didelė problema, bet tuo metu jis jau studijavo Čekoslovakijoje, Prahos politechnikumo Prekybos fakultete. Matyt Karo prievolės skyriaus tarnautojai buvo įsitikinę, kad Eugenijus „labai nori tarnauti„ Lenkijos kariuomenėje, todėl nepatingėjo jį surasti net Čekoslovakijoje. Tarpininkaujant Lenkijos konsului, pilietis E. Dillis gavo šaukimą atvykti į privalomąją karinę tarnybą. Konsulas ne tik įteikė „kvietimą“, bet ir „maloniai“ paaiškino, kad jeigu kartais pilietis sugalvotų dėl kokių nors nepateisinamų priežasčių neatvykti, jam bus atimta pilietybė[5].

Verta pabrėžti, kad, pagal tuometinį privalomosios karinės tarnybos įstatymą, aukštųjų arba profesinių mokyklų studentai turėjo teisę atidėti karinę tarnybą, tačiau aukštųjų mokyklų studentai privalėjo įrodyti, kad turi vidurinį išsilavinimą ir šiuo metu studijuoja. Minėtus formalumus šaukiamojo vardu galėjo atlikti jo tėvai[6].

Eugenijaus tėvas Jokūbas pateikė atitinkamą prašymą, kuris buvo atmestas, argumentuojant, kad sūnus negali studijuoti aukštojoje mokykloje, nes nėra įgijęs vidurinio išsilavinimo[7]. Prašyme nurodyta, kad Eugenijus 1923 m. liepos mėn. įgijo vidurinį išsilavinimą Vilniaus baltarusių gimnazijoje, o 1923 m. spalio mėn. buvo priimtas į Prahos politechnikumo Prekybos fakultetą[8]. Pasirodo, privačios baltarusių mokyklos baigimo diplomas nebuvo traktuojamas kaip lygiavertis lenkiškų mokyklų diplomams. Pagal tuometinį teisinį reguliavimą, aštuonių klasių baltarusių mokyklos baigimo atestatas neleido stoti į Lenkijos aukštąsias

1 Jos mergautinė pavardė buvo Ludzeneck (arba Ludzenek), ji priklausė reformatų (liuteronų) bendruomenei, o Jokūbas Dillis buvo evangelikas reformatas (kalvinistas). Pagal: Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 144.

2 Eugenijus buvo pakrikštytas 1904 m. liepos 25 d. Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčioje dabartinėje Pylimo gatvėje. Jo krikštatėviais tapo agronomas iš Bezdonių dvaro Jokūbas Melke ir tarėjo našlė Ana Gotfrid. Pagal: Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 144.

3 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 95–100, 183.

4 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 100.

5 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 105.

6 Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym. Iš: Prawo.pl [online][2024-12-16] https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1930-31-270,16862227.html

7 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 110–112.

8 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 112.

mokyklas[1], todėl E. Dillis buvo valdininkų pripažintas kaip neturintis vidurinio išsilavinimo, o tai reiškė, kad privalėjo atlikti tarnybą pagal šaukimą[2]. Prie pateikto prašymo buvo pridėtas dokumentas, liudijantis apie jaunuolio studijas Prahos politechnikume[3], bet šio dokumento nepakako[4].

1926 m. vasario 22 d. Lenkijos valdininkai pareikalavo, kad Eugenijus nesimuliuotų ir kuo greičiau atvyktų į kariuomenės komplektavimo skyrių Vilniuje[5]. Taip pat per konsulatą Prahoje šauktiniui buvo priminta, kad, neįvykdęs teisėto reikalavimo, jis praras pilietybę[6]. E. Dillio tėvas pateikė naują prašymą ir naują skundą. Tai nepadėjo, ir E. Dillis prarado pilietybę.

1928 m. baigęs studijas Prahoje, E. Dillis kreipėsi į Lenkijos konsulatą Čekoslovakijoje, prašydamas leisti grįžti į Lenkiją. 1928 m. gruodžio 28 d. jis gavo „vienkartinį“ pasą, leidžiantį tik sugrįžti į Lenkijos valstybę[7]. Grįžęs į Naująją Vilnią, E. Dillis 1929 m. pradžioje kreipėsi į Vilniaus–Trakų apskrities viršininką su prašymu suteikti jam asmens tapatybės dokumentą[8]. Prie prašymo pridėjo laikinąjį pasą ir dokumentą iš kariuomenės, įrodantį, kad tarnybos klausimas išspręstas[9]. Tuo metu E. Dillis gyveno Naujojoje Vilnioje, Polocko g. 15[10]. Šiuo klausimu jis buvo nusiųstas į Vilniaus miesto administraciją, kurioje 1929 m. gegužės 29 d. gavo patvirtinimą, kad vėl yra Lenkijos pilietis[11].

Teisinė spraga, dėl kurios baltarusių mokyklos baigimo atestatas nebuvo vertinamas, sukėlė nemažai rūpesčių Dillių šeimai. Norėdamas padėti sūnui, Jokūbas Dillis pateikė keliolika prašymų ir skundų, bet šių pastangų nepakako, iš sūnaus pilietybė buvo atimta. Įdomu tai, kad E. Dilliui susigrąžinti pilietybę buvo labai paprasta – užteko tik dokumento, įrodančio, kad jis kažkada buvo Lenkijos pilietis. Jeigu Dilliai būtų žinoję, kad prarastą pilietybę bus taip lengva susigrąžinti, tikriausiai nebūtų siuntę tiek prašymų ir skundų Lenkijos valdininkams.

1 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 183.
2 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 178.
3 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 178–183.
4 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 183.
5 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 110.
6 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 120.
7 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 145.
8 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 128.
9 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 135–140.
10 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 128.
11 Dowody osobiste, 1929 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2198, l. 122.

▲Eugenijus Dillis. Nuotrauka iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

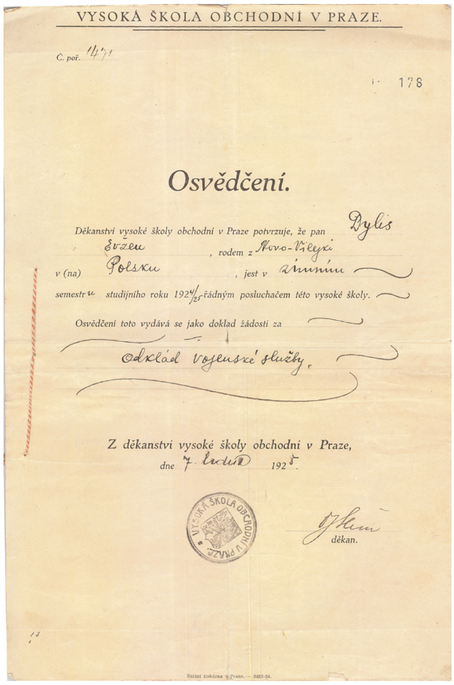

VYSOKÁ ŠKOLA OBCHODNÍ V PRAZE.

Č. pořad. 471

178

Osvědčení.

Děkanství vysoké školy obchodní v Praze potvrzuje, že pan Dylis Evžen, rodem z Novo-Vileyki v (na) Polsku, jest v zimním semestru studijního roku 1924/25 řádným posluchačem této vysoké školy.

Osvědčení toto vydává se jako doklad žádosti za odklad vojenské služby.

Z děkanství vysoké školy obchodní v Praze,

dne 7 ledna 1925.

děkan.

▲Eugenijui Dilliui išduota pažyma apie studijas Prahos politechnikume. Nuotrauka iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

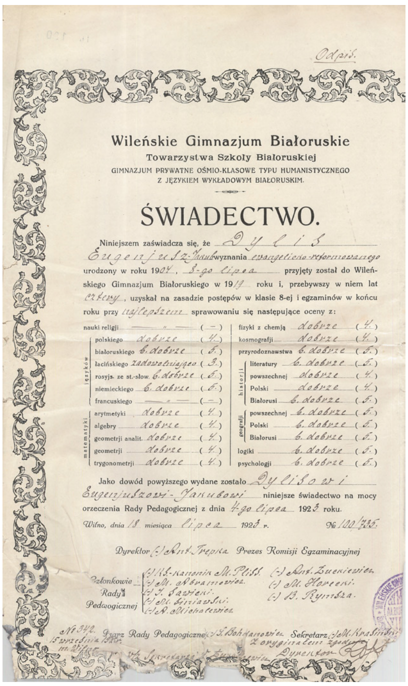

Odpis.

Wileńskie Gimnazjum Białoruskie

Towarzystwa Szkoły Białoruskiej

GIMNAZJUM PRYWATNE OŚMIO-KLASOWE TYPU HUMANISTYCZNEGO Z JĘZYKIEM WYKŁADOWYM BIAŁORUSKIM.

ŚWIADECTWO.

Niniejszem zaświadcza się, że Dylis Eugenjusz-Janusz wyznania ewangielicko-reformowanego urodzony w roku 1904, 8-go lipca przyjęty został do Wileńskiego Gimnazjum Białoruskiego w 1919 roku i, przebywszy w niem lat cztery, uzyskał na zasadzie postępów w klasie 8-ej i egzaminów w końcu roku przy ... sprawowaniu się następujące oceny z:

Jako dowód powyższego wydane zostało Dylisowi Eugenjuszowi-Janusowi niniejsze świadectwo na mocy orzeczenia Rady Pedagogicznej z dnia 4-go lipca 1923 roku.

Wilno, dnia 18 miesiąca lipca 1923 r. № 100/735.

Dyrektor (-) Ant. Trepka Prezes Komisji Egzaminacyjnej

Członkowie Rady Pedagogicznej

Sekretarz Rady Pedagogicznej

▲Eugenijaus Dillio baltarusių mokyklos baigimo atestato dalis lenkų kalba. Nuotrauka iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

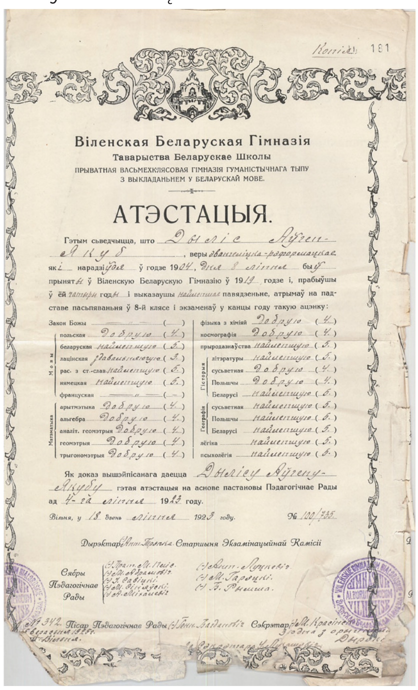

Копія 181

Віленская Беларуская Гімназія

Таварыства Беларускае Школы

ПРЫВАТНАЯ ВАСЬМЕХКЛЯСОВАЯ ГІМНАЗІЯ ГУМАНІСТЫЧНАГА ТЫПУ З ВЫКЛАДАНЬНЕМ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ.

АТЭСТАЦЫЯ.

Гэтым сьведчыцца, што Дыліс Аўген-Януш, веры эвангелічна-рэформацкае які нарадзіўся ў годзе 1904, дня 8 ліпня быў прыняты ў Віленскую Беларускую Гімназію ў 1919 годзе і, прабыўшы ў ёй чатыры годы і выказаўшы найлепшае паводзеньне, атрымаў на падставе пасьпяваньня ў 8-й клясе і экзаменаў у канцы году такую ацэнку:

Як доказ вышэйпісанага даецца Дылісу Аўгену-Янушу гэтая атэстацыя на аснове пастановы Пэдагогічнае Рады ад 4-га ліпня 1923 году.

Вільня, у 18 дзень ліпня 1923 году. № 100/735.

Дырэктар Ант. Трэпка Старшыня Экзамінацыйнай Камісіі

Сябры Пэдагогічнае Рады

Пісар Пэдагогічнае Рады Сакратар

▲Eugenijaus Dillio baltarusių mokyklos baigimo atestato dalis baltarusių kalba. Nuotrauka iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

Nuo nusikaltėlio iki rašytojo

Lenkijoje 2024 m. buvo plačiai paminėtos žymaus rašyto Sergiuszo Piaseckio, (g. 1899 m. 1964) 60-osios mirties metinės. Ši asmenybė pasižymėjo nepaprastai spalvinga biografija, teko jam ragauti benamio, nusikaltėlio, kalinio, kareivio, žvalgybininko duonos, o galiausiai jis tapo žinomu rašytoju. Rašytojo biografijoje yra mažas, bet lemtingas jo gyvenimo epizodas, susijęs būtent su Naująja Vilnia.

1937 m. rugpjūčio 2 d., po devynerių metų kalėjimo, į laisvę išėjo buvęs Lenkijos žvalgybos karininkas, kriminalinis nusikaltėlis ir rašytojas S. Piasecki. Jis atliko bausmę griežčiausiame tuometinės Lenkijos kalėjime „Šventasis Kryžius“ (Więzienie Ciężkie na Świętym Krzyżu[1]), į kurį pateko po sulaikymo Naujojoje Vilnioje 1926 m. vasarą[2].

Nuo 1922 iki 1926 metų S. Piasecki dirbo Lenkijos žvalgyboje. Dėl priklausomybės nuo kokaino ir bendradarbiavimo su kontrabandininkais 1926 m. vasaros pradžioje iš žvalgybos buvo atleistas. Neturėdamas aiškaus tikslo, likęs be pinigų ir apsvaigęs nuo kvaišalų, tų pačių metų liepos 27 d. Lydos apylinkėse užpuolė žydus pirklius Morduchą Drażniną ir Jochelą Boryszańskį ir, grasindamas jiems Nagano revolveriu, atėmė 1 040 zlotų[3]. Tokiu būdu įgijęs nemenką sumą pinigų, grįžo į Vilnių, nusipirko drabužių bei kitų reikalingų daiktų ir nerūpestingai gyveno viešbutyje dabartinėje Pylimo gatvėje[4].

Bet matyt jam buvo lemta eiti pavojingu įstatymo laužytojo keliu. Atsitiktinai ji sutiko žvalgybos laikų bičiulį Antonį Niewierowiczių. Pastarasis glaudėsi Naujojoje Vilnioje pas meilužę Wierą Bułhakowską. Sėbrai 1926 m. rugpjūčio 22 d. vakare apiplėšė siaurojo geležinkelio traukinio keleivius Vosyliškėse (dab. Baltarusija, Gardino sritis). Šį kartą grobis buvo kur kas kuklesnis: 15 dolerių, 140 zlotų, keturi auskarai, puspaltis ir maisto produktai[5].

Įvykdę nusikaltimą, jie sugrįžo į Naująją Vilnią, bet A. Niewierowicziaus meilužės butą rado tuščią. Paliktame raštelyje ji rašė, kad išvyko į Merkinę prie Turgelių, ten kvietė atvykti ir A. Niewierowiczių. Bičiulis išvyko ieškoti savo draugės, bet Merkinėje jos nerado. Bet grįžęs į Vilnių, atsitiktinai ją sutiko Kalvarijų gatvėje. Tą patį vakarą A. Niewierowicz, jo mergina Wiera Bułhakowska ir S. Piasecki linksminosi merginos bute Naujojoje Vilnioje. Prie linksmybių prisidėjo Wieros draugė Janina Izmajłowicz; jos abi buvo vagilės. Linksmybių metu tarp merginų kilo konfliktas, nes iš slėptuvės dingo jų pavogti daiktai[6]. Konfliktui nurimus, S. Piasecki parodė auskarus, kuriuos su A. Niewierowicz atėmė iš traukinio keleivių. Merginos tikėjosi, kad tuos auskarus kuriai nors iš jų padovanos. Bet S. Piasecki neketino dovanoti – planavo juos parduoti, o už gautus pinigus vykti į Rusiją, kur neva buvo palikęs brangakmenius. Toks planas nepatiko merginoms, tad nusprendė įskųsti vyrus policijai. Jos paliko juos vienus bute sakydamos, kad

1 Šiandien buvęs kalėjimas yra Nowa Słupia miesto dalimi pietryčių Lenkijoje.

2 Pagal: BAJOR, Alwida. Sergiusza Piaseckiego głośne ślady w Wilnie i Nowej Wilejce. Iš: Magazyn Wileński, 2005, Nr. 55.

[online][2024-11-21] http://www.magwil.lt/archiwum/archiwum/2005/wmw-5/maj-18.htm

3 Skorobocki Eugeniusz. Sprawa Sergiusza Piaseckiego w Komendzie Policji Państwowej powiatu lidzkiego. Magazyn Polski, 3 (32), 2004, p. 52–61.

4 Pagal: BAJOR, Alwida. Sergiusza Piaseckiego głośne ślady w Wilnie i Nowej Wilejce. Iš: Magazyn Wileński, 2005, Nr. 55.

[online][2024-11-21] http://www.magwil.lt/archiwum/archiwum/2005/wmw-5/maj-18.htm

5 Skorobocki Eugeniusz. Sprawa Sergiusza Piaseckiego w Komendzie Policji Państwowej powiatu lidzkiego. Magazyn Polski, 3 (32), 2004, p. 52–61.

6 Skorobocki Eugeniusz. Sprawa Sergiusza Piaseckiego w Komendzie Policji Państwowej powiatu lidzkiego. Magazyn Polski, 3 (32), 2004, p. 52–61.

Wiera privalo palydėti Janiną į Naujosios Vilnios geležinkelio stotį. Po kurio laiko bute pasirodė policijos pareigūnai ir abu vyrus suėmė. Kadangi suėmimo metu vyriškiai turėjo iš traukinio keleivio pavogtus daiktus – puspaltį, piniginę, auskarus ir portsigarą, – jų padėtis komplikavosi[1].

Kitą dieną vienas iš policininkų pasiūlė sunaikinti daiktinius įrodymus mainais už kyšį. S.Piasecki sutiko duoti kyšį, bet papildomai paprašė, kad būtų laikomas vienoje kameroje su A. Niewierowicz. Jis norėjo apgalvoti alibį. Policininkas tesėjo pažadą ir dalį daiktinių įrodymų sunaikino, bet tai neišgelbėjo nes apiplėšimo liudininkai atpažino S. Piaseckį. Teismas jam skyrė mirties bausme, bet vėliau, atsižvelgiant į nuopelnus žvalgyboje, pakeitė į 15 metų įkalinimų darbų kalėjime[2]. Atribotas nuo gyvenimiškų pagundų, S. Piaseckis daug skaitė, pradėjo rašyti atsiminimus apie savo nuotykius žvalgyboje ir kriminaliniame pasaulyje. Taip gimė viena garsiausių jo knygų „Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy“ (Didžiosios Lokės meilužis). Knyga sulaukė nepaprasto susidomėjimo, jis išgarsėjo kaip rašytojas, ir rašytojo Melchioro Wańkowicz pastangomis buvo išleistas į laisvę anksčiau laiko. Naujoji Vilnia S. Piaseckiui tapo paskutine stotele prieš kalėjimą ir būsimą rašytojo karjerą.

1 Pagal: BAJOR, Alwida. Sergiusza Piaseckiego głośne ślady w Wilnie i Nowej Wilejce. Iš: Magazyn Wileński, 2005, Nr. 55.

[online][2024-11-21] http://www.magwil.lt/archiwum/archiwum/2005/wmw-5/maj-18.htm

2 Pagal: BAJOR, Alwida. Sergiusza Piaseckiego głośne ślady w Wilnie i Nowej Wilejce. Iš: Magazyn Wileński, 2005, Nr. 55.

[online][2024-11-21] http://www.magwil.lt/archiwum/archiwum/2005/wmw-5/maj-18.htm

6. NAUJOSIOS VILNIOS PRAMONĖ

Naujosios Vilnios miesto plėtrą XIX ir XX amžių sankirtoje lėmė trys pagrindiniai veiksniais. Pirmuoju veiksniu buvo Kučkuriškių popieriaus gamyklos atsiradimas XIX a. Antruoju veiksniu tapo geležinkelis, o trečiuoju stambių pramonės įmonių susikūrimas, tokių kaip Emilio Possehlio ir Aloyzo Mozerio. Bet tai nebuvo vienintelės įmonės – mieste veikė ne tik stambūs fabrikai, bet buvo ir daug smulkių įmonių – parduotuvių, kirpyklų, automobilių dirbtuvių ar kepyklų. Pirmasis pasaulinis karas, vėliau kovos dėl Lenkijos valstybės sienų atnešė miestui suirutę. Pasibaigus karams, prasidėjo buvusių gamybinių ir prekybinių pajėgumų gaivinimas. Šioje dalyje analizuojama kaip vystėsi pramonė ir verslas Naujoje Vilnuioje.

1922 m. sausio 4 d. Vidurio Lietuvoje prasidėjo įmonių, po karo atnaujinusių savo veiklą, registracija[1]. Registras turėjo padėti sukurti mokesčių rinkimo sistemą, užregistruoti dirbančiuosius ir t. t. Įmonės pagal savo veiklą buvo skirstomos į dvi kategorijas – žemesniąją ir aukštesniąją. Žemesniosios kategorijos įmonės – tai parduotuvės, kirpyklos, vaistinės, restoranai, kepyklos, specializuotos parduotuvės (žuvies, mėsos, kanceliarinių prekių ir t. t.). Tokių įmonių 1922 m. mieste buvo 49, iš jų: dvi kirpyklos, dvi kepyklos, trys restoranai, dvi vaistinės ir viena kosmetikos laboratorija. Viena vaistinė priklausė Romuald Szymański, antroji – A. Andruszkiewicz (miesto burmistrui)[2]. R. Szymański vaistinė veikė Vilniaus g. 108, ji nuolat konkuravo su A. Andruszkiewicz priklausiusia vaistine[3]. R. Szymański norėjo pašalinti konkurentą, todėl be paliovos rašydavo policijai melagingus skundus, pvz., kad konkurento vaistinėje nelegaliai prekiaujama alkoholiniais gėrimais[4]. Didėjant gyventojų skaičiui, daugėjo ir įmonių; 1934 m. mieste veikė net 10 kepyklų[5].

Aukštesniajai kategorijai buvo priskiriamos amatininkų dirbtuvės, gamyklos, transporto ir prekybos įmonės, visos įmonės, turinčios daugiau nei du savininkus, bei užsienio kapitalo įmonės[6]. Šios kategorijos įmonių (įskaitant minėtąsias Possehlio, Mozerio ir Kučkuriškių) buvo 25. Tarp šių įmonių paminėtinos automobilių remonto, staliaus, kalvių dirbtuvės, chemijos gamyklos, taip pat malūnas ir lentpjūvės[7]. 1925 m. pradėjo veikti dar dvi metalo liejyklos, o viena lentpjūvė atnaujino savo veiklą[8].

Viena iš Naujosios Vilnios miesto lentpjūvių veikė mieste nuo 1896 m., 1939 m. jos adresas buvo Polocko g. 97. Lentpjūvė nesustabdė savo veiklos Pirmojo pasaulinio karo metais. 1919 m. įmonėje nuolat dirbo 10 žmonių, o vykdant didesnius užsakymus buvo papildomai samdomi

1 Wykazy zakładów przemysłowych. LCVA, f. 1152, ap. 1, b. 207, l. 2.

2 Teczka na akta Nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 4. Taip pat: Akta osobowe Minkiera Izaaka, 1921 r. LCVA, f. 51, ap. 14, b. 334, l. 1–4. Taip pat: Wykazy zakładów przemysłowych. LCVA, f. 1152, ap. 1, b. 207, l. 161–161 ap.

3 Podania sióstr miłosierdzia o przyjęcie na pracę, oddział sanitarny. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 465, l. 1–21. Państwowe Gimnazjum im. Św. Kazimierza w Nowej Wilejce. Red. KONTOWT-OKULEWICZ, Irena. KALENKIEWICZ-MIROWICZ, Anna Krystyna. Bydgoszcz, 2003, p. 15.

4 Raport sytuacyjny żandarmerii polowej, skargi mieszkańców m. Wilna na działalność policji. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 232, l. 5 ap.

5 Komunikaty prasowe. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 407, l. 90–91.

6 Wykazy zakładów przemysłowych. LCVA, f. 1152, ap. 1, b. 207, l. 3.

7 Wykazy zakładów przemysłowych. LCVA, f. 1152, ap. 1, b. 207, l. 3–5.

8 Wykaz przedsiębiorstw, r. 1925. LCVA, f. 51, ap. 6, b. 15, l. 60 ap.

penki darbininkai[1]. Lentpjūvės savininkai XX a. trečiojo dešimtmečio viduryje buvo Józef ir Miron Sorokinai, todėl miestiečiai vadindavo lentpjūvę „Sorokinų“, nors jų įmonė vadinosi „Pauksza“[2]. Lentpjūvėje taip pat veikė garinis malūnas, per mėnesį pagamindavęs 14 tonų miltų[3]. 1932 m. Sorokinų įmonė mieste užėmė 6 ha žemės plotą. Lentpjūvės kompleksą sudarė šeši pastatai, iš kurių pagrindinis buvo mūrinis lentpjūvės cechas, o likę – mediniai statiniai[4]. Įmonė turėjo du gaterius medienai pjaustyti, garo mašiną, du elektros generatorius bei dešimt įvairių mažesnių medienos apdirbimo staklių[5].

Nuo 1933 m. įmonė buvo nuomojama Abraomui Podzemskiui, darbų prižiūrėtojo pareigas vykdė Jankelavičius, tarp darbininkų buvo Šlioma Kotler ir Vladas Dumauskas[6]. A. Podzemskis lentpjūvės darbą sustabdė 1939 m. rugpjūčio pabaigoje, Lenkijoje prasidėjus mobilizacijai, nes buvo pašaukti visi lentpjūvėje dirbę vyrai. Tų pačių metų gruodžio mėnesį lentpjūvė darbą atnaujino[7]. Lentpjūvės personalas (19 darbuotojų) dirbo dviem pamainomis ir per metus galėjo pagaminti iki 18 tūkst. kubinių metrų medienos[8]. Nuo 1941 m. vasaros iki antrosios sovietinės okupacijos, t. y. iki 1944 m. vasaros, lentpjūvė veikė pavadinimu „Gluosnis“.[9]

Antroji miesto lentpjūvė priklausė broliams Berui ir Abraomui Abromavičiams, buvo registruota Polocko g. 43. Įmonė, įsteigta XX a. pradžioje[10], buvo išsidėsčiusi 7 ha žemės plote, turėjo vieną gaterį, du diskinius pjūklus, vieną garo mašiną ir vieną elektros generatorių. 1940 m. pradžioje joje dirbo 40 darbininkų, o jų darbą organizavo meistras Henryk Ounap. Per metus lentpjūvė galėjo paruošti 10 tūkst. m3 medienos[11]. 1940 m. sausio mėnesį šioje lentpjūvėje Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerija užsakė pagaminti 12 medinių barakų, kuriuos būtų galima lengvai pastatyti ir vėl išardyti, prireikus perkelti į kitą vietą[12]. 1943 m. balandžio mėnesį mieste pradėjo veikti valstybinė lentpjūvė „Liepa“[13]. Reikia pridurti, kad abiejų lentpjūvių darbuotojai 1923 m. kovo mėnesį streikavo, reikalaudami didesnių atlyginimų ir geresnių darbo sąlygų[14].

1929 m. Naujojoje Vilnioje veiklą pradėjo kosmetikos parduotuvė-laboratorija „Beaute“, įsikūrusi Vilniaus g. 10 esančiame mūriniame name. Jos savininkas buvo Izaak Minikier, parduotuvėje kartu su juo dirbo dar viena darbuotoja[15]. I. Minikier pagal išsilavinimą buvo vaistininkas, bet jo įmonė gamino kosmetikos gaminius, lakus, dažus bei klijus. 1938 m. įmonė pardavė preparatų, kosmetikos ir dažų už 15 500 zlotų[16].

1 Protokoły z wizytacji zakładów w Nowej Wilejce. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 89, l. 4.
2 Wykaz przedsiębiorstw, r. 1925. LCVA, f. 51, ap. 6, b. 15, l. 50.
3 Wykaz przedsiębiorstw, r. 1925. LCVA, f. 51, ap. 6, b. 15, l. 60.
4 Byla „Mirono ir Józefo Sorokinų garinė lentpjūvė ir malūnas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 345, l. 1.
5 Byla „Mirono ir Józefo Sorokinų garinė lentpjūvė ir malūnas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 345, l. 2.
6 Podzemskienės garo lentpjūvė. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 292, l. 1 ap.
7 Podzemskienės garo lentpjūvė. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 292, l. 1.
8 Podzemskienės garo lentpjūvė. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 292, l. 2 ap.
9 Medžio apdirbimo, metalų apdirbimo trestas. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 6, l. 37–38 ap.
10 Byla „Br. Abramovičių garinė lentpjūvė“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 3, l. 2–6.
11 Byla „Br. Abramovičių garinė lentpjūvė“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 3, l. 8.
12 Kalnų, saulės ir fabrikų miestas. Reportažas iš Naujosios Vilnios. Lietuvos žinios, Nr. 66, 1940 kovo 15 d., p. 18.
13 Medžio apdirbimo, metalų apdirbimo trestas. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 6, l. 17–18 ap.
14 Sprawozdanie sytuacyjne/miesięczne formy/ 1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 4, l. 90.
15 Byla „Minkerio Izaoko cheminė laboratorija „Beaute“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 249, l. 1.
16 Byla „Minkerio Izaoko cheminė laboratorija „Beaute“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 249, l. 2.

1939 m. Naujojoje Vilnioje, mūriniame name Vilniaus g. 60, pradėjo veikti elektrinis malūnas „Achduspol“. Malūnas priklausė Berui Potašnikovui ir Albertui Morduchui, kurie patys aptarnaudavo klientus. Malūnas turėjo girnas ir kruopų mašiną[1]. Trijų aukštų malūno pastatą suprojektavo Bolesław Subirre[2].

Mėsos gaminių fabrikas „Jodemka“ (Polocko g. 81) pradėtas statyti 1937 metų rudenį. Dėl statybų buvo sutarta 1936 metais, kai miesto magistratas pasirašė sutartį su verslininku iš Poznanės Czesław Janicki. Pagal sutartį buvo numatyta, kad C. Janickis bus fabriko nuomininku[3] ir, susigrąžinęs investuotą sumą, perleis fabriką Naujosios Vilnios magistratui. Miesto magistratas iš Darbo fondo gamyklos statyboms gavo 235 tūkst. zlotų paskolą, o verslininkas fabriko įrengimui skyrė net 300 tūkst. zlotų. Oficialus atidarymas įvyko 1937 m. gruodžio 11 d. Fabriką iškilmingai atidarė miesto burmistras Józef Rzepiela[4].

Nors mėsos perdirbimo gamykla oficialiai buvo atidaryta 1937 m. gruodžio 11 d., gamyba joje prasidėjo 1938 m. sausio 2 d. Fabrikas užėmė 4 hektarų plotą, kuriame buvo mūrinis dviejų aukštų gamybos cechas su požemiais ir centriniu šildymu, vandentiekiu bei nuotėkų valymo sistemomis[5]. Įmonės teritorijoje buvo sargybos postas, vartai ir tvora, šulinys, gyvenamasis namas, stalių dirbtuvė, medinis garažas, medinis fabriko administracijos pastatas, lauko tualetas, pastogė kiaulėms svilinti, sandėlis, mėsos rūkykla. Įmonei priklausė automobilis „Chevrolet“[6]. Fabrike „Jodemka“ pagal aštuonių valandų darbo grafiką dirbo 189 darbininkai (170 vyrų, 15 moterų, 4 nepilnamečiai). Per 1938 m. įmonė pagamino mėsos gaminių, kurių bendra vertė viršijo 4 milijonus zlotų[7]. Gaminti ne tik mėsos gaminiai (paštetai, konservai, rūkyti gaminiai), bet buvo ir atskira linija, skirta konservuoti daržovėms, grybams, uogoms[8]. C. Janicki turėjo mėsos fabrikų ir jos gaminių parduotuvių tinklą visoje Lenkijoje[9].

1939 m. spalio 13 d. Pramonės ir prekybos departamentas paskyrė Leoną Vilką laikinuoju fabriko „Jodemka“ turto valdytoju. Valdytojas likvidavo įmonę, o turtą ir darbuotojus perleido akcinei bendrovei „Maistas“. Visos procedūros buvo baigtos 1940 m. sausio mėnesį[10].

1 Bero Potašnikovo malūno „Achduspol“ byla, Naujoji Vilnia, Vilniaus 69. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 298, l. 1–2.

2 Naujosios Vilnios valstiečių miltų malimo malūno projektas. Braižė Bolesławas Subirre. VRVA, f. 1171, ap. 1, b. 491, p. 1.

3 Jo vardu fabriką turėjo administruoti sūnus Wacławas.

4 WOŁKANOWSKI, Waldemar. Budownictwo w Wilnie międzywojennym – przewodnik chronologiczny (6). Iš: Wilnoteka. [online][2024-12-02]:

https://wilnoteka.lt/artykul/budownictwo-w-wilnie-miedzywojennym-przewodnik-chronologiczny-cz-6

5 Bekonų ir konservų fabrikas „Jodemka”. Naujoji Vilnia, Polocko g. 81. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 145, l. 8.

6 Bekonų ir konservų fabrikas „Jodemka”. Naujoji Vilnia, Polocko g. 81. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 145, l. 10.

7 Bekonų ir konservų fabrikas „Jodemka”. Naujoji Vilnia, Polocko g. 81. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 145, l. 9.

8 WOŁKANOWSKI, Waldemar. Budownictwo w Wilnie międzywojennym – przewodnik chronologiczny (6). Iš: Wilnoteka. [online][2024-12-02]:

https://wilnoteka.lt/artykul/budownictwo-w-wilnie-miedzywojennym-przewodnik-chronologiczny-cz-6

9 Parduotuvės ir mėsos kombinatai veikė Poznanėje, Vilniuje, Kosciane, Čempinėje ir daugelyje kitų miestų. Pagal: Bekonų ir konservų fabrikas „Jodemka”. Naujoji Vilnia, Polocko g. 81. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 145, l. 1, 8.

10 Bekonų ir konservų fabrikas „Jodemka”. Naujoji Vilnia, Polocko g. 81. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 145, l. 1, 8.

◄Izaakas Minikieris, kosmetikos parduotuvės-laboratorijos „Beaute“ įkūrėjas ir savininkas. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

6.1. Emilio Possehlio fabrikas

1878 m. Naujojoje Vilnioje, prie Vilnios upės, netoli geležinkelio stoties, buvo įkurta „Rusų-vokiečių patentuotų vinių įmonė“, kurioje dirbo 90 darbininkų[1]. Fabriko savininkai buvo Wyszwiański ir Szereszewski. 1880 m. jie pradėjo specializuotis pasaginių vinių gamyboje. Matyt pasirinkimą nulėmė tai, kad netoliese esančiuose Kairėnuose veikė Tiškevičiams priklausęs vinių fabrikas, kuriame, naudojant vandens slėgį ir garo mašinas, gamybos procesas buvo mechanizuotas, ir būdavo pagaminama žymiai daugiau statybinių vinių, negu galėjo pagaminti Naujosios Vilnios fabrikas[2]. Pagal vieną iš dviejų egzistuojančių versijų, verslininkai gavo paskolą iš Liubeke veikusio fabriko „L. Possehl & Co“, bet 1882 m. bankrutavo, ir Naujosios Vilnios fabrikas tapo „L. Possehl & Co“ įmonės nuosavybe[3]. Pagal antrąją versiją, 1882 m. Naujosios Vilnios įmonę, buvusią ant bankroto slenksčio, nusipirko pramoninkas iš Liubeko Emilis Possehlis[4].

1847 m. gegužės 1 d. Ludwigas Possehlis Liubeke įkūrė įmonę „L. Possehl & Co“, prekiavusią plienu ir anglimi. 1873 m. įmonę perėmė L. Possehlio sūnus Emilis, kuris pradėjo vykdyti geležies rūdos importą iš Švedijos į Vokietiją. Vėliau jis išplėtė įmonės veiklą į Šiaurės Europos valstybes, Rusiją ir Afriką. 1915 m. E. Possehlis reformavo savo korporaciją, suteikdamas autonomiją regioniniams padaliniams[5].

1 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 15.
2 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 49; Taip pat: BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 17–18.
3 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 49; Taip pat: BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 17–18.
4 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 15.
5 Company History [online] Possehl The Entrepreneurs Group [2024-09-24] https://www.possehl.de/en/the-group/#company-history

Nepriklausomai nuo versijos, 1882 m. Naujosios Vilnios gamykla tapo Emilio Possehlio nuosavybe; naujasis savininkas ne uždarė nuostolingą įmonę, o ją reformavo. Paskirtas naujasis vykdomasis direktorius Augustas Scheelis nusprendė į Naująją Vilnią atkeldinti 60 specialistų iš Štirijos, Tirolio. A. Scheelis išplėtė gamyklos prekių asortimentą – pradėta gaminti dalgius. Direktoriui atrodė, kad dalgiai turės didesnę paklausą nei vinys. Geležis produkcijai buvo gabenama iš E. Possehliui priklausiusių gamyklų Švedijoje, o iš Liepojos geležinkeliu patekdavo į Naująją Vilnią. Tokiu būdu atsirado viena iš žymiausių Rusijos imperijos gamyklų „Possehlio dalgių fabrikas“, o joje gaminami dalgiai Rusijoje buvo vadinami „litovkomis“ („lietuvaitėmis“). Sėkmės istoriją lėmė tai, kad tuometinėje Rusijoje nebuvo nuolatinės gamyklos, kuri specializuotųsi masinėje dalgių gamyboje. Veikė pavienės manufaktūros Uralo kalnų regione, bet tik sezoniškai[1]. 1886 m. Naujojoje Vilnioje jau buvo pagaminta milijonas dalgių[2]. Įmonės teritorijoje įrengtas atskiras vandentiekis, tam tikslui 1892 m. buvo pastatytas vandens bokštas. Fabriko savininko pastangomis Naujosios Vilnios traukinių stotyje atsirado pašto ir telegrafo skyrius, o į fabriką buvo nutiesta atskira geležinkelio atšaka, kurios priežiūra rūpinosi Naujosios Vilnios geležinkelio stoties personalas[3]. 1901 m. vinių gamyba perkelta į E. Possehliui priklausančią gamyklą Peterburge, o Naujojoje Vilnioje gaminti tik dalgiai, kurie buvo žinomi ne tik Rusijoje, bet vertinti ir Bulgarijoje, Rumunijoje, Serbijoje bei Turkijoje[4].

Tolesnę įmonės plėtrą sustabdė Pirmasis pasaulinis karas. 1915 m. balandžio mėn., prasidėjus naujai vokiečių kariuomenės puolamajai operacijai dabartinės Lietuvos teritorijoje[5], mieste prasidėjo evakuacija. Fabrikas buvo uždarytas, o dalis įrangos išvežta į Rusiją – tikėtina, į Peterburgą, kur veikė dar viena E. Possehlio įmonė. Vokiečių okupacijos metais fabrikas veikiausiai arba nebuvo visiškai uždarytas, arba bandyta atnaujinti gamybą. 1918 m. balandžio mėn. pasirodė skelbimas, kad fabriko inžinierius Kunstleris ieško norinčiųjų dirbti[6].

1919 m. rugsėjo 23 d. E. Possehlio fabrikas Naujojoje Vilnioje buvo tikrinamas Vilniaus apskrities administracijos atstovų[7]. Kadangi karo metais buvo apgadintas, tuo metu fabrikas buvo atstatinėjamas, o remonto darbus vykdė 150 darbininkų. Taip pat buvo laukiama, kol iš Vokietijos bus atgabentos naujos staklės ir kiti reikalingi įrenginiai, kurie evakuacijos metu išgabenti į Rusiją, ir po ten įvykusios revoliucijos nebuvo galimybės jų atgauti. Tikėtasi, kad, gavus reikalingą įrangą iš Eitkūnų (Rytų Prūsijos), gamyba bus atnaujinta per keturis mėnesius ir pavyks įdarbinti iki tūkstančio darbuotojų[8]. Taip pat planuota laikinai įdarbinti du šimtus specialistų iš Vokietijos, kurie turėjusią atkeliauti įrangą sumontuotų ir paruoštų naudoti[9].

Greičiausiai įrangos iš Eitkūnų nesulaukta, nes tarpukariu fabrikas pakeitė kryptį ir atnaujino veiklą kaip statybinė įmonė, kuri specializavosi ne tik paruošti medieną, bet ir namų statyboje

1 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 50.
2 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 15.
3 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 15. Taip pat: ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 207–209.
4 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 50.
5 Lietuva Pirmojo pasaulinio karo metais (1914–1918) [online] in: Lietuvių visuotinė enciklopedija [2024-09-24] https://www.vle.lt/straipsnis/lietuva-pirmojo-pasaulinio-karo-metais-1914-1918/
6 Dziennik Wileński, 1918-04-10, Nr. 83, p. 4.
7 Protokoły z wizytacji zakładów w Nowej Wilejce. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 89, l. 1
8 Protokoły z wizytacji zakładów w Nowej Wilejce. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 89, l. 1.
9 Protokoły z wizytacji zakładów w Nowej Wilejce. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 89, l. 1.

bei baldų gamyboje[1]. Oficialiai įmonė vadinosi „Akcinės bendrovės „Montan“ Possehlio fabrikas Bazelyje (Šveicarijoje)“ (Zakłady Fabryczne Possehla Towarzystwa Akcyjnego MONTAN w Bazylei (Szwajcaria))[2]. Tuo metu fabriko direkcija iš Vilniaus apskrities administracijos sužinojo, kad yra galimybė perduoti fabrikui 35 vagonus cemento, tačiau įmonės vadovybė nepriėmė pasiūlymo, nes dirbo tik su mediena. Pažymėtina, kad siūlomas cementas buvo įvardytas kaip karo grobis[3].

Įmonė turėjo savo atsiskaitomąsias sąskaitas Varšuvos banke Bank Dyskontowy Warszawski, Vilniaus bankuose Bank Towarzystw Spółdzielczych ir Dom Bankowy T. Bunimowicz[4]. Naujosios Vilnios įmonė pagamino baldus Lenkijos kariuomenės įgulai[5] Breste. 1923 m. buvusios Possehlio gamyklos administracijoje dirbo:

1. direktorius Hermanas Lange[6], gimęs 1876 m. spalio 21 Liubeke, Vokietijoje, Vokietijos pilietis, vokiečių kariuomenės vyresnysis karys, kurį laiką gyveno Peterburge[7];

2. prekybos direktorius Jakób Krull[8], dirbo įmonėje iki 1923 m. spalio 15 d.;

3. techninis vadovas inžinierius Edward Lange[9], gimęs 1880 m. lapkričio 24 d. Naujojoje Vilnioje, Lenkijos pilietis[10];

4. ūkio administratorius Leon Langner[11], gimęs 1880 m. spalio 24 d. Tumniševo kaime, Vongroveco apskrityje (Didžiosios Lenkijos regione) Lenkijoje, buvęs vokiečių kariuomenės karininkas, vėliau tarnavęs Lenkijos kariuomenės intendantūros tarnyboje Liubline, Lenkijos pilietis[12];

5. įmonės prižiūrėtojas Wilhelmas Otto[13], gimęs 1891 m. kovo 22 d. Peterburge, buvęs vokiečių kariuomenės karininkas, Vokietijos pilietis[14];

6. inžinierius Dunin-Wąsowicz[15], gimęs 1871 m. lapkričio 21 d. Eišiškių dvare, Trakų apskrityje, fabrike vadovavo statybų skyriui, Lenkijos pilietis[16];

7. Architektas Aleksander Staniewicz[17], gimęs 1871 m. vasario 13 d. Novočerkaske, Rusijoje, Lenkijos pilietis, fabrike vadovavo stalių dirbtuvėms[18].

---

1 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności 1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 181.
2 Korespondencja w sprawie pozwoleń na prowadzenie zakładów i domów komisowych i informacyjnych. Wykazy gorzelni w okr. Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 160, l. 49.
3 Korespondencja w sprawie pozwoleń na prowadzenie zakładów i domów komisowych i informacyjnych. Wykazy gorzelni w okr. Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 160, l. 49–50.
4 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 181.
5 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 181.
6 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 183
7 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 182 vr.
8 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 183
9 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 183
10 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 182 vr.
11 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 183
12 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 182 vr.
13 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 183
14 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 182 vr.
15 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 183
16 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 182 vr.
17 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 183.
18 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 182 vr.

Įdomu tai, kad Lenkijos kontržvalgyba, susipažinusi su fabriko administracijos darbuotojų bylomis, konstatavo, jog lojalūs Lenkijai buvo tik Wąsowicz ir Staniewicz. Kiti dėl savo vokiškos arba rusiškos kilmės vertinti kaip nepatikimi asmenys[1].

1923 m. kovo mėnesį, augant bedarbystei, Naujosios Vilnios mieste įvyko keli streikai. Streikavo Sorokino ir Abramowicziaus lentpjūvės (apie 100 darbininkų) bei Possehlio fabriko darbininkai, kurie reikalavo padidinti algas ir užtikrinti geresnes darbo sąlygas[2]. Tikėtina, kad streikai pasibaigė iki balandžio mėnesio, nes nuo tada policijos raportuose jau nebebuvo minimi.

1925 m. įmonės adresas Naujojoje Vilnioje – Polocko g. 65. Jos teritorijoje stovėjo lentpjūvė, buvo ruošiama statybinė mediena, taip pat veikė staliaus ir dailidžių cechai, kuriuose buvo gaminami baldai, langai, durys bei surenkami namai[3]. Tuo metu fabrike taip pat veikė organizuota ugniagesių savanorių komanda (Ochotnicza Straż Ogniowa przy Zakładach Fabrycznych Possehla w Nowej Wilejce)[4]. Po Antrojo pasaulinio karo įmonė buvo nacionalizuota ir pertvarkyta į dažymo aparatų gamyklą.

Tiltas per Vilnios upę, ▶ kuriuo buvo galima pasiekti Possehlio dalgių fabriką. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

◀ Possehlio fabriko pastatai. XX a. pradžia. Atvirukas iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių (Biblioteka Narodowa w Warszawie).

1 Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 44, t. II, świadectwa moralności/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 80, l. 182 vr.
2 Sprawozdanie sytuacyjne/miesięczne formy/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 4, l. 90.
3 Wykaz przedsiębiorstw, r. 1925. LCVA, f. 51, ap. 6, b. 15, l. 60.
4 Zabawy i przedstawienia, 1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 8, l. 174.

▲Buvusio Possehlio dalgių fabriko gamybos patalpos. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

▲Industriniai pastatai buvusio Possehlio fabriko teritorijoje. Tik vandens bokštas išsaugojo autentiškumą. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

6.2. Pramonės įmonės „A. Mozeris ir sūnūs Naujojoje Vilnioje“

Įsitvirtino stereotipas, kad Naujojoje Vilnioje XIX a. pabaigoje drobių ir mezginių fabriką įkūrė broliai Arnoldas ir Karolis Mozeriai. Tokią informaciją galima rasti Kultūros paveldo departamento registre, kuriame rašoma, kad broliai Mozeriai atvyko į Naująją Vilnią iš Bronšhofeno, esančio Šveicarijoje, iš kur ir atsivežė mezginių tradiciją[1]. Tikėtina, kad Mozerių giminė buvo kilusi iš Sankt Galeno kantone esančio Bronšhofeno, bet į Naująją Vilnią šios giminės atstovas Aloyzas Mozeris atvyko iš Peterburgo[2]. Vienas iš jo sūnų, Karolis, gimė 1865 m. Pskove, todėl tikėtina, kad prieš atvykstant į Naująją Vilnią A. Mozeris jau ilgą laiką gyveno Rusijos imperijoje.

A. Mozeris atvyko į sparčiai besiplečiančią gyvenvietę XIX a. aštuntajame dešimtmetyje, paskirtas vadovauti traukinių remonto depui. Istorinis depo pastatas išliko ir tarnauja ligi šiol, jį galima rasti Pramonės gatvėje Nr. 12. Įsitikinęs, kad Naujojoje Vilnioje bei kitur aplink Vilnių nėra didesnių tekstilės fabrikų ir puikiai išmanydamas šią verslo šaką, kuri buvo plėtojama gimtojoje Šveicarijoje, matyt, nusprendė ją vystyti ir Naujojoje Vilnioje. Tuo tikslu jis įsigijo kelis apie 2 ha ploto sklypus Polocko gatvėje[3].

Oficialiai A. Mozerio mezginių ir drobių fabrikas pradėjo veikti 1893 metais[4]. Iki Pirmojo pasaulinio karo įmonė išsiplėtė, o 1908 m. verslą perėmė jo sūnūs Arnoldas ir Karolis. Arnoldas perėmė įkurtą įmonę, o Karolis šalia Naujosios Vilnios esančiame Verbų kaime įkūrė naują mezginių ir drobių fabriką[5]. Sovietmečiu toje vietoje atsirado Žalgirio staklių gamykla. Abiejose įmonėse iki karo dirbo apie 1000 darbininkų, o 1915 m. pradžioje įmonės paskutinį kartą užsakė žaliavų iš užsienio. 1915 m. vasario mėn. prasidėjusi Vokiečių puolamoji operacija Rytų fronte, o nuo rugsėjo mėn. – Naujosios Vilnios okupacija nutraukė buvusias tiekimo grandines. 1919 m. rugsėjo 23 d. Vilniaus apygardos administracijos atstovai tikrino abi įmones. Patikrinimo metu nustatyta, kad įmonės negali atnaujinti veiklos, nes traukdamiesi vokiečiai, o vėliau ir bolševikai, išsivežė dalį įmonių įrangos. Todėl nebuvo galimybės įdarbinti didesnio kiekio darbuotojų, tačiau planuota atidaryti skalbyklą, kurioje būtų įdarbinti bent 30 darbininkų[6]. 1925 m. jau dirbo ne tik Mozerių siuvinių ir drobių fabrikai, bet veikė ir liejykla[7].

Iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžios brolių Mozerių įmonės buvo sujungtos ir veikė oficialiu pavadinimu „Pramonės įmonės A. Mozeris ir sūnūs Naujojoje Vilnioje“ (Zakłady fabryczne mechanicznych haftów Mozer i Synowie w Nowo-Wilejce). Verbų kaime Karolio Mozerio fabrikas buvo pertvarkytas į mechanines dirbtuves[8]. Pramonės įmones sudarė keturi fabrikai: metalų

1 Brolių Mozerių mezginių fabriko administracinis pastatas. [2024-08-29] Iš: Kultūros vertybių registras https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search; Taip pat: LEWONIG, Judith. Helvetia und Lietuva: auf den Spuren der Schweiz in Litauen. Helvecija ir Lietuva: šveicariški pėdsakai Lietuvoje. Vertė: TUMAVIČIŪTĖ, Irena.Vilnius 2011.

2 ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 33. Taip pat: ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 52–53. Taip pat: Mozer Karol. LCVA, f. 55, ap. 3, b. 654, l. 2–4.

3 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 52–53.

4 Akta w sprawie cywilnej powództwa firmy Zakłady Przemysłowe A. Mozer i Synowie w Nowej Wilejce [...]. LCVA, f. 139, ap. 2, b. 4292, l. 9–10.

5 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/; Taip pat: Wykazy zakładów przemysłowych. LCVA, f. 1152, ap. 1, b. 207, l. 174. Taip pat: ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 52–53.

6 Protokoły z wizytacji zakładów w Nowej Wilejce. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 89, l. 2–5.

7 Wykaz przedsiębiorstw, r. 1925. LCVA, f. 51, ap. 6, b. 15, l. 60.

8 Medienos ir metalų apdirbimo trestai. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 6, l. 263–264 ap.

liejykla, mechaninės dirbtuvės, mezginių ir drobių fabrikas ir rūbų siuvykla[1]. 1931 m. duomenimis, pagrindinė įmonės būstinė buvo Naujojoje Vilnioje, Polocko g. 41[2]. Įmonės savininkas Arnoldas Mozeris gyveno užsienyje, o jo vardu nuo 1923 m. vasario 7 d. vadovavo August Torwertt[3]. Beje, Arnoldo ir Karolio seserys Zofia Berta Bulajewa ir Eugenia Kowalewa buvo pramonės įmonės bendrasavininkės, bet jos valdė tik po 1/50 įmonės dalį[4]. Arnoldas Mozeris mirė 1931 m. rugsėjo 25 dieną[5].

Verta paminėti, kad Arnoldas Mozeris valdė ir dujų gamyklą Vilniuje, Tylioji g. 5 (Cicha 5), kuri buvo įsteigta dar 1863 metais. Jam tapus savininku, dujų gamykla veikė kaip „Arnoldo Mozerio dujų gamykla Vilniuje“ (Gazownia Arnolda Mozera w Wilnie). Įmonė gamino dujas, medžio anglį bei dervą[6]. Gamyklos kompleksą sudarė dešimt įvairios paskirties pastatų[7]. Per sezoną gamykla galėjo pagaminti iki 1 200 000 m3 dujų, 200 tonų dervų ir 1000 tonų medžio anglies[8]. Dujos buvo gaminamos iš malkų ir paskirstomos po visą Vilniaus miestą[9]. Minėtą fabriką po Arnoldo Mozerio mirties 1931 m. valdė sesuo Zofia Berta Bulajewa[10]. Gamykla veikė taip pat ir Antrojo pasaulinio karo metais[11].

1929 vasario 19 d. laikraštyje „Dziennik Wileński“ buvo išspausdintas komentaras, kuriame teigta, kad Mozerio fabriko vadovybė Naujojoje Vilnioje tikslingai slėpė pajamas, norėdama išvengti didesnių mokesčių. Anot komentaro autoriaus, šis faktas paaiškėjo mokesčių inspekcijai atlikus tyrimą[12]. Fabriko vadovybė įteikė prokuratūrai skundą, kuriame buvo reikalaujama, kad redaktorius Stanisław Kodź paneigtų tikrovės neatitinkančią informaciją. Matyt laikraštyje tikrai buvo pateikta klaidinanti informacija, nes vasario 21 ir 22 d. numeriuose redaktorius ne tik paneigė ankstesnį komentarą, bet ir atsiprašė įmonės. Tokiu būdu išvengė administracinės teisenos[13].

Tai nebuvo vienintelė istorija, susijusi su šiuo fabriku. 1929 m. rugsėjo 18 d. į policiją kreipėsi Bronisław Smiechowski, kuris inspektoriui Karol Bartoszui įskundė Naujosios Vilnios mielių fabriko[14] valdytoją Pawełą Afanasjewą, pranešdamas, kad jis yra sovietų šnipas[15]. B. Smiechowski nurodė, kad įtariamasis iki 1921 m. tarnavo bolševikų armijos artilerijos daliniuose. Vėliau sugrįžo į Lenkiją, o 1922 m., apkaltintas šnipinėjimu bolševikinės Rusijos naudai, kalėjo Baranovičiuose[16].

1 Akta w sprawie cywilnej powództwa firmy Zakłady Przemysłowe A. Mozer i Synowie w Nowej Wilejce [...]. LCVA, f. 139, ap. 2, b. 4292, l. 10.

2 Akta w sprawie cywilnej powództwa firmy Zakłady Przemysłowe A. Mozer i Synowie w Nowej Wilejce [...]. LCVA, f. 139, ap. 2, b. 4292, l. 9–10.

3 Akta w sprawie cywilnej powództwa firmy Zakłady Przemysłowe A. Mozer i Synowie w Nowej Wilejce [...]. LCVA, f. 139, ap. 2, b. 4292, l. 10.

4 Akta w sprawie cywilnej powództwa firmy Zakłady Przemysłowe A. Mozer i Synowie w Nowej Wilejce [...]. LCVA, f. 139, ap. 2, b. 4292, l. 9–12.

5 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/

6 Dujų gamykla. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 47, l. 1.

7 Dujų gamykla. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 47, l. 3.

8 Dujų gamykla. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 47, l. 5.

9 Dujų gamykla. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 47, l. 8.

10 Ankiety rejestracji nieruchomości w m. Wilnie. 1937 r. LCVA, f. 64, ap. 20, b. 943, l. 209, 221.

11 Medžio ir metalų apdirbimo trestas. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 6, l. 122.

12 Akta w sprawie Stanisława Kodzia ze skargi prywatnej Arnolda Mozera. LCVA, f. 129, ap. 2, b. 325, l. 2.

13 Akta w sprawie Stanisława Kodzia ze skargi prywatnej Arnolda Mozera. LCVA, f. 129, ap. 2, b. 325, l. 3.

14 Mielių fabrikas veikė Naujojoje Vilnioje, Mozerio fabrikų teritorijoje. Mielių fabrikas nuomojosi patalpas ir pirko elektros energiją iš pramonės įmonių „A. Mozeris ir sūnūs“, bet neformaliai tai buvo dar viena Mozerio įmonė.

15 Akta Nadzorcze: Afanasjew Paweł. LCVA, f. 131, ap. 2, b. 946, l. 7–7 vr.

16 Akta Nadzorcze: Afanasjew Paweł. LCVA, f. 131, ap. 2, b. 946, l. 7.

B. Smiechowski savo pranešimą rėmė neva turimais Lenkijos žvalgybos dokumentais, kuriuose įtariamasis įvardijamas kaip sovietų žvalgas. Skundas papildomai buvo paremtas brolių Górowskių – Aleksander, Wiktor ir Rościsław – liudijimais[1] bei Jerzy Klein ir Kazimierz Landsberg parodymais[2]. Policija susidomėjo, iš kur B. Smiechowskis surinko tiek daug informacijos apie P. Afanasjewą. Pranešėjas teisinosi neva rinko pasipiktinęs, kad mielių fabriko koncesija patikėta buvusiam raudonarmiečiui[3]. Be to, nesutapo brolių Górowskių, J. Klein ir K. Landsberg parodymai. Broliai tikino, kad matė įtariamąjį tarnaujant bolševikams. J. Kleina ir K. Landsbergas pasakojo, jog buvo Rusijoje sutikę P. Afanasjewą, vilkintį civiliais rūbais[4]. Galiausiai tyrimas dėl P. Afanasjewo šnipinėjimo sovietų naudai buvo nutrauktas, nes paaiškėjo, kad visi liudijusieji prieš įtariamąjį buvo atleisti iš mielių fabriko dėl netinkamo pareigų vykdymo[5].

Naująją Vilnią prijungus prie Lietuvos Respublikos, Vilniaus apygardos pramonės inspekcija 1939 m. gruodžio mėn. atliko išsamią A. Mozerio pramonės įmonių analizę. Pasak pramonės inspekcijos, įmonė – tai pramonės susivienijimas, kurį sudaro kelios įmonės-gamyklos:

1. **Geležies ir kitų metalų liejykla** atliko visokių rūšių liejimo darbus iš geležies, bronzos, vario, aliuminio ir kitų metalų. Liejo kanalizacijos vamzdžius, dangčius, esant poreikiui, ir smulkesnes detales. Liejykloje dirbo 11 darbininkų, kurie 1938 m. atliko darbų už 36 tūkst. zlotų[6].

2. **Mechaninės dirbtuvės** remontavo visų rūšių automobilius, ūkio techniką, garines mašinas, taip pat lentpjūvių, malūnų, popieriaus ir kartono fabrikų agregatus ir pan. Beje, čia buvo remontuojamos ir Vilniaus miesto autobusų transmisijos. 1939 m. rudenį, kai Naujojoje Vilnioje dislokavosi sovietinė kariuomenė, dirbtuvės gavo užsakymą suremontuoti 20 virtuvių. Užsakymo kaina – 1400 litų. Dirbtuvėse taip pat buvo gaminama smulkioji žemės ūkio technika, pvz., šieno pjaustymo mašinos. Dirbtuvių personalas užtikrindavo visų A. Mozerio pramonės įmonių ir mielių fabriko techninį aptarnavimą[7]. Dirbtuvėse dirbo vyriausiasis inžinierius, technikas, vyriausiasis meistras, 11 meistrų, 6 pameistriai ir 102 darbininkai[8]. 1938 m. dirbtuvių užsakymų pajamos siekė 25 tūkst. zlotų[9]. Antrojo pasaulinio karo metais dirbtuvėse buvo gamina ir remontuojama ūkio technika[10]. Dirbtuvės veikė adresu Polocko g. 147. Vyriausiojo inžinieriaus pareigas užėmė M. Westenberg (kilęs iš Vilniaus, mokęsis Štutgarte), techniku dirbo M. Sazanowicz (kilęs iš Ašmenos apylinkių, mokęsis Vilniaus technikos mokykloje), o vyriausiuoju meistru – P. Silwońskis iš Naujosios Vilnios[11]. Pirmosios sovietinės okupacijos metais, 1940 m. rudenį, mechanines dirbtuves nutarta praplėsti. Antrojo pasaulinio karo metais dirbtuvėse buvo vykdomas tik vokiečių kariuomenės transporto techninis aptarnavimas. Antrosios sovietinės okupacijos laikotarpiu vietoje dirbtuvių įkurta „Žalgirio“ staklių gamykla[12].

---

1 Akta Nadzorcze: Afanasjew Paweł. LCVA, f. 131, ap. 2, b. 946, l. 7 vr.
2 Akta Nadzorcze: Afanasjew Paweł. LCVA, f. 131, ap. 2, b. 946, l. 8–12 vr.
3 Akta Nadzorcze: Afanasjew Paweł. LCVA, f. 131, ap. 2, b. 946, l. 7 vr.
4 Akta Nadzorcze: Afanasjew Paweł. LCVA, f. 131, ap. 2, b. 946, l. 11vr–12.
5 Akta Nadzorcze: Afanasjew Paweł. LCVA, f. 131, ap. 2, b. 946, l. 5 vr.
6 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 24. Taip pat: Byla A. Mozeris ir sūnūs, mielių fabrikas. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 6, l. 23a.
7 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 19.
8 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 24.
9 Byla „A. Mozeris ir sūnūs“ mielių fabrikas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 6, l. 23a.
10 Goniec Codzienny, 1942-07-17, Nr. 307, p. 4.
11 Byla „A. Mozeris ir sūnūs“ mielių fabrikas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 6, l. 24.
12 Medienos apdirbimo, metalų apdirbimo trestai. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 6, l. 263–264ap.

3. **Mezginių ir drobių fabrikas** gamino įvairius tekstilės gaminius, tarp jų – ir siuvinėtus (ant tiulio, šilko ir t. t.). 1939 m. fabrike, kurį 1893 m. įsteigė Aloyzas Mozeris[1], dirbo tik 10 žmonių[2]. Tai nebuvo patys geriausi metai fabrikui. Pvz., 1938 m. įmonė atliko darbų tik už 8 tūkst. zlotų. Tarp kitko, siuvinių fabrikas turėjo 25 vokiškas mašinas ir 10 šveicariškų[3]. Mezginių dirbtuvė galėjo per metus pagaminti 30 tūkst. kg įvairių nėriniuotų gaminių[4].

4. **Drabužių gamykla-siuvykla** pramoniniais kiekiais iš nuosavų arba kliento medžiagų siuvo[5] tarnautojų ir kareivių uniformas, gydytojų, apsauginius drabužius ir t. t. Darbas vykdavo sezoniškai; priklausomai nuo užsakymo dydžio, vienu metu galėjo dirbti iki 200 darbininkų[6]. Drabužių siuvykla buvo atidaryta 1926 m., o 1938 m. įvykdė užsakymų už 72 tūkst. zlotų[7]. Patikrinimo metu siuvykloje buvo 113 „Singer“ siuvimo mašinų, 11 specialių mašinų skylėms daryti, viena mašina gelumbei pjaustyti[8]. 1940 m. įmonės patalpos bei įranga buvo perduotos įmonei „Banga“. 1941 m. vasarą, prasidėjus karui tarp vokiečių ir sovietų, Naujosios Vilnios įmonės „Banga“ filialas buvo subombarduotas. Rudenį darbininkams išmokėtos kompensacijos ir filialas uždarytas[9]. Sovietmečiu šios Mozerio įmonės vietoje veikė „Spalio 40-mečio“ gamykla, gaminusi precizinių smulkių modulių krumpliaračių frezavimo stakles [10].

5. **Skalbykla** aptarnavo miestiečius ir priimdavo didesnius užsakymus, pvz., šioje skalbykloje buvo tvarkomos sovietų kariuomenės uniformos[11]. Įmonėje dirbo 11 darbininkų[12].

6. **Mielių fabrikas** oficialiai priklausė keliolikai asmenų, o fabriko vadovo pareigas vykdė P. Afanasjewas. Visi savininkai buvo tarpusavyje susiję giminystės ryšiais. Mielių fabrikas nuomojosi (nuomos kaina metams 240 tūkst. zlotų) patalpas iš paties P. Afanasjewo, kaip pramonės įmonės „A. Mozeris ir sūnūs“ vykdomojo direktoriaus[13]. Mielių fabrikas 1938 m. sumokėjo 240 tūkst. zlotų pramonės įmonei „A. Mozeris ir sūnūs“ už patalpų, įrenginių, sklypo nuomą, elektros energiją bei šildymą[14]. Įmonėje dirbo 38 darbininkai, kurių dienos atlyginimas svyravo nuo 2,5 zlotų (moterų) iki 4,5 zlotų (vyrų)[15]. Įmonės veiklai, t.y. įvykdyti užsakymą, dirbant 14 dienų po 10 val. reikėdavo apie 10 tūkst. kg gazolio dyzeliniam varikliui bei 100 kg žibalo[16]. Įmonėje meistru dirbo Stefan Kowalski, kurį nuo 1940 m. birželio pakeitė Janina Klimaitienė. Vis dėlto ji kaip meistrė nedirbo, nes atliko sekretorės ir vertėjos funkcijas[17]. Vokiečių okupacijos metais fabrikas toliau veikė, tarp įvairių mielių rūšių gamino ir skystas mieles[18].

---

1 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 27.
2 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 24.
3 „A. Mozeris ir sūnūs“ mielių fabrikas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 6, l. 23a.
4 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 1.
5 Byla „K. Geršaterio lentpjūvė“. LCVA, f. 1151, ap. 1, b. 105, l. 17.
6 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 24.
7 Žinių lapas: A. Mozer ir sūnūs pramonės įmonės Naujoje Vilnioje. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 4, l. 1. Taip pat: Byla „A. Mozeris ir sūnūs“ mielių fabrikas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 6, l. 23a.
8 Žinių lapas: A. Mozer ir sūnūs pramonės įmonės Naujoje Vilnioje. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 4, l. 2.
9 Goniec codzienny, 1941-11-08, nr. 96,Ogłoszenia, p. 4.
10 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius 2017, p. 29–32
11 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 19.
12 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 24.
13 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 19.
14 Byla „A. Mozeris ir sūnūs“ mielių fabrikas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 6, l. 23 a.
15 Byla „A. Mozeris ir sūnūs“ mielių fabrikas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 6, l. 17.
16 Byla „A. Mozeris ir sūnūs“ mielių fabrikas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 6, l. 12.
17 Byla „A. Mozeris ir sūnūs“ mielių fabrikas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 6, l. 16.
18 Goniec Codzienny, 1942-02-22, Nr. 185, p. 4. Taip pat: Goniec Codzienny, 1942-04-01, Nr. 217, p. 4.

Pramonės įmonės „A. Mozeris ir sūnūs Naujojoje Vilnioje“ biure dirbo 13 asmenų[1]. Įmonėje taip pat buvo elektrinė; per metus ji pagamindavo apie 230 tūkst. kWh elektros energijos, kuri buvo tiekiama ir miestui[2].

Vilniaus apygardos pramonės inspekcija taip pat nustatė, kad pramonės įmonės „A. Mozeris ir sūnūs“ valdytojas P. Afanasjewas, siekdamas pasipelnyti, tikslingai siekė likviduoti visą pramoninį susivienijimą. Tokia išvada buvo padaryta ištyrus algalapius ir peržiūrėjus užsakymų knygas. Analizuojant algalapius nustatyta, kad įmonės darbuotojai, susiję giminystės ryšiais su valdytoju, gaudavo nepagrįstai dideles algas: A. Torwertt – 1300 zl/mėn., Zybelis – 1500 zl/mėn., B. Afanasjewas – 1000 zl/mėn., I. Afanasjewa – 700 zl/mėn, P. Kowalis – 750 zl/mėn. Jų mėnesiniai atlyginimai prilygo eilinių darbininkų metiniams atlyginimams. Pawełas Afanasjewas, Piotr Kowalew, Irina Afanasjewa, Tatjana Masłowa, Borys Afanasjew, Jerzy Afanasjew, Mikołaj Bułajew, Eugeniusz Kowalew, Kowalewa[3] – visi jie buvo susiję giminystės ryšiais. Patikrinus užsakymo lapus išaiškėjo, kad vyriausiasis įmonės inžinierius M. Westenbergas atsisakydavo priimti užsakymus arba, vengdamas priimti užsakymą, pateikdavo padidintas darbų sąmatas. Tokiu būdu įmonė prarasdavo klientus[4].

1940 m. vasario 8 d. Vilniaus apygardos pramonės inspektoriaus pasiųsta komisija vėl tikrino pramonės įmonę „A. Mozeris ir sūnus“. Patikros metu nustatyta, kad mielių fabrike, dirbtuvėse, liejykloje bei skalbykloje užsakymų skaičius ir žaliavų kiekis buvo pakankamas. Tikėtasi, kad, įmonei prisitaikius prie Lietuvos rinkos, pavyks padidinti gamybos tempus. Bet tuo pat metu siuvykloje dėl sumažėjusio užsakymų kiekio planuota atleisti dalį darbininkų. Siuvykla buvo pritaikyta masinei gamybai; rudenį joje dirbo 200 darbuotojų, o 1940 vasarį tik 40, nes iki galo realizavus sovietų kariuomenės užsakymą 20 688 litų sumai, prasidėjo atleidimai[5]. Kadangi 1940 m. pavasariui nebuvo numatyta didesnių užsakymų, siuvykloje planuota palikti tik 4 darbuotojus įrangai prižiūrėti[6]. Iš siuvyklos buvo atleisti: Antoni Ilukiewicz, Dawid Lewin, Tuwia Szwajlich, Władysław Bigonis, Zofia Stankiewicz, Janina Ławys, Sabina Wagner, Zofia Witort, Ewa Szpakowska, Jadwiga Siemaszko, Jakub Zajdlin, Jadwiga Noniewicz, Kazimierz Mackiewicz, Wanda Gonczarenko, Józef Ilukiewicz, Stanisław Kamiński, Dora Ratner, Genoefa Kanonowicz, Helena Noniewicz, Bronisława Dunowska, Irena Sugak, Wiera Basłyk, Tuwia Drajszpil, V. Aleksandrowicz, Rozalia Kiejziewicz, Jan Pieślak, Jadwiga Łyndo, Stefan Żołnierowicz, Eugenia Pełelska, Alfons Wilkiewicz, Franciszek Chalecki, Jan Bigonis, Weronika Siwicka, Gertruda Żytko, Natan Małaszkiewicz, Stefania Leścikówna[7]. Galiausiai priimtas sprendimas dėl užsakymų trūkumo nuo 1940 m. kovo 1 d. siuvyklą uždaryti[8]. Pramonės įmonės „A. Mozeris ir sūnus Naujoje Vilnioje“ 1940 m. vasarą, prieš pat nacionalizaciją, užėmė 4 ha plotą[9].

---

1 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 24–24.
2 Byla „A. Mozeris ir sūnūs“ mielių fabrikas“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 6, l. 23a.
3 Byla „K. Geršaterio lentpjūvė“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 105, l. 20.
4 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 19.
5 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 11.
6 Byla „K. Geršaterio lentpjūvė“. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 105, l. 18.
7 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 17–18.
8 „A. Mozeris ir sūnūs“ siuvykla ir siuvinėjimo dirbtuvė. Naujoji Vilnia, Polocko 37. LCVA, f. 1151, ap. 2, b. 5, l. 1, 16.
9 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 23–24.

Valstiečių turgus,▶ vykęs šalia A. Mozerio fabrikų gamybos cechų. 1916 m. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

◀Valstiečių turgus, vykęs šalia A. Mozerio fabrikų gamybos cechų. 1916 m. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

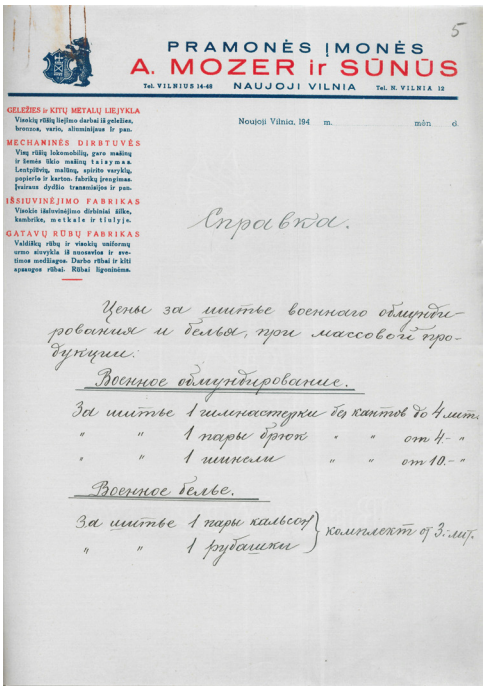

PRAMONĖS ĮMONĖS
A. MOZER ir SŪNŪS
Tel. VILNIUS 14-48 NAUJOJI VILNIA Tel. N. VILNIA 12

GELEŽIES ir KITŲ METALŲ LIEJYKLA
Visokių rūšių liejinio darbai iš geležies, bronzos, vario, aliuminijaus ir pan.

MECHANINĖS DIRBTUVĖS
Visų rūšių lokomobilių, garo mašinų ir šemės ūkio mašinų taisymas. Lentpjūvių, malūnų, spirito varyklų, popieriaus ir karton. fabrikų įrengimas. Įvairaus dydžio transmisijos ir pan.

IŠŠIUVINĖJIMO FABRIKAS
Visokio išsiuvinėjimo dirbiniai šilke, kambrike, metkale ir tiulyje.

GATAVŲ RŪBŲ FABRIKAS
Valdiškų rūbų ir visokių uniformų armo siuvykla iš nuosavios ir svetimos medžiagos. Darbo rūbai ir kiti apsaugos rūbai. Rūbai ligoniams.

Naujoji Vilnia, 194 m. mėn. d.

Справка.

Цены за шитье военного обмундирования и белья, при массовой продукции.

Военное обмундирование.

За шитье 1 гимнастерки без хлястов до 4 мет.
" " 1 пары брюк " " от 4.- "
" " 1 шинели " " от 10.- "

Военное белье.

За шитье 1 пары кальсон } комплект от 3 мет.
" " 1 рубашки }

Mozerio fabrikų▶ oficialus pavadinimas ir, spėjama, giminės herbas. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

6.3. Miesto elektrinė

Vokiečių okupacinė valdžia 1915 m. pabaigoje nusavintoje Kučkuriškių fabriko dalyje įkūrė elektrinę, kurios generuojama elektra buvo skirta apšviesti geležinkelio stotį, gyventojų ir karininkų butus bei kareivines. 1918 m. antroje pusėje vokiečiai elektrinę pardavė miesto Viešojo saugumo komitetui, kuris ją perdavė miesto žinion. Elektrinė tuo metu dar veikė, bet jos techninė būklė buvo prasta. Dėl nepriežiūros ir vykusių kovų tinklas buvo smarkiai apgadintas, o dalis vartotojų buvo likę be elektros energijos.

1919 m. viduryje Kučkuriškių fabriko valdytojai O. Lipiec ir J. Szabad kreipėsi į Naujosios Vilnios magistratą su prašymu grąžinti užimtas patalpas. Miesto valdžia negalėjo įvykdyti prašymo, motyvuodama tuo, kad veikianti elektrinė elektra aprūpina ne tik miestą, bet ir kariuomenę[1]. Elektrinė taip pat miestui uždirbo pajamas. Miesto išlaidos per mėnesį siekdavo 16 tūkst. aukso rublių, o elektrinė per tą patį laikotarpį uždirbdavo apie 4 tūkst. rublių pajamų[2]. Gautas atsakymas netenkino O. Lipiec ir J. Szabad, ir jie kreipėsi į Vilniaus apygardos vadovybę. Apygardos administracija, išnagrinėjusi skundą, įsakė Naujosios Vilnios burmistrui patenkinti piliečių prašymą. Sprendimas buvo pagrįstas tuo, kad miesto valdžia neturi teisės pasisavinti piliečių turto, nebent būtų gautas miesto karinės įgulos komendanto įsakymas. Vis dėlto tokio įsakymo nebuvo.[3] Miesto administracija pasiūlė mokėti 100 markių per mėnesį nuomos mokestį ir atleisti fabriko savininkus nuo mokesčių. Fabriko atstovai derėjosi, prašė mokėti po 1000 rublių už kiekvieną nuomos mėnesį[4]. Galiausiai sutarta dėl 200 markių mėnesinio nuomos mokesčio ir atleidimo nuo rinkliavų[5]. Nuomos sutartis buvo sudaryta 1919 m. lapkričio 13 dieną[6] ir atnaujinta 1921 m. balandžio 7 d., bet tais pačiais metais fabriko administracija vienašališkai nutraukė sutartį ir pareikalavo per keturis mėnesius išgabenti elektrinės įrangą iš gamyklos teritorijos. Šių sąlygų miesto administracija negalėjo įvykdyti, nes elektrinės nebuvo kur perkelti. Fabriko valdytojai pateikė Vilniaus apygardos teismui skundą dėl Naujosios Vilnios miesto administracijos savivalės. 1922 m. vasario 3 d. šalys geranoriškai susitarė, kad elektrinės įranga bus išgabenta iki 1922 m. gegužės 1 dienos[7].

Miesto valdžia ieškojo vietos, į kurią galima būtų perkelti elektrinės įrangą arba įrengti naują elektrinę. 1921 m. kovo 8 d. miesto taryba nutarė perkelti įrangą į pirklio Michaelio Jasny popieriaus fabriką Polocko g. 21[8], kuris Pirmojo pasaulinio karo metais sudegė, o pats pirklys dingo[9]. Tų pačių metų gruodžio 17 d. ir 1922 m. balandžio 4 d. taryba kreipėsi į Lenkijos Vyriausybės atstovą Vilniuje, prašydama skirti 15 mln. lenkiškų markių paskolą senajai elektrinei atnaujinti arba naujai elektrinei įrengti[10].

Techninis biuras, veikęs Vilniuje Nabrzeżna (Pakrantės g.) 28, mero J. Ostromecki pavedimu parengė techninę elektrinės specifikaciją bei planuojamų darbų ir įrenginių sąmatą.

1 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 37.
2 Starostwo Wileńskie, okólniki, rozporządzenia, raporty oraz korespondencja. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 320, l. 180-180 v.
3 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 196.
4 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 191–191 ap.
5 Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 191 ap.
6 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 37.
7 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 37.
8 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 37–38.
9 Sprawa opuszczonego mienia Michela Jasnego. 1927. LCVA, f. 131, ap. 7, b. 432, l. nenumeruoti.
10 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 22–23.

Siūlyta Rygoje įsigyti garo katilą ir garo mašiną „Mantel“, kurių bendra vertė buvo 4,7 mln. lenkiškų markių. Statybų darbai įvertinti 10,3 mln. markių suma, todėl ir reikėjo būtent 15 mln. markių[1] .

Tuo pat metu miesto valdžia kreipėsi į teismą su prašymu paskirti J. Gulbińskį pirklio M. Jasny likusio turto globėju. Sprendimas buvo priimtas 1922 m. gegužės 24 d., ir J. Gulbiński, kaip turto valdytojas, perleido miestui buvusią gamyklą 6 metų laikotarpiui[2]. Tų pačių metų birželio 20 d. miesto administracija, gavusi miesto tarybos įgaliojimą, pasirašė nuomos sutartį su J. Gulbiński. Pagal sutartį, miestui atitektų dalis buvusios popieriaus gamyklos pastato. Taip pat buvo numatyta, kad miestas savo lėšomis suremontuos du tiltus per upę, įrengs užtvanką, perims gamyklos turbinas ir pritaikys jas elektrinei. Sutartyje nurodyta, kad, sugrįžus teisėtam gamyklos savininkui ir jam nepanorus nuomoti, jis privalės miestui padengti pusę patirtų nuostolių, o miestas turės teisę išmontuoti ir pasiimti visą įrangą. Sutartį pasirašė miesto meras J. Ostromecki, jo pavaduotojas K. Binsfeld, sekretorius W. Raubo ir teismo paskirtas turto valdytojas J. Gulbiński[3]. Visgi pastangos buvo bergždžios – 1922 m. birželio 27 d. vyriausybės atstovas įteikė neigiamą atsakymą dėl paskolos, ir nuomos sutartimi perimti M. Jasny turto nebuvo leista[4].

Taip pat buvo bandoma tartis su Naujosios Vilnios lentpjūvės savininku Sorokinu ir A. Mozerio įmonių grupės valdytoju August Torwertt dėl galimybės įrengti elektrinę vienoje iš šių įmonių. Sorokino sąlygos netenkino miesto magistrato, bet pavyko susitarti su pramoninku Arnoldu Mozeriu[5]. Pagal pirminį 1922 m. gegužės 15 d. susitarimą jo pramonės įmonė turėjo tapti miesto elektrinės koncesininke penkeriems metams[6]. 1922 m. birželio pabaigoje buvo parengta ir pasirašyta 15 punktų sutartis, pagal kurią numatyta, kad miestui elektra bus tiekiama iš A. Mozerio įmonės teritorijoje veikiančios elektrinės. Pramonės įmonei atstovavo valdytojas A. Towertt, o miestui – burmistras J. Ostromecki. Sutartį taip pat patvirtino miesto taryba. Joje numatyta, kad kilovatvalandės kainą A. Mozerio įmonė nustatinės pagal Vilniaus miesto elektrinės tarifą su 10 % nuolaida. Nuolaida buvo taikoma, nes tinklo priežiūros ir naujų vartotojų prijungimo ir aptarnavimo pareiga priklausė miestui. A. Mozerio įmonė galėjo keisti elektros energijos kainą, jei tarifus pakeistų Vilniaus miesto elektrinė, tačiau privalėjo apie pokyčius informuoti miesto magistratą ne vėliau nei likus mėnesiui iki naujų tarifų įvedimo. Miesto administracija, suteikdama įmonei koncesijos teises 5 metų laikotarpiui, neturėjo teisės pradėti derybų su kitais energijos tiekėjais anksčiau nei likus vieniems metams iki sutarties pabaigos. Sutartis vienašališkai miesto administracijos galėjo būti nutraukta nepasibaigus sutarties laikotarpiui tik tuo atveju, jeigu miestas įrengs nuosavą elektrinę. Kita vertus, jeigu A. Mozerio įmonėje veikianti elektrinė sudegtų arba būtų kitaip sunaikinta, jos savininkas neprivalėjo miestui mokėti netesybų[7]. Mozerio pramonės įmonės elektrinė veikė Liepų gatvėje; šiandien ši gatvė yra Pramonės gatvės dalis[8]. Tikėtina, kad tai vienas iš pastatų, esantis netoli buvusio A. Mozerio įmonės administracinio pastato.

1 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 27–27 ap.
2 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 37 ap.
3 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 39–39 ap.
4 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 37 ap.
5 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 37 ap.
6 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 37 ap.
7 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 32–32 ap.
8 Vilniaus ir jos srities laikinasis telefono abonentų sąrašas. Kaunas, 1940, p. 37.

Tarp Arnoldo Mozerio ir miesto magistrato sudarytoje sutartyje numatyta, kad Mozerio gamyklos tieks energiją miestui, kurią gamins naudodamos turimus dyzelinius generatorius ir kitus tam pritaikytus įrenginius. Per visą laikotarpį bus patiekta iki 5 400 kilovatvalandžių, 220 voltų nuolatinės srovės energijos. Taip pat kiekvieną mėnesį 250 kilovatvalandžių įmonės magistratui patieks nemokamai, o pasiekus 4 800 kilovatvalandžių ribą, nuo papildomų 300 kilovatvalandžių 25 bus suteiktos miestui nemokamai. Taip pat A. Mozerio įmonės perims buvusios miesto elektrinės įrangą. Buvo numatyta, kad miesto administracija neprieštaraus, kad įmonės savininkas sudarytų atskirą sutartį su geležinkelių valdyba arba siuvinių fabriku, priklausančiu Karoliui Mozeriui[1].

6.4. Linų fabrikas „Vilnelė“

1937 m. gruodžio 11 d. Naujojoje Vilnioje buvo iškilmingai atidarytas fabrikas „Vilnelė“ (Wilenka), gaminęs dirbinius iš linų ir kanapių. Fabrikas įkurtas Vilniaus linų draugijos (Wileńskie Towarzystwo Lniarskie) iniciatyva ir veikė buvusioje kartono gamykloje Polocko g. 1. Iki to laiko patalpos priklausė Kučkuriškių popieriaus fabrikui, bet jas nusipirko Vilniaus linų draugija, kuri taip pat nusipirko ir dalį Possehlio fabriko pastatų[2].

Gamyklos įrengimo darbai kainavo apie 600 tūkst. zlotų, ir į Naująją Vilnią buvo perkelta ne tik Bezdonių lininių dirbinių gamykla, bet ir Vilniaus centrinė linų bandymų stotis (Lniarska centralna stacja doświadczalna w Wilnie). „Vilnelės“ fabrikas gamino ir pardavinėjo įvairių rūšių dirbinius iš linų, jų sėklas. Produkcija skirta ne tik vietinei rinkai, bet buvo ir eksportuojama – parduodama Belgijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Čekoslovakijoje, Bulgarijoje bei Vokietijoje[3]. Iki Antrojo pasaulinio karo fabrike nuolat dirbo apie 150 darbininkų, o karo metais fabrike įdarbinta net 450 darbuotojų[4].

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir Vilniaus kraštui tapus Lietuvos Respublikos dalimi, „Vilnelės“ vadovu 1939 m. lapkričio 18 d. buvo paskirtas Bronius Grabauskas. Sprendimas priimtas siekiant išsaugoti linų fabriko gamybos potencialą[5]. B. Grabauskas perimtą turtą 1940 m. gegužės 20 d. išnuomavo Lietuvos kooperatyvų sąjungai „Linas“, kuriai atstovavo Pranas Rudinskas. Nuomos sutartis sudaryta šešeriems metams, t. y. iki 1945 m. gruodžio 31 dienos[6]. Jos sudarymo dieną „Vilnelės“ fabrikas užėmė beveik 7 hektarų plotą. Sklypas, kuriame veikė fabrikas, ribojosi su Polocko gatve, Vilnelės upe, geležinkeliu, Naujosios Vilnios geležinkelio stotimi, keliu be pavadinimo, bevardžiu upeliu, Zavadskio, Šilronskienės, Mackevičiaus,

1 Starostwo Wileńskie. LCVA, f. 51, ap. 15, b. 743, l. 33–34 ap.

2 Korespondencja Sekretariatu Osobistego Wojewody i Wicewojewody, rok 1939. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 463, l. 69–70. Taip pat: WOŁKANOWSKI, Waldemar. Budownictwo w Wilnie międzywojennym – przewodnik chronologiczny (6). Iš: Wilnoteka. [online][2024-12-02]:

https://wilnoteka.lt/artykul/budownictwo-w-wilnie-miedzywojennym-przewodnik-chronologiczny-cz-6 Taip pat: Vilniaus ir jos srities laikinasis telefono abonentų sąrašas. Kaunas 1940, p. 37.

3 WOŁKANOWSKI, Waldemar. Budownictwo w Wilnie międzywojennym – przewodnik chronologiczny (6). Iš: Wilnoteka. [online][2024-12-02]:

https://wilnoteka.lt/artykul/budownictwo-w-wilnie-miedzywojennym-przewodnik-chronologiczny-cz-6

4 Kalnų, saulės ir fabrikų miestas. Reportažas iš Naujosios Vilnios. Lietuvos žinios, Nr. 66, 1940 kovo 15 d., p. 18. Taip pat: ELTOS pranešimai. LCVA, f. 664, ap. 1, b. 431, l. 131.

5 L.T.S.R Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininko Sekretoriatas. Byla 21. Įvairūs raštai. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 1, l. 11–25.

6 L.T.S.R Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininko Sekretoriatas. Byla 21. Įvairūs raštai. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 1, l. 11–13.

Malevskio, Karolio bei miesto magistrato žemės sklypais[1]. Kadangi fabrikas užėmė ne tik popieriaus gamyklos patalpas, bet ir dalį buvusio Possehlio fabriko, jam priklausė geležinkelio atšaka[2]. Pagal nuomos sutartį numatyta, kad kooperatyvas „Linas“ už pirmuosius nuomos metus privalės sumokėti 52 tūkst. litų nuomos, o už kiekvienus likusius – po 54 tūkst. litų per metus. Taip pat numatyta, kad į nuomos mokestį neįeis remonto darbai, ir kooperatyvas „Linas“ turėjo visus panašius darbus atlikti savo lėšomis[3].

Kooperatyvų sąjunga „Linas“ investavo į „Vilnelės“ fabriką 268 tūkst. litų ir 27 centus. Papildomai sumontavo ir paleido į darbą šukavimo bei pakulų mašinas, elektrinį presą, naujus elektrinius motorus. Atlikti darbai padidino fabriko našumą 50 % ir leido papildomai įdarbinti 300 žmonių. 1940 m. vasarą prasidėjus sovietinei okupacijai, fabrikas buvo nacionalizuotas. Prieš atliekant nacionalizaciją buvo nustatyta jo vertė, kuri tuo metu siekė 1 mln. 120 tūkst. litų[4]. Fabrikas tęsė savo veiklą ir vokiečių okupacijos metais[5] – vėl buvo valdomas Kooperatyvų sąjungos „Linas“, įsikūrusios Kaune, Donelaičio g. 9. „Vilnelė“ gamino šukuotus linus, mašinines pakulas, nuošukas ir nuobrukas, joje dirbo 450 darbuotojų[6].

1 L.T.S.R Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininko Sekretoriatas. Byla 21. Įvairūs raštai. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 1, l. 11.
2 L.T.S.R Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininko Sekretoriatas. Byla 21. Įvairūs raštai. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 1, l. 11.
3 L.T.S.R Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininko Sekretoriatas. Byla 21. Įvairūs raštai. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 1, l. 12–13.
4 Nekilnojamojo turto įkainojimo aktai, sąrašai ir kt., sudaryti 1940 m. liepos m. LCVA, f. 927, ap. 4, b. 4059, l. 3.
5 Goniec Codzienny, 1942-04-28, Nr. 239, p. 4.
6 Tekstilės trestas, poligrafijos trestas, odų apdirbimo trestas. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 8, l. 40–41 ap.

7. MIESTO ŽYDŲ BENDRUOMENĖ

1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, Naujojoje Vilnioje buvo 3 350 gyventojų, iš kurių – 346 žydai. Jie sudarė 10,3 % visų miesto gyventojų[1]. 1911 m. duomenimis, Naujojoje Vilnioje gyveno 153 žydų šeimos: 35 šeimos turėjo nuosavus namus, 118 nuomojosi namus arba butus[2]. Iki 1926 m. žydų gyventojų mieste padaugėjo iki tūkstančio, ir toks skaičius išliko iki pat Antrojo pasaulinio karo[3].

Kai kurių Naujojoje Vilnioje gyvenusių žydų tautybės šeimų pavardės: Bielic, Borowski, Cwed, Eigorn, Floryn, Geller, Gordon, Jankielewicz, Kowarski, Landman, Lachowicki, Lewidow, Lewitan, Łam, Małyszkiewicz, Mejer, Minikier, Owej, Reznik, Rieszański, Romm, Szepszel, Sud, Szalmuk, Szochot, Sznejder, Szykulski, Zarcyn, Zelcer, Zorach, Zyskand[4]. Bendruomenė gyvenvietėje turėjo atsirasti iki 1880 m., kada buvo išrinktas pirmasis Naujosios Vilnios sinagogos rabinas.

Nuo 1880 m. iki 1915 m. Naujosios Vilnios pagrindinės sinagogos rabinu buvo Liwen (vardo nustatyti nepavyko), kuris Pirmojo pasaulinio karo metais pasitraukė į Rusijos gilumą[5]. Todėl 1916 m. Naujosios Vilnios žydų religinė bendruomenė rabinu išrinko Eliokum Landman[6]. E. Landmanas 1915 m. atvyko į Naująją Vilnią iš Ašmenos su rabino įgaliojimais (smicha). Turėdamas pakankamą autoritetą bendruomenėje, E. Landaman, remiantis Naujosios Vilnios žydų religinės bendruomenės reglamentu, 1928 m. išrinktas jos rabinu iki gyvos galvos. 1929 m. kovo 6 d. šis sprendimas patvirtintas Švietimo ir religinių reikalų ministro įsakymu[7]. E. Landman taip pat buvo 85-ojo Vilniaus šaulių pulko rabinas[8].

Pagrindinė miesto sinagoga, kurioje tarnystę atliko E. Landman, buvo Polocko gatvėje. Žinoma, kad joje rabinas pamokslaudavo du kartus per dieną. 1938 m. sinagogos seniūno pareigas ėjo Eliokum Sud[9]. ioje sinagogoje seniūnu taip pat buvo Icek Bielic[10], Talmudo mokytoju – Zorach Lewitan[11], giedojo Cemach Szochot[12]. 1939 m. lapkričio 2 d. pamaldų metu į sinagogos vidų buvo įmesta sprogstamasis užtaisas, kuriai sprogus, keli asmenys patyrė įvairių sužeidimų, o sprogimo banga išdaužė šventyklos langus. Po užpuolimo buvo sulaikyti šeši įtariamieji[13].

---

1 Žemėlapis „Lietuvos žydų gyvenami miestai ir miesteliai XIX a. pabaigoje“. Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti / Vilniaus universiteto Kartografijos centras, 2003.

2 Дело об открытии еврейской молитвенной школы в Ново-Вилейске. LVIA, f. 381, ap. 17, b. 2655, l. 4.

3 Nowa Wilejka, informacje. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2924, l. 20.

4 Pagal: Gemiłus Cheses w N. Wilejce. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 458, l. nenumeruoti; Дело об открытии еврейской молитвенной школы в Ново-Вилейске. LVIA, f. 381, ap. 17, b. 2655, l. 3–6 ap;Korespondencja w sprawie wyborów do Rad Gminnych w powiecie Wileńskim. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 94, l. 25–26, 146 ap; Dowody osobiste, wzór A1, 1923 r. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2089, l. 39–40; Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 1-5, 11,

5 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 4 ap, 7.

6 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 3. Taip pat: Gminy wyznaniowe Żydowskie. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 177, l. 45.

7 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 5.

8 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 4 ap.

9 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 1 ap.

10 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 5 ap.

11 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 5 ap.

12 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 3 ap.

13 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 23.

Naujojoje Vilnioje taip pat veikė dvi mažosios sinagogos. Viena iš jų buvo įsikūrusi Objazdowa gatvėje (vėliau vadinosi Akiračio gatve), o kita – Vilniaus (dabartinėje A. V. Kojelavičiaus) gatvėje. Sinagogoje Objazdowa gatvėje Talmudo mokytoju dirbo Jankiel Reznik[1].

Mažoji sinagoga Vilniaus gatvėje buvo pastatyta 1910 m. Abram Kowarski pastangomis. Jis savo namuose įrengė maldai skirtą patalpą ir pavadino ją savo sūnaus Dovydo garbei „Bejs – Dowid“ (Božnica Dawida arba „Dovydo maldos namai“). 1911 m. rugsėjo 1 d. gautas nuolatinis leidimas organizuoti pamaldas šioje vietoje[2].

Pirmojo pasaulinio karo metais, Naująją Vilnią okupavus vokiečiams, ši sinagoga buvo konfiskuota ir panaudota kariuomenės poreikiams; kariai stipriai apgadino patalpas. 1922 m. Kowarski našlė Ejga Kowarska (A. Kowarskis mirė 1921 m.) kreipėsi į miesto žydų religinę bendruomenę, siūlydama perduoti bendruomenei maldos namus su išlikusiu inventoriumi bei šalia esančia aikšte. Perduoti norėjo su sąlyga, kad bendruomenė šią sinagogą[3] pati susiremontuos. Bendruomenė pasiūlymą priėmė, pastatą suremontavo, ir jame iki 1938 m. nuolat vyko pamaldos. Tais metais pastato būklė buvo jau prasta, reikėjo remonto, kuriam bendruomenė pradėjo ruoštis – tuo tikslu įsigyta 1 600 plytų, bet galiausiai remontas liko nebaigtas.

1937 m. E. Kowarska išnuomojo savo namus vaistinės savininkui Aron Sołomiański, kuris 1938 m. pavasarį pasiūlė bendruomenei suremontuoti sinagogą, naudodamas jos nupirktas plytas ir padengdamas kitas su remontu susijusias išlaidas, su viena sąlyga – bendruomenės nariai 30 dienų jo bute melsis už jo tėvo vėlę. Bendruomenė šį pasiūlymą priėmė, bet A. Sołomiański remonto neužbaigė, uždarė maldos namus ir neleido nei melstis, nei remontuoti[4]. Tolesnis pastato likimas nežinomas.

1935 m. žydų religinei bendruomenei vadovavo Mojżesz Lachowicki[5], sekretoriumi dirbo Ber Kac[6]. Vilniaus–Trakų apygardos seniūnas per Naujosios Vilnios burmistrą Józef Rzepielą kvietė Naujosios Vilnios žydų bendruomenės pirmininką M. Lachowickį 1935 m. birželio 13 d. 9 val. atvykti į konferenciją, skirtą aptarti ritualinį skerdimą ir su juo susijusius mokesčius[7]. Įdomu tai, kad M. Lachowicki nuolatinė gyvenamoji vieta buvo Vilniuje, Aušros Vartų g. 13, o žinią dėl konferencijos priėmė žydų bendruomenė.

1937 m. bendruomenėje pasigirdo siūlymų rabinui mokėti 75 zlotų atlyginimą. Šis siūlymas tapo konflikto tarp paties rabino ir Naujosios Vilnios žydų religinės bendruomenės tarybos narių priežastimi. Bendruomenės pirmininkas Aron Bensk laikėsi nuomonės, kad rabinas negali gauti fiksuoto atlygio už savo tarnystę ir turi išsilaikyti iš aukų[8]. Bendruomenės nariai Mowsza Geler, Aron Benski, Josel Szelmuk, Abram Gordon, Nosel Eigorn, Jozef Floryn ir Jankiel Reznik pareikalavo atsisakyti atlyginimo grasindami, kad kitu atveju parengs raštą Švietimo ministerijai su prašymu pašalinti E. Landman iš rabino pareigų[9]. E. Landmanui nesutikus su jų reikalavimu,

1 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 3 ap.
2 Дело об открытии еврейской молитвенной школы в Ново-Вилейске. LVIA, f. 381, ap. 17, b. 2655, l. 3–4 ap.
3 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. nenumeruoti.
4 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. nenumeruoti.
5 Taip pat turėjo N. Vilnioje parduotuvę 3-go Maja g. dabartinėje A. Kojelavičiaus g. Gemiłus Cheses w N. Wilejce. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 458, l. nenumeruoti.
6 Gminy wyznaniowe Żydowskie. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 177, l. 36–37.
7 Gminy wyznaniowe Żydowskie. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 177, l. 36–37.
8 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 1–4 ap.
9 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 5 ap.

šis raštas buvo parengtas ir ministerijai išsiųstas argumentuojant, kad E. Landman iš tiesų nebuvo religingas, nesilankė sinagogoje, o 1916 m. išrinktas rabinu, nes nebuvo kitos alternatyvos[1]. Švietimo ministerija pavedė Vilniaus–Trakų apskrities administracijai ištirti konfliktą tarp žydų religinės bendruomenės tarybos ir rabino. Rabinas apskrities administracijai pateikė aiškinamąjį raštą, kuriame nurodė, kad konflikto priežastimi tapo A. Benski pavydas ir siekis kontroliuoti Naujosios Vilnios žydų bendruomenę. Raštą pasirašė 70 sinagogos maldininkų[2].

1938 m. bendruomenės pirmininku tapo Kapłanas Nerrach, pakeitęs iki tol pirmininkavusį Aroną Benskį[3]. Panašu, kad pirmininko pakeitimas padėjo išspręsti nesutarimą. 1938 m. gruodžio 1 d. Naujosios Vilnios miesto žydų religinės bendruomenės tarybos posėdyje dalyvavę Kapłan Nerrach (pirmininkas), Mendel Zarcyn, Aron Benski, Abram Reszanski, Josiel Floryn bei Eliokum Landman pasiekė susitarimą – nuspręsta rabinui mokėti 75 zlotų algą[4].

Naujojoje Vilnioje nuo 1927 m. veikė žydų draugija „Gemiłus Chased“, kurios tikslas buvo teikti paskolas neturtingiems žydams. Draugija buvo registruota Objazdowa (Akiračio g.) 4[5]. Draugijai priklausė 130 narių, tarp kurių galima paminėti: M. Lachowickį, Joselį Szalmuką, A. Rieszańskį, H. Lewidową, Efraimą Rezniką, M. Zarcyną, Taną Owej, Benjaminą Borowskį, A. Gordoną, Lejbą Łamą, Sz. Rudaszewskį, Mejerį Gellerį[6].

Nors mieste veikė viešoji valstybinė mokykla, 1905 m. atsidarė ir žydų mokykla. Beje, šioje mokykloje 1910 m. vasarą įvyko mokyklos seniūno rinkimai, kuriuos laimėjo Genuchas Levidowas. Aronas Benskis ginčijo rinkimų rezultatus, teigdamas, kad jie vyko nesilaikant visų numatytų procedūrų – rinkimuose nedalyvavo rabino pavaduotojas ir policijos atstovas[7].

1911 m. mieste, Vilniaus gatvėje, duris atvėrė mokykla, įrengta Abramo Kowarskio namuose, nors tuo metu miesto savivaldybės teritorijoje jau veikė net dvi žydų mokyklos[8]. Naujoji mokykla įkurta šiaurinėje Naujosios Vilnios dalyje, kurioje gyveno daugiau kaip 30 žydų šeimų. Mokyklos berniukų skyrius vadinosi „Bejs Dowid“ mirusio A. Kowarskio sūnaus Dovydo garbei, o mergaičių skyrius vadinosi „Ogel-Beile“ A. Kowarskio mirusios pirmosios žmonos Beilės garbei[9]. Mokykla įrengta arti miesto mokyklos – atstumas iki jos buvo apie 40 metrų ir apie 150 metrų iki stačiatikių cerkvės. Leidimas mokyklai steigti duotas atsižvelgiant į tai, kad kitos žydų mokyklos buvo nutolusios apie tris kilometrus nuo miesto centro, o jas pasiekti buvo labai nepatogu, nes tą atstumą reikėjo nueiti geležinkeliu[10].

Po Pirmojo pasaulinio karo veikė tik viena žydų mokykla, kuri pradėjo savo veiklą 1923 m., įsikūrusi pastate Vilniaus g. 18. Tai buvo žydų visuomeninė koedukacinė (berniukų ir mergaičių) privati septynmetė mokykla (Prywatna Żydowska koedukacyjna szkoła powszechna), kurios

1 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 6.
2 E. Landmanas pateikė Vilniaus–Trakų apskrities seniūnijai paaiškinimą, po kuriuo pasirašė 70 parapijiečių. Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. 5.
3 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. nenumeruoti.
4 Teczka na akta nr. 18. Sprawy wyznaniowe. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 732, l. nenumeruoti.
5 Gemiłus Cheses w N. Wilejce. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 458, l. nenumeruoti.
6 Gemiłus Cheses w N. Wilejce. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 458, l. nenumeruoti.
7 Дело об выборах членов правления Ново-Вилейской еврейской молитвенной школы н. 1 Виленского уезда, 1910. LVIA, f. 381, ap. 17, b. 2641, l. 9–9 ap.
8 Дело об открытии еврейской молитвенной школы в Ново-Вилейске. LVIA, f. 381, ap. 17, b. 2655, l. 3.
9 Дело об открытии еврейской молитвенной школы в Ново-Вилейске. LVIA, f. 381, ap. 17, b. 2655, l. 6.
10 Дело об открытии еврейской молитвенной школы в Ново-Вилейске. LVIA, f. 381, ap. 17, b. 2655, l. 6.

vedėju 1923–1931 m. buvo Michał Rabinowicz[1]. Nuo 1927 m. mokykla priklausė Žydų centrinei mokyklų organizacijai Vilniuje[2]. Mokykla įsteigta žydų vaikams, joje mokslas vyko jidiš kalba, buvo priimami vaikai nuo 6 iki 8 metų. Lenkų kalbos, valstybės istorijos, geografijos pamokos bei pilietiškumo vyko lenkų kalba.

Nuo 1932 m. spalio mėn. mokyklos vedėju dirbo Simas Lipšicas, o nuo 1935 m. šias pareigas užėmė Šaje Fridmanas. Mokykloje mokytojais dirbo: Feiga Rogolska, Chaimas Jawicz, Ruwinas Lichtštain, Tema Kac, nuo 1939 m. kovo 14 d. taip pat dirbo Berta Pietuchowska, kuri užėmė F. Rogolskos vietą[3]. Mokytojai negyveno Naujojoje Vilnioje. Mokykloje vienu metu dirbdavo du–trys mokytojai. Klasės buvo sujungiamos, ir pamokos vykdavo, pvz., penktokams kartu su šeštokais arba trečiokams su ketvirtokais, retais atvejais buvo sujungiamos net trys klasės, pvz., 1938–1939 mokslo metais matematikos pamokos vyko sujungus antrą, trečią ir ketvirtą klases.

1938–1939 m. m. mokykloje dirbo Šaje Fridman ir Feiga Rogolska.

1937–1938 m. m. mokykloje dirbo Šaje Fridman ir Feiga Rogolska.

1936–1937 m. m. mokykloje dirbo Šaje Fridman ir Feiga Rogolska.

1935–1936 m. m. mokykloje dirbo Šaje Fridman ir Feiga Rogolska.

1934–1935 m. m. mokykloje dirbo Simas Lipšic, vėliau jo vietą užėmė Šaje Fridman, Fejga Ragolska, Ruwinas Lichtsztain.

1932–1933 mokslo metais mokykloje mokėsi 131 mokinys, o kitais mokslo metais – 150 mokinių.[4] Dėstyta tikyba, lenkų, hebrajų, jidiš kalbos, istorija, žydų istorija, geografija, gamtos mokslai, aritmetika ir geometrija, piešimas, rankdarbiai, dainavimas, fiziniai pratimai.

Mokslas mokykloje 1933–1934 m. m. kainavo 15 zlotų per mėnesį, neturtingesnieji mokėdavo po 2 zlotus, o tie, kurie vertėsi sunkiausiai, išvis neprivalėjo mokėti už savo vaikų mokslą. Mokyklos biudžetą sudarė tėvų įmokos, miesto parama, žydų švietimo organizacijos parama ir lėšos, surinktos labdaros metu. Pavyzdžiui, 1932–1933 m. m. mokyklos biudžetą sudarė 4935 zlotai: 1 635 zlotus sumokėjo mokinių tėvai, 1 000 zlotų sudarė miesto magistrato parama; 1 200 zlotų – žydų švietimo organizacijos parama, 500 zlotų surinkta labdaringų veiklų metu, 600 zlotų skyrė miesto žydų bendruomenė. Didžioji dalis lėšų atitekdavo atlyginimams – 1932–1933 m. m. atlyginimams skirta 3 200 zlotų, patalpų nuomai ir aptarnavimui – 1 320 zlotų, elektrai ir šildymui – 240 zlotų, o kanceliarinėms išlaidoms ir mokymosi priemonėms teko 175 zlotai[5]. Vėlesniais metais mokyklos biudžetas buvo mažesnis – 1935–1936 m. m. sudarė 3 220 zlotų, o 1936–1937 m. – 3 355 zlotus, kadangi miesto savivaldybė ir žydų bendruomenė tais metais neskyrė paramos. Taip pat mažėjo žydų švietimo organizacijos parama – atitinkamai 900, o vėliau tik 700 zlotų. Žydų centrinė organizacija nesilaikė savo įsipareigojimo visiškai išlaikyti žydų mokyklas Naujojoje Vilnioje, Švenčionyse, Švenčionėliuose, Ignalinoje, Dūkšte, Adutiškyje, Breslaujoje, Drujoje, Vidžiuose, Pastoviuose, Dunilovičiuose, Dysnoje, Plisoje ir Ašmenoje.

Mokykla veikė nuomotame 1 000 m2 sklype, kuriame buvo vieno aukšto mūrinis pastatas,

1 Dział I, teczka N.26, zjazdy, wiece i zebrania 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 7, l. 7.
2 Prywatna szkoła powszechna żydowska w Nowej Wilejce. 1927–1939. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 479, l. nenumeruoti.
3 Prywatna szkoła powszechna żydowska w Nowej Wilejce. 1927–1939. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 479, l. nenumeruoti.
4 Prywatna szkoła powszechna żydowska w Nowej Wilejce. 1927–1939. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 479, l. nenumeruoti.
5 Prywatna szkoła powszechna żydowska w Nowej Wilejce. 1927–1939. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 479, l. nenumeruoti.

turėjęs dvi mokymosi sales, mokytojų kambarį, rūbinę, o taip pat sales, skirtas rekreacijai ir sportui. Tualetai įrengti lauke, kadangi viduje nebuvo vandentiekio sistemos – mokykla naudojosi šuliniu[1]. Vizitacijos metu nustatyta, kad mokyklos pastatas tinkamas eksploatacijai[2]. Keičiantis Vilniaus g. pastatų numeracijai, keitėsi ir mokyklos adresas. Iš pradžių mokyklos adresas buvo Vilniaus g. 12, vėliau Vilniaus g. 16, o prieš pat Antrąjį pasaulinį karą mokykla jau turėjo adresą Vilniaus g. 18. Paskutinį kartą mokyklos pastatas remontuotas 1936 metais.

Naujosios Vilnios žydų bendruomenės gyvavimas baigėsi Antrojo pasaulinio karo metais. 1941 m. birželio mėn. 22 d. prasidėjo nacistinės Vokietijos ir Sovietų Rusijos karas, o Lietuvoje – sukilimas. Deja, kartu prasidėjo ir žydų žudynės. Anot T. Brazewicz dali Naujosios Vilnios žydų 1941 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. sandūroje buvo nužudyti Vėliučionyse[3]. 1941 m. rugsėjo 22 d. į miestą atvyko žydų kolona, kurią sušaudė, tikėtina, buvusių kareivinių apylinkėse[4].

Šiandien Naujojoje Vilnioje nėra jokių atminimo vietų, liudijančių apie miesto žydų bendruomenės gyvenimą. Neišliko vietos, kur buvo maldos namai ar mokykla. Net ir gyventojų atsiminimuose bendruomenė neegzistuoja. Iš Naujosios Vilnios kilęs Janas Zmitrowiczius savo atsiminimuose rašė tik apie lenkus ir miesto gyventojus rusus[5].

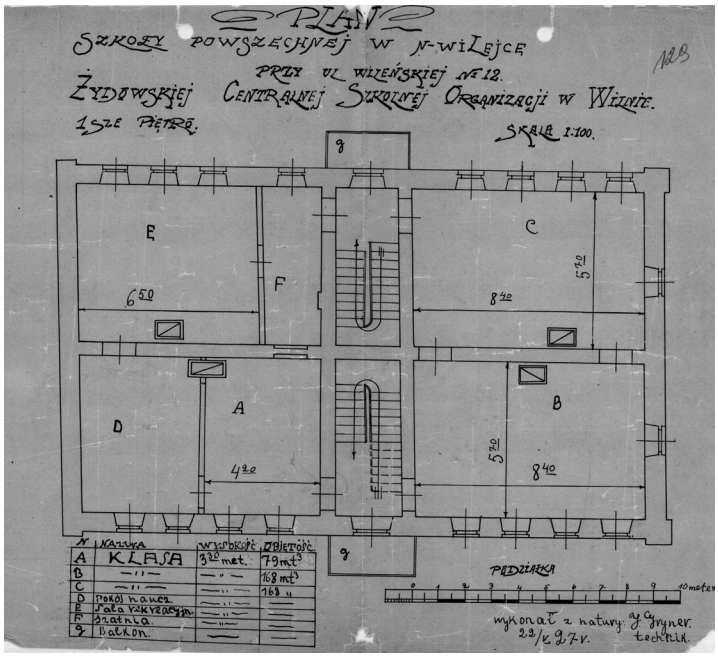

◄Żydų mokyklos planas. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

1 Prywatna szkoła powszechna żydowska w Nowej Wilejce. 1927–1939. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 479, l. nenumeruoti. Taip pat: Prywatna szkoła powszechna żydowska w Nowej Wilejce. 1927–1939. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 479, l. nenumeruoti. Pagal kitą šaltinį adresas buvo Vilniaus g. 16, žr. plačiau: Widowiska, zabawy i odczyty, 1933. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 403, l. 284.

2 Prywatna szkoła powszechna żydowska w Nowej Wilejce. 1927–1939. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 479, l. nenumeruoti.

3 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 39. Taip pat: Pagal SS štandartenfiurerio Karlo Jägerio ataskaitą 1941-09-22 Vėliučionyse buvo nužudyti ir užkasti 1159 žydai iš Kenos, Šumsko, Naujosios Vilnios, Turgelių ir kitų aplinkinių miestelių bei Vilniaus. Žudynes įvykdė Ypatingasis būrys, vietiniai policininkai, vokiečiai bei nenustatyto savisaugos bataliono kareiviai. 1944 m. vokiečiai aukų kūnus iškasė ir sudegino. Pagal: Vėliučionys, žydų žudynių vieta ir kapas. [2025-01-21] Iš: Kultūros vertybių registras [online] https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search , Taip pat: BUBNYS, Arūnas. Lietuvos žydų naikinimas provincijoje. In: Lietuva 1940-1990. Okupuotos Lietuvos istorija. Vilnius 2007, p. 217.

4 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 39.

5 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 21.

8. MALDOS NAMAI NAUJOJE VILNIOJE

8.1. Šv. Kazimiero Karalaičio parapijos ir bažnyčios istorija

1903 m. Naujojoje Vilnioje pradėjo veikti psichiatrijos klinika, kurioje buvo įrengta katalikų koplyčia, o ją aptarnauti paskirtas kunigas Anicet Butkiewicz[1]. Klinikos vadovybė sudarė galimybę miestiečiams dalyvauti koplyčioje vykstančiose pamaldose. Naujoji Vilnia ir jos apylinkės priklausė Vilniaus Šv. Apaštalų Petro ir Povilo bažnyčiai, esančiai Antakalnyje, bet didelis atstumas iki parapijos bažnyčios buvo kliūtis, ypač nepasiturintiems gyventojams. Todėl 1904 m. atsirado siūlymų statyti bažnyčią Naujojoje Vilnioje. Tų pačių metų sausio 21 d. Šv. Petro ir Povilo bažnyčios klebonas miestiečiams pateikė pažymą, kad Naujojoje Vilnioje ir jos apylinkėse gyvena 6 857 katalikai, kurie dėl atstumo negali dalyvauti pamaldose, priimti visų sakramentų[2]. Prasidėjo parengiamieji būsimos bažnyčios statybų darbai, o gruodžio 20 d. architektas Antoni Filipowicz Dubowik pristatė pirmą neogotikinės bažnyčios projektą[3].

1905 m. vasario mėn. Naujosios Vilnios gyventojai katalikai kreipėsi į Vilniaus gubernatorių Konstantiną Palen su prašymu leisti statyti bažnyčią[4]. Miesto gyventojai 1906 m. kovo 28 d. pakartojo savo prašymą, bet jau kreipėsi į Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatorių Konstantiną Kršivickį. Prašymą siuntė miestiečiai Bonifacy Jermakowicz, Józef Skakowski, Franc Daszkiewicz, Aleksander Kalinowski, bajoras Wincenty Wąsowiczius bei valstiečiai Michał Dadeło ir Jan Gulbicki[5]. Prašyme nurodyta, kad pačiame mieste gyvena apie 5 tūkst. katalikų, o prie bažnyčios statybų prisidėtų Mickūnų valsčiaus Žvirblių, Karklėnų, Verbų, Viktariškių, Strielčiukų kaimų gyventojai katalikai, todėl naująją parapiją sudarytų 6 857 tikintieji[6]. Taip pat prašyme nurodyta, kad statybų darbų sąmata neviršys 44 459 rublių ir 25 kapeikų sumos, kurią buvo tikimasi surinkti per ateinančius aštuonerius metus iš savanoriškų parapijiečių aukų[7]. Miestiečiai savo prašymą argumentavo per dideliu – 9 km – atstumu iki parapijos bažnyčios Vilniuje, Antakalnyje. Pasiekti bažnyčią buvo įmanoma tik pasisamdžius vežikus, o tai ne visiems buvo prieinama. Dėl didelio atstumo klebonas taip pat negalėjo aptarnauti visų tikinčiųjų ir

1 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 5–6.

2 О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 5.

3 О г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 4. Tai buvo žinomas architektas, kuris suprojektavo daugiau kaip 70 bažnyčių Vilniaus gubernijos teritorijoje. Už tai 1922 m. gavo specialų popiežiaus Pijaus XI palaiminimą. Pagal: BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 9.

4 О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 604, ap. 4, b. 6081, l. 1.

5 О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 3.

6 О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 3. Šiuos duomenis reikia vertinti kaip preliminarius. 1908 m. Vilniaus vyskupijai pateiktas pranešimas, kuriame nurodyta, kad Naujojoje Vilnioje buvo 1 098 namų ūkiai, kuriuose gyveno 4 985 tikintieji, Grigaičiuose 70 namų ūkių ir 380 gyventojų, o Strelčiukuose 16 namų ūkių ir 95 gyventojai. Pagal: Книга исповедающихся Ново-Вилейского костела. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9580, l. 1–75.

7 О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 1.

suteikti jiems reikiamų sakramentų[1]. Iniciatyvą rėmė Vilniaus vyskupas Eduardas von Roppas, teigęs, kad bažnyčia mieste reikalinga tam, kad būtų galima išlaikyti tinkamą miesto socialinį ir ekonominį gerbūvį. Vyskupas savo laiške tikino, kad miesto gerbūvis tiesiogiai priklauso nuo miesto gyventojų, t. y. geležinkeliečių, pramoninkų ir darbininkų, dvasinės sveikatos ir tinkamos elgsenos[2]. Miestiečių prašymas generalgubernatoriui taip pat buvo paremtas Vidaus reikalų ministerijos ir Vilniaus miesto gubernatoriaus raštais, kuriuose jie nepriešTaravo planams statyti bažnyčią[3].

1906 m. liepos 4 d. parengtas galutinis bažnyčios projektas ir darbų sąmata, siekusi 40 679 rublius ir 25 kapeikas[4]. Rugpjūčio 19 d. pašventintas laikinosios koplyčios kertinis akmuo ir oficialiai įsteigta Naujosios Vilnios Šv. Karalaičio Kazimiero parapija[5]. Lapkričio mėnesį koplyčios įrengimo darbai, kainavę 16 284 rublius, buvo baigti. Tuo pat metu pradėta ruošti aikštę būsimajai bažnyčiai[6]. Minėtas pastatas 1914 m. pertvarkytas į kleboniją, o 1948 m. nacionalizuotas ir pertvarkytas į Vilniaus rajono ligoninę[7]. Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatorius 1906 m. gruodžio 12 d. suteikė oficialų leidimą statyti bažnyčią ir vykdyti pamaldas laikinoje koplyčioje.

Anot T. Brazewicz, bažnyčios kertinis akmuo buvo pašventintas 1909 m. rugpjūčio 4 d. Sklypą[8] ant kalno virš miesto būsimai bažnyčiai paaukojo Subocz, Misiewicz, Jurszo, Pietrusewicz ir Dadeło šeimos[9]. Medieną statybų darbams aukojo Naujosios Vilnios verslininkai, o gyventojai Stefan Noniewicz, Kazimierz Dunowski, Władysław Stankiewiczius ir Władysław Rakowski savanoriškai prisidėjo prie darbų[10]. Plytos statyboms buvo vežamos iš Dvarčionių plytinės[11].

Nors bažnyčios kertinis akmuo pašventintas tik 1909 m., kaip ir minėta, darbai prasidėjo anksčiau. Projektui nuo 1906 m. vadovavo architektas-inžinierius Seweryn Houwalt, kuris supaprastino A. Filipowicz-Dubowiko projektą. Tiesa, S. Houwalt po pamatų išliejimo darbų 1908 m. atsisakė toliau dirbti bažnyčios statyboje[12]. Naujuoju darbų vykdytoju buvo paskirtas inžinierius Kazimierz Doboszyński[13], kuriam bažnyčios statybų komitetas liko skolingas 2 332 rublius: 1 300 rublių už statybų priežiūrą, 722 rublių už gelžbetoninio bokšto statybą, 60 rublių

1 О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 3.

2 О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 4.

3 О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 9, 11.

4 О г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 4.

5 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 7–11.

6 Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9583, l. 71ap. Taip pat: USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2017, Nr. 2 (1247), p. 6.

7 Решение суженного заседания, 1948. VRVA, f. 773, ap. 1a, b. 3, l. 2, 7. Pagal bylą Akta Kurii Metropolitalnej Wileńskiej. Teka Nowa Wilejka. LMAVBRS, f. 318, b. 29618, l. 6. Bažnyčios kertinis akmuo buvo pašventintas 1909 m. liepos 4 d., o patį bažnyčia buvo pašventinta 1911 m. lapkričio 22 d.

8 1 ha 5415 m2 pločio.

9 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 7.

10 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 11.

11 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2017, Nr. 2 (1247), p. 6.

12 О г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 8–13.

13 Sprawa pretensji inż. Doboszyńskiego (1912 rok). LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9586, l. 1.

atlyginimą technikui, 250 rublių už papildomus darbus[1]. Komitetas atsisakė jam išmokėti likusią pinigų sumą, nes 1911 m. rugpjūčio mėn. atlikus darbų inspekciją, nustatyta trūkumų[2]. Inspekcijos ataskaitoje nurodyta, kad darbai vyko nesilaikant statybų normų, o jų kainos buvo užkeltos. Ataskaitoje nurodyta, kad stogo konstrukcijos kaina, t. y. 1 800 rublių, neatitiko tikrovės ir negalėjo viršyti 900 rublių kvotos[3]. Atsižvelgdamas į komisijos išvadas, komitetas kreipėsi į teismą, siekdamas išieškoti pinigus už nekokybiškus darbus[4]. Vėliau K. Doboszyński palikuonys norėjo atgauti neišmokėta sumą, bet visos jų pretenzijos buvo atmestos remiantis komisijos išvadomis[5].

1911 m. sausio 23 d. Naujosios Vilnios Šv. Kazimiero bažnyčios klebonas kun. A. Butkiewiczius Vilniaus dekanui pranešė, kad bažnyčioje jau vyksta pamaldos lenkų kalba[6]. 1911 m. rugsėjo mėn. bažnyčią pakartotinai inspektavo Vilniaus vyskupijos kurijos atstovas kun. Jan Kretowicz ir gubernijos valdybos statybų skyriaus inžinierius Soninas, kurie leido oficialiai užbaigti statybų darbus[7]. Statybų darbai buvo baigti 1911 m. spalio 7 d., o po jų liko 30 tūkst. rublių skola[8].

1911 m. spalio 9 d. Naujosios Vilnios Šv. Karalaičio Kazimiero bažnyčią pašventino Vilniaus vyskupijos kurijos deleguotas prelatas kunigas Karol Lubianiec. Bažnyčią konsekravo prelatas, nes jis tuo metu pavadavo vyskupą Kazimierzą Mikołaj Michałkiewiczių[9]. Nors oficialiai darbai buvo baigti, bažnyčios viduje daug ko trūko: vargonų, Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos ir Šv. Antano Paduviečio altorių, stogas nebuvo apskardintas. 1914 m. gruodžio mėn. patvirtinta papildoma neatliktų darbų sąmata, kuri siekė 13 448 rublius ir 25 kapeikas[10]. Numatyti darbai baigti tik trečiajame XX a. dešimtmetyje[11]. Taip pat bažnyčioje įrengta Šv. Kazimiero koplyčia, kuri šiandien yra už Šv. Antano altoriaus. Koplyčioje pakabintas Šv. Karalaičio Kazimiero paveikslas, kurio autorė – Łucja Bałzukiewicz[12]. Šiandien šis paveikslas kabo virš didžiojo altoriaus.

Rusijos imperijos Vidaus reikalų ministro siūlymu, bažnyčios statybų komitetui buvo uždrausta rinkti lėšas statyboms visoje Vilniaus vyskupijos teritorijoje[13]. Komiteto pirmininkas kun. A. Butkiewicz 1908 m. kovo 29 d. pateikė papildomą prašymą leisti rinkti lėšas visoje vyskupijoje[14], bet leidimą gavo tik rinkliavoms Naujosios Vilnios mieste[15]. Visi aukojusieji ir

1 Sprawa pretensji inż. Doboszyńskiego (1912 rok). LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9586, l. 1.
2 Sprawa pretensji inż. Doboszyńskiego (1912 rok). LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9586, l. 7–7 ap.
3 Sprawa pretensji inż. Doboszyńskiego (1912 rok). LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9586, l. 7 ap.
4 Sprawa pretensji inż. Doboszyńskiego (1912 rok). LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9586, l. 8.
5 Sprawa p. Bissena murarza o opłatę za roboty (835 r. 17 k.) 1927. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2909, l. 8.
6 Рапорт настоятеля Ново-Вилейского приходского костела о проведение богослужений на на польском. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9578, l. 1.
7 ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 60.
8 Рапорт настоятеля Ново-Вилейского приходского костела о проведение богослужений на польском. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9584, l. 26.
9 Inwentarz, 1924. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2925, l. 3. Taip pat: Naujosios Vilnios šv. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia. Istorinė pažyma. VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 6586, l. 2; BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 13.
10 Рапорта о расходе денег на постройку Ново-Вилейского костела. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9587, l. 2.
11 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 15.
12 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 19.
13 О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 16.
14 О разрешении жителям-католикам г. Ново-Вилейска Виленского уезда и губернии построить в этом городе римско-католический костел. LVIA, f. 378, ap. 114 / 1906 m., b. 365, l. 18.
15 О построике новаго каменнаго римско-католический костела в г. Ново-Вилейск Виленского уезда. LVIA, f. 382, ap. 2, b. 1436, l. 4.

paaukotos sumos buvo žymimos specialiuose sąsiuviniuose, o aukų sumos svyravo nuo 1 rublio iki 158 rublių ir 65 kapeikų[1]. 1906 m. surinkta 11 337 rubliai ir 11 kapeikų[2], 1909 m. – 11 121 rublis ir 50 kapeikų[3], 1910 m. – 10 959 rubliai ir 12 kapeikų[4], 1911 m. – 9023 rubliai ir 77 kapeikos[5]. Verta paminėti, kad nuolat aukojo Mozerio fabrikų darbuotojai, kurie kiekvieną mėnesį perduodavo pinigus, surinktus iš visų darbuotojų. Sumos buvo įvairios – nuo 88 iki 158 rublių per mėnesį[6]. Fabriko savininkas Aloyzas Mozeris aukodavo atskirai, pvz., 1910 m. gegužės 20 d. paaukojo 50 rublių[7], o jo žmona Anna nupirko bažnyčiai Švč. Mergelės Marijos atvaizdą[8]. Paskutinis aukotojų sąraše įrašytas tuometinis Naujosios Vilnios burmistras Karolis Mozeris, kuris 1914 m. birželio 25 d. paaukojo 50 rublių[9]. Nuolat aukojo ir Kučkuriškių popieriaus fabriko darbuotojai. Kurija taip pat rėmė statybas – 1911 m. skyrė 997 rublius ir 50 kapeikų neatidėliotiniems darbams užbaigti[10]. Tarp nuolatinių aukotojų galima išskirti šias šeimas: Noniewicz, Falkowski, Juniewicz ir patį kleboną kun. A. Butkiewicz. Nors bažnyčios statyboms buvo be paliovos aukojama, neišvengta būtinybės skolintis.

Kun. A. Butkiewicz dirbo Naujojoje Vilnioje iki 1914 m. vasaros. 1914 m. birželio 2 d. parapijos administratoriumi paskirtas kun. Tadeusz Makarewicz. Jam atiteko ne tik nauja parapija, bažnyčia, bet ir po statybų likusios skolos. 1915 m. sausio 1 d. atlikus reviziją nustatyta, kad parapija 111-ai asmenų liko skolinga 17 802 rublius[11]. Iki 1915 m. rudens klebonui pavyko padengti 8 714 rublių ir 50 kapeikų skolų – daliai skolininkų pinigai buvo išmokėti, o dalis atsisakė pretenzijų į juos. Vis dėlto 65-iems asmenims bažnyčia liko skolinga daugiau kaip 9 tūkstančius rublių[12]. Visos skolos buvo palaipsniui grąžinamos, bet procesas užtruko iki XX a. ketvirto dešimtmečio[13].

1 Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9579, c. 4–68. Taip pat: Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9581, l. 1–107.

2 Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9583, l. 1–71.

3 Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9588, l. 45.

4 Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9581, l. 1–108.

5 Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9579, l. 1–68.

6 Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9581, l. 3.

7 Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9581, l. 23.

8 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 19. Taip pat: BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 42.

9 Книга для записки добровольных пожертвований на постройку каменного костела в г. Ново-Вилейск. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9582, l. 1–1 ap. Karolis Mozeris ir Berta Bulajewa Mozer buvo palaidoti bažnyčios šventoriuje, bet sovietinės okupacijos metais buvo ekshumuoti ir perkelti į parapijos kapines. Pagal: BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 24–25.

10 Уведомление о высылке денег для настоятеля Ново-Вилейского костела. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9585, c. 1.

11 Sprawa należności M. Staszko. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2906, l. 6 a.

12 Tokius duomenis 1928 m. gruodžio 5 d. pateikė parapijos administratorius kunigas Julianas Eydziatowiczius . Pagal: Sprawa należności M. Staszko. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2906, l. 6 ap.

13 Sprawa należności M. Staszko. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2906, l. 12–18.

Po Pirmojo pasaulinio karo parapijos administratorius skolintojus kvietė atvykti, bet į kvietimą atsiliepė tik vienas skolintojas. Tuo metu jau nebecirkuliavo rubliai – apyvartoje buvo lenkiškos markės, tad nuo 1924 m. sausio iki kovo išmokėta 80 milijonų markių. Nors ir teko mokėti skolas, kun. T. Makarewicz iš surinktų lėšų 1919–1922 m. laikotarpiu sugebėjo pastatyti vargonus[1]. 1922 m. kun. A. Butkiewicz Švietimo ministerijai norėjo parduoti savo namą, skuris buvo statomas greta bažnyčios tuo pat metu, kai vyko statybos. Tuometinio klebono kun. T. Makarewicz pastangomis pavyko pasiekti, kad namas būtų perduotas bažnyčiai, tikintis ten įrengti naują kleboniją[2]. Reikia pridurti, kad kun. A. Butkiewicz name turėjo nuosavą elektros stotelę, kuri elektra aprūpindavo ne tik kleboniją, bet ir bažnyčią[3]. Šiandien klebonija yra tame pačiame pastate Palydovo gatvėje. 1936 m. šis pastatas buvo remontuojamas. Vakariniame klebonijos sparne kunigas Sykstus Hanusowski (tikėtina, tuometinis vikaras) savo lėšomis įrengė du kambarius ir virtuvę, remonto darbai kainavo 3 tūkst. zlotų[4]. Beje, nuo 1922 m. spalio 26 d. Naujosios Vilnios parapija gavo laikinam panaudojimui 17 ha žemės sklypą Mickūnų valsčiuje[5].

Nuo 1924 m. parapijai vadovavo kun. Julian Eydziatowicz, kuris toliau mokėjo skolas ir atnaujino bažnyčią. Jam pavyko malksninį stogą pakeisti cinkuota skarda (5 900 zlotų), pastatyti Šv. Antano Paduviečio (4 000 zlotų) ir Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos (4 500 zlotų) altorius, sutvarkyti elektros instaliaciją, apjuosti bažnyčios šventorių nauja tvora, įrengti rūsį klebonijoje[6]. Prie Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos altoriaus statybų prisidėjo Wacław Śmierzchalski, gyvenęs Poznanės apylinkėse[7].

1926 m. duomenimis, parapijoje gyveno 8 856 katalikai, pagal tautybę 8 782 iš jų buvo lenkai, 36 baltarusiai, 18 rusų, 6 lietuviai ir 14 vokiečių[8]. Kunigas J. Eydziatowicz raporte kurijai nurodė, kad mieste gyveno 1 tūkst. žydų, 10 musulmonų, 40 reformatų ir 100 stačiatikių. Žydai ir stačiatikiai turėjo savo maldos namus[9]. 1931 m. buvo parengtas projektas parapijos namų statyboms. Techninį projektą sudarė buvęs miesto burmistras, inžinierius J. Gulbiński[10].

1937 m. klebonas kun. Władysław Sadowski informavo Vilniaus arkivyskupijos kuriją, kad skolintojams pinigai bus grąžinami zlotais nustatytu 1:1 santykiu su rubliu[11]. Bet toks santykis kai kuriems skolintojams netiko. Elžbieta Olechnowicz 1911 m. skolino bažnyčiai 220 rublių, bet iki 1915 m. rudens atgavo tik 60 rublių. 1928 m. balandžio mėn. E. Olechnowicz turto paveldėtojas Teofil Olechnowicz kreipėsi į tuometinį kleboną J. Eydziatowicz, prašydamas grąžinti likusią skolos dalį. Pasiūlytas mokėjimo būdas, t. y. santykiu 1:1, netenkino T. Olechnowicz, todėl jis kreipėsi į teismą. Teismas įpareigojo Vilniaus arkivyskupijos kuriją išmokėti 528 zlotus ir 28

1 Vargonai buvo pagaminti Wacławo Biernackio vargonų manufaktūroje. Pagal: BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 23.

2 Рапорт настоятеля Ново-Вилейского приходского костела о проведение богослужений на польском. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 9584, l. 52.

3 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 17.

4 Sprawa mieszkania ks. S. Hanusowskiego w domu parafialnym. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2912, l. 5.

5 Akta Kurii Metropolitalnej Wileńskiej. Dział majątkowy. Teka Nowa Wilejka. LMAVBRS, f. 318, b. 26020, l. 2.

6 Sprawa należności M. Staszko. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2906, l. 5–5a. Taip pat: Sprawa pretensji p. Józefa Korejwo do kość. W sumie 230 rubli i spłaty długa. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2905, l. 12.

7 Przewodnik katolicki, 1928-09-28, nr. 37, p. 12

8 Nowa Wilejka, informacje. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2924, l. 5 ap–18.

9 Nowa Wilejka, informacje. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2924, l. 20.

10 Sprawa budowy domu ludowego parafialnego. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2913, l. 5.

11 Дело о денежной претензии. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2907, l. 5 ap.

grašius[1]. Kurija išmokėjo skolą, bet, savo ruožtu, įpareigojo kurijai grąžinti šią pinigų sumą Šv. Karalaičio Kazimiero parapijos administratorių[2]. Taip pat viso atlyginimo negavo mūrininkas Stanisław Bissen – po jo mirties dėl skolos kovojo žmona Maria, kuriai pavyko išsireikalauti 1 550 zlotų[3].

Kun. W. Sadowski 1935 m. Vilniaus arkivyskupui metropolitui pranešė, kad Šv. Kazimiero parapijoje gyvena 8 400 tikinčiųjų, iš jų 7 450 – Naujosios Vilnios gyventojai. Likę 950 gyveno apylinkėse. W. Sadowski metropolitui akcentavo, kad miestas plečiasi į Vilniaus pusę, yra labai geras susisiekimas autobusais ir traukiniais su vaivadijos centru, prognozavo, kad ateityje Naujoji Vilnia ir Pavilnys taps Vilniaus miesto dalimis[4]. Kunigas pabrėžė santykį su Vilniumi norėdamas, kad parapija būtų atskirta nuo Kalvarijų dekanato ir prijungta prie Vilniaus dekanato[5]. Jo prašymas buvo patenkintas ir 1935 m. balandžio 2 d. parapija tapo Vilniaus dekanato dalimi[6]. Taip pat šio kunigo pastangomis parapijos ribos buvo praplėstos. 1938–1939 m. sandūroje Naujosios Vilnios parapija iš Antakalnio parapijos perėmė šias vietoves: Galgius, Gailiūnus, Giedrakalnį (Łysa Góra), Pupojus, Ancutą, Uždvarius (Zadworze), kurie vėliau buvo prijungti prie Naujosios Vilnios miesto kaip Zadworska gatvė, Ivaniškes, Kairėnų kaimą (Kojranki), Egliškes (I, II ir III), Dieveniškes (Dziewaniszki), Sodelius (Sadele), kurie tapo vėliau Sadelska g. mieste[7].

Bažnyčia kartais tapdavo piktadarių taikiniu. 1935 m. rugsėjo 2 d. įsilaužta į bažnyčią ir pavogti liturginiai indai; bendras nuostolis siekė 150 zlotų[8]. 1940 m. bažnyčia vėl nukentėjo nuo ilgapirščių, kurie išnešė žvakides, dovanotas K. Mozerio dukros Bertos Bułajewa[9].

Antrojo pasaulinio karo metais klebonu tarnavo kunigas Stanisławas Miłkowskis, 1943 m. vikarais dirbo kunigai Bronislovas Sakėnas ir Vytautas Žiuraitis[10]. 1943 m., atsižvelgiant į prašymą, kurį pasirašė šimtas miesto gyventojų, bažnyčioje buvo įvestos pamaldos lietuvių kalba. Tarp kitko, S. Miłkowski karo metais slėpė žydą Oswaldą Rufeiseną[11]. Kunigas Pranas Bieliauskas 1943 m. spalio 17 d. dalyvavo Naujosios Vilnios bažnyčios lietuviško choro dviejų metų veiklos sukakties minėjime. Į jį atvyko tuometis miesto burmistras P. Stakauskas, o po iškilmingų mišių bažnyčioje „Lino“ fabriko patalpose vyko pokylis.

Naujosios Vilnios Šv. Kazimiero parapijai taip pat priklausė dvi koplyčios. Vėliučionyse, prie nepilnamečių pataisos ir resocializacijos centro, veikė Mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus, Gerojo Ganytojo, koplyčia, o kita – Šv. Stanislovo Kostkos koplyčia – buvo įsikūrusi Lenkijos kariuomenės įgulos teritorijoje[12]. Vėliučionių koplyčioje 1932 m. buvo atlikti remonto darbai.

1 Sprawa należności Olechnowicza. 1928/1938. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2908, l. 1–20.

2 Sprawa należności Olechnowicza. 1928/1938. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2908, l. 21. Sprawa skargi Zygmunta Lisowskiego, 1924–1927. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2916, l. 1–15.

3 Sprawa p. Bissena murarza o opłatę za roboty (835 r. 17 k.) 1927. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2909, l. 34.

4 Sprawa 1180, varia. 1930. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2915, l. 62.

5 Sprawa 1180, varia. 1930. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2915, l. 62.

6 Sprawa 1180, varia. 1930. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2915, l. 62.

7 Sprawa przyłączenia niektórych osiedli z parafii Antokolskiej w Wilnie do par. w N. Wilejce. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2911, l. 15. Yra šių gyvenviečių gyventojų parašai dėl priklausomybės Naujosios Vilnios parapijai.

8 Sprawa 1180, varia. 1930. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2915, l. 65.

9 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 40.

10 BIELIAUSKAS, Pranas. Dienoraštis 1920–1957. Vilnius, 2012, p. 351–353. Taip pat: BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 39.

11 BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 39.

12 Nowa Wilejka, informacje. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2924, l. 3–4.

Pastatytas naujas altorius, kurį pagamino stalius iš Naujosios Vilnios Piotr Szybkowski. Gerojo Ganytojo paveikslą nutapė Vilniaus dailės akademijos studentas Jan Jonan, kuris taip pat suprojektavo altorių.

Šv. Karalaičio Kazimiero bažnyčios klebonai[1]:

1. Kanauninkas kun. Antoni Butkiewicz tarnavo 1906–1914 m.
2. Kun. Tadeusz Makarewicz tarnavo 1914–1924 m.
3. Kun. Julian Eydziatowicz tarnavo 1924–1934 m.
4. Kun. Władysław Sadowski tarnavo 1933–1939 m.
5. Kun. Stanisław Miłkowski tarnavo 1939–1946 m.
6. Kun. Konstant Molis tarnavo 1946–1950 m.
7. Kun. Paweł Jurkowlaniec tarnavo 1950–1954 m.
8. Kun. Paweł Pieciukiewicz tarnavo 1954–1956 m.
9. Kun. Vladas Gimžauskas tarnavo 1956–1963 m.
10. Kun. Zenonas Patiejūnas tarnavo 1964–1966 m.
11. Kun. Kazimieras Valeikis tarnavo 1966–1972 m.
12. Dominikonas kun. Jonas Grigaitis tarnavo 1973–1974 m.
13. Prelatas kun. Juozas Poškus tarnavo 1974–1988 m.
14. Kun. Jordanas Šlėnys tarnavo 1988–1991 m.
15. Kun. Jonas Ulickas tarnavo 1992–1998 m.
16. Kun. Wacław Wołodkowicz tarnavo 1998–2002 m.
17. Kun. Jonas Varaneckas tarnavo 2002–2010 m.
18. Kun. Eigantas Rudokas tarnauja nuo 2010 m.

1 Pagal: BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011, p. 27. Taip pat: ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok 2011, p. 64–65.

▲Naujosios Vilnios Šv. Kazimiero bažnyčios choras. Nuotrauka iš Kauno rajono muziejaus rinkinių.

▲Naujosios Vilnios Šv. Kazimiero bažnyčios choras kartu su klebonu Stanisławu Miłkowskiu. Nuotrauka iš Kauno rajono muziejaus rinkinių.

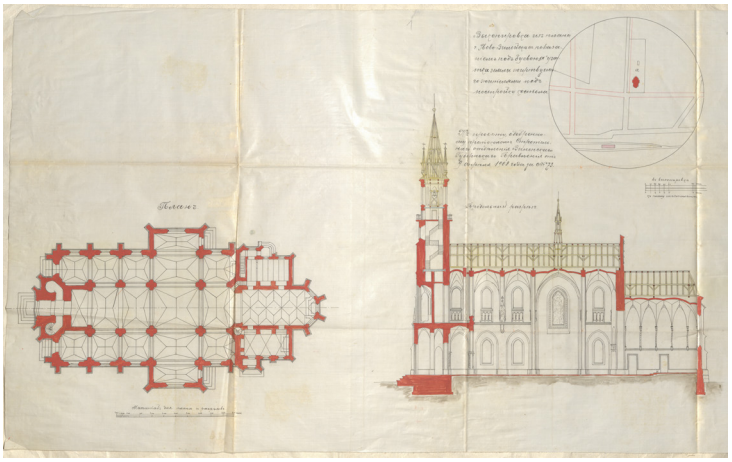

Būsimosios Šv. Kazimiero ▶ bažnyčios projektas. XX a. pradžia. Nuotrauka iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo rinkinių.

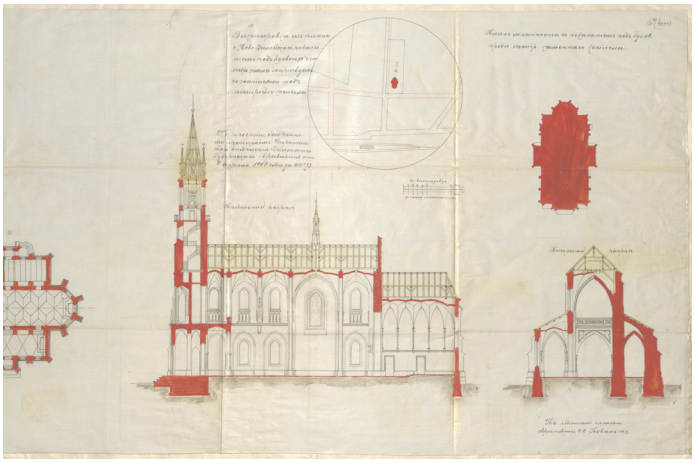

◀ Būsimosios Šv. Kazimiero bažnyčios projektas. XX a. pradžia. Nuotrauka iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo rinkinių.

Vienas iš siūlytų ▶ Šv. Kazimiero bažnyčios projektų. XX a. pradžia. Nuotrauka iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo rinkinių.

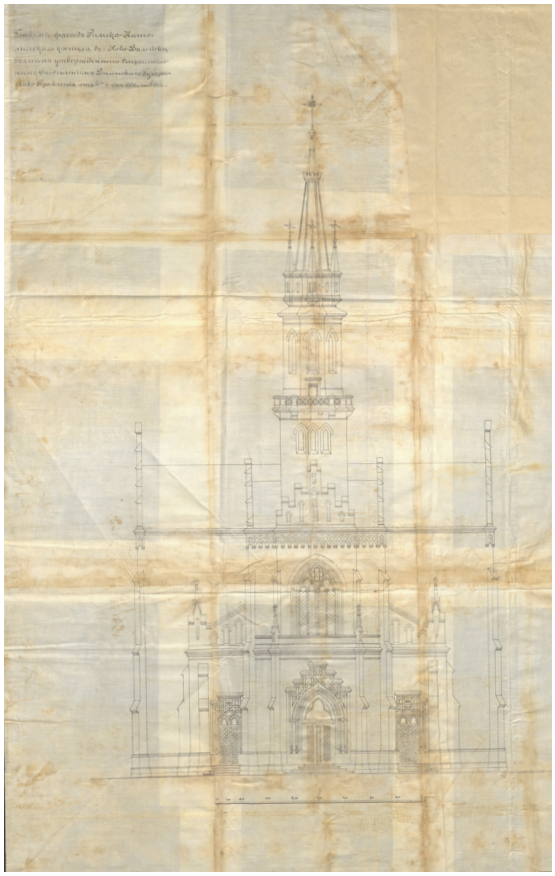

◄Šv. Kazimiero bažnyčios galutinis projektas. XX a. pradžia. Nuotrauka iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo rinkinių.

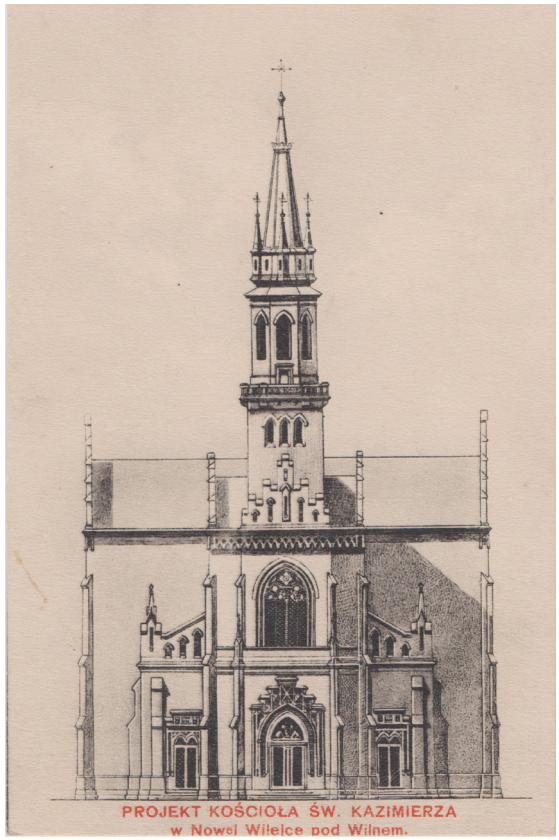

Šv. Kazimiero bažnyčios► galutinis projektas. XX a. pradžia. Nuotrauka iš Trakų istorijos muziejaus rinkinių.

◄Šv. Kazimiero bažnyčia. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

8.2. Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia

Naujosios Vilnios psichiatrijos ligoninėje veikė stačiatikių ir katalikų koplyčios, ten vykdavusiose pamaldose galėjo dalyvauti ir miestiečiai. 1908 m. mieste pastačius Rytų ortodoksų (stačiatikių) cerkvę, o 1911 m. – katalikų bažnyčią, koplyčiose vykusiose pamaldose dalyvaudavo tik personalas ir pacientai. Pirmojo pasaulinio karo metais ligoninės patalpos buvo pertvarkytos į kareivines, kurios išliko iki 1941 m. birželio mėnesio. Nepavyko nustatyti, ar po Pirmojo pasaulinio karo Rytų ortodoksų koplyčia karių buvo naudojama, bet katalikų koplyčia veikė, sekmadieniais joje buvo aukojamos mišios. 1922 m. šalia kareivinių pastatyta nauja koplyčia ir įkurta karinė Šv. Stanislovo Kostkos parapija. 1926 m. parapijai buvo perduotos psichiatrinės ligoninės kapinės, kurios šiandien vadinamos Senosiomis Grigaičių kaimo kapinėmis ir yra Gerviškių gatvėje[1].

Šalia kareivinių veikė įgulos koplyčia, bet kariai per valstybines bei bažnytines šventes dalyvaudavo mišiose Šv. Kazimiero bažnyčioje. Karinis orkestras praturtindavo mišių liturgiją. Prieš Velykas kariai budėdavo prie simbolinio Kristaus kapo[2]. Įsitraukimą į miesto parapijos gyvenimą lėmė tai, kad įgulos koplyčia buvo per maža ir negalėjo patenkinti karinės įgulos poreikių. Atsirado poreikis statyti didesnę bažnyčią. Statybų darbai prasidėjo 1938 m., o Šv. Stanislovo Kostkos bažnyčios projektą parengė architektas Jan Borowski[3]. Iki 1939 m. rudens buvo pastatytas mūrinis pastatas su stogu ir langais, bet vidus liko nebaigtas. Naujoje Vilnioje dislokavus sovietinę kariuomenę, nebaigtoje bažnyčioje sovietai įrengė klubą, o šalia pradėjo aerodromo statybas[4]. Po Antrojo pasaulinio karo, kol Naujoje Vilnioje rezidavo sovietiniai kariai, bažnyčios pastatas tarnavo kaip sandėlis ir tokią paskirtį išlaikė atkūrus psichiatrijos ligoninę 1961 metais[5]. Kurį laiką bažnyčios pastatas tarnavo kaip vyno sandėlis, vėliau kaip statybinių prekių sandėlis. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo buvęs bažnyčios pastatas buvo visiškai apleistas[6].

2002 m. tuometinio Vilniaus arkivyskupo metropolito Audrio Juozo Bačkio sprendimu buvusios Šv. Stanislovo Kostkos karinės parapijos vietoje buvo įkurta Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės parapija. Prasidėjo bažnyčios remontas. Pirmuoju parapijos klebonu tapo kun. Wacław Wołodkowicz, kuris šias pareigas vykdė iki 2003 m. Nuo 2003 m. rugpjūčio 24 d. iki 2017 m. rugpjūčio 14 d. parapiją administravo kunigas Wojciech Górlicki. Nuo 2017 m. rugpjūčio 14 d. parapijai vadovauja kunigas Eduardas Kirstukas[7]. Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės parapijai taip pat priklauso Vėliučionių Mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus, Gerojo Ganytojo, koplyčia. Verta atkreipti dėmesį, kad didžiojo altoriaus kompozicijoje pavaizduotas šventasis Stanislovas Kostka. Tokiu būdu išsaugota atmintis apie pirmąjį šios bažnyčios globėją.

1 Naujosios Vilnios Švč.. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia. Istorinė pažyma. VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 6586, p. 2. Taip pat: BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 39–41. Taip pat: Księga ochrzczonych kościoła garnizonowego w Nowej Wilejce, 1927–1939. Šv. Kazimiero bažnyčios archyvas, l. 1. Taip pat: Księga metryk pogrzebowych, 1924–1939. Šv. Kazimiero bažnyčios archyvas, l. 1–38.

2 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 39.

3 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 39.

4 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/

5 Susirašinėjimas su TSRS Ministrų Taryba ir ministerijomis respublikos ūkio vystymo, žemės sklypų perdavimo kariniams daliniams, miškų ūkio darbo, Naujosios Vilnios išplanavimo ir užstatymo bei kt. klausimais. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 460, l. 23–30.

6 ŠIAUDINIS, Vytautas. Vilniaus maldos namai. Vilnius 2001, p. 116.

7 Historia kościoła. In: Regina Pacis [2024-12-10][online] https://reginapacis.lt/pl/historia-kosciola-n-m-p-krolowej-pokoju-w-wilnie-nowa-wilejka/

◄Šv. Stanislovo Kostkos (dabartinės Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės) bažnyčios projekto pasiūlymas. Atvirukas iš Varšuvos nacionalinės bibliotekos rinkinių (Biblioteka Narodowa w Warszawie).

Švč. Mergelės Marijos► Taikos Karalienės bažnyčia ir Naujosios Vilnios panorama iš paukščio skrydžio. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

◄Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia iš paukščio skrydžio. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

8.3. Naujosios Vilnios Šv. apaštalų Petro ir Povilo cerkvė

Naujosios Vilnios cerkvės statybos buvo planuojamos nuo 1897 m.. Bet realūs parengiamieji darbai prasidėjo tik XX a. pradžioje, kai 1903 m. rugsėjo 14 d., Vilniaus ir Kauno gubernatoriaus Piotro Veriovkino[1] žmonos Sofijos[2] iniciatyva buvo įkurtas cerkvės statybų komitetas. Kadangi lėšų rinkimas ir projektiniai darbai vyko lėtai, todėl kol nebuvo cerkvės pamaldos vykdavo specialiame traukinyje „Paliesės geležinkelių valdybos vagonas – cerkvė“. Pradžioje buvo pastatyta laikinoji medinė cerkvė, kurią pašventino 1908 m. kovo 30 d. Vilniaus ortodoksų arkivyskupas Nikandras[3].

1910 m. buvo suteiktas leidimas statyti mūrinę cerkvę. Tuo tarpu tuo metu laikinojoje cerkvėje dirbo kunigas Vasilijus Nedveckas ir psalmininkas Mironas Suchodolcas. Kunigas iš sinodo gaudavo kartą per metus 500 rublių, o psalmininkas 150 rublių. Jiems taip pat buvo skiriamos papildomos lėšos gyvenamosios vietos nuomai. Kunigas taip pat dirbo vietinėje mokykloje skirtoje geležinkeliečių vaikams, kurioje tuo metu mokėsi 150 mokinių[4].

Šalia cerkvės buvo įsteigtos stačiatikių kapinės, kurios veikia ir šiandien[5]. Įdomu tai, kad Pirmojo pasaulinio karo metais kapinėse buvo laidojami vokiečių kariai[6]. 1936 m., plečiant šalia šių kapinių buvusį kelią, buvo rastas bendras 28 Napoleono karių kapas. Kad ten buvo palaidoti 1812 m. žuvę Napoleono kariai, nuspręsta iš uniformų likučių ir rastų sagų su prancūzų kariuomenės ženklais[7].

1910 m. buvo gautas Šventojo sinodo leidimas statyti akmeninę cerkvę.[8] 1914 m. rugsėjo mėnesi cerkvės statybų komitetas gavo 4 tūkstančius rublių cerkvės statyboms ir Peterburgo, nors buvo žadėta duoti 17 tūkst. Todėl 1914 m. rugsėjo 18 d. buvo pašventintas kertinis būsimos mūrinės cerkvės akmuo[9]. Mūrinės cerkvės statybų pradžios ceremonijoje dalyvavo anuometinis Naujosios Vilnios burmistras Antoni Adruszkiewicz ir geležinkelio stoties administracija. Kertinį akmenį palaimino Lietuvos ir Vilniaus arkivyskupas Tichonas[10]. 1915 m. cerkvė buvo beveik baigta, bet tuo metu jau vyko Pirmasis pasaulinis karas. Tų pačių metų rugsėjo mėnesi į miestą įžengė vokiečių kariuomenė, jos pastangomis cerkvė buvo išardyta, o plytos panaudotos parako gamyklos Naujoje Vilnioje statyboms[11]. Anot Germano Šlevio mūrinė cerkvė buvo statoma šalia laikinosios medinės ir dabar toje vietoje yra likęs tik nedidelis kalnelis liudijantis apie buvusias statybas[12].

1 Piotras Vladimirovičius Veriovkinas (1862–1946) užaugo Lietuvoje, vėliau buvo Gardino bajorų maršalka, o nuo 1904-ųjų iki 1915-ųjų – Kauno ir Vilniaus gubernatorius. 1918 metais, įvykus revoliucijai ir žlugus monarchijai, bolševikai jį suėmė. Jam pavyko išvengti sušaudymo, grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Vyžuonėlių dvare. V. Veriovkinas išmoko lietuvių kalbą, skaitė lietuvišką spaudą, domėjosi Lietuvos politiniu gyvenimu. Jis Lietuvoje pragyveno iki Antrojo pasaulinio karo pradžios.

2 Sofija Veriovkina – visuomenininkė, Kauno Raudonojo Kryžiaus draugijos Moterų komiteto pirmininkė.

3 ШЛЕВИС, Герман. Православные святыни Вильнюса: страницы истории. Вильнюс 2003, с. 89–90.

4 ШЛЕВИС, Герман. Православные святыни Вильнюса: страницы истории. Вильнюс 2003, с. 90–91.

5 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 33.

6 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 33.

7 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, nr. 2. [2024-10-30][internetu] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/

8 LAUKAITYTĖ, Regina. Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje. Vilnius, 2003, p. 226.

9 ШЛЕВИС, Герман. Православные святыни Вильнюса: страницы истории. Вильнюс 2003, с. 91.

10 Хроника церковно-общественной жизни. Iš: Вестник Виленского православного Св. Духовского братства, 1914, 19, p. 404.

11 KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017, p. 15. Taip pat: ШЛЕВИС, Герман. Православные святыни Вильнюса: страницы истории. Вильнюс 2003, с. 91.

12 ШЛЕВИС, Герман. Православные святыни Вильнюса: страницы истории. Вильнюс 2003, с. 91.

Nuo 1918 m. parapija priskirta Šv. Eufrosinijos cerkvei, o 1923–1933 m. – Skaisčiausiosios Dievo Motinos cerkvei. XX a. 4-ajame dešimtmetyje dvasininko Teodoro Šipicos iniciatyva medinė cerkvė, kuri turėjo tarnauti kaip laikinoji, buvo atnaujinta ir tuo metu iškilo varpinė[1]. Tarpukario laikotarpiu cerkvė mieste gavo 22 ha žemės. 1946 m. stačiatikių parapijoje buvo 250 parapijiečių. Žinoma, kad nuo 1934 m iki 1951 m. cerkvėje dvasininko tarnystę atliko T. Šipica[2]. Prieš jį, tarnystę Naujoje Vilnioje atlikinėjo dvasininkas Bazyli Ganonowicz[3].

▲Naujosios Vilnios Šv. apaštalų Petro ir Povilo cerkvė. 2024 m.
Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

1 Naujosios Vilnios Šv. Apaštalų Petro ir Povilo stačiatikių cerkvė. Interneto puslapis: Lietuvos valstybės istorijos archyvas. [2024-08-29] https://eais-pub.archyvai.lt/eais/faces/pages/forms/search/F3001.jspx Taip pat: BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 33.
2 LAUKAITYTĖ, Regina. Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje. Vilnius, 2003, p. 226.
3 Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka Nr. 23, t. I, policja państwowa/1924 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 142, l. 221–223.

9. KARIUOMENĖ, POLICIJOS IR UGNIAGESIŲ PAJĖGOS NAUJOJE VILNIOJE

9.1. Karinės bazės Naujojoje Vilnioje istorija

1914 m. vasarą prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, į kurį Antantės pusėje įsitraukė ir Rusijos imperija. Jos sudėtyje buvo Abiejų Tautų Respublikos žemės, tarp jų – ir Naujosios Vilnios miestas. Tų pačių metų rugpjūčio antroje pusėje rusų kariuomenė įsiveržė į Rytų Prūsijos teritoriją; puolamieji veiksmai ir pasiruošimas jiems reikalavo nemažų logistinių išteklių. Geležinkeliai tapo pagrindine komunikacine arterija, o per Naujosios Vilnios miestą taip pat riedėjo kariniai traukinių sąstatai. Dėl šios priežasties miestas tapo vokiečių aviacijos taikiniu. Petras Klimas savo dienoraštyje rašė, kad 1915 m. rugpjūčio pabaigoje vokiečiai, pasitelkę aerostatą, numetė ant miesto daugiau kaip 30 bombų, iš kurių 12 pataikė į patį geležinkelį[1]. 1915 m. rugsėjo 18 d. Naujojoje Vilnioje prasidėjo vokiečių okupacija. Vokiečių kariai buvo Naujojoje Vilnioje nuo 1915 m. rugsėjo iki 1919 m. sausio 1 dienos[2].

Kaip jau buvo minėta knygos dalyje skirtoje Naujosios Vilnios psichiatriniai klinikai, įžengę į miestą vokiečiai klinikoje įsirengė kareivines. Klinika[3]. Kareivinėse įsikūrė vokiečių kariuomenės 81-asis pėstininkų pulkas (Infanterie-Regiment (1. Kurhessisches) Nr. 81). Kareivinėse apsigyveno kariai, o vokiečių karininkai nuomavosi butus iš vietos gyventojų. Okupantams pasitraukus iš miesto, buvusios klinikos pastatai kurį laiką buvo apleisti, kol galiausiai vėl tapo kareivinėmis, tik šį kartą Lenkijos kariuomenės.

1920 m. spalio mėn. Naujoji Vilnia, kaip ir visas Rytų Lietuvos regionas, tapo Lenkijos valstybės dalimi. Verta pridurti, kad kariniai veiksmai tarp Lenkijos ir Lietuvos vyko nuo 1919 m. rudens. Karinius veiksmus turėjo užbaigti 1920 m. spalio 7 d. Suvalkuose pasirašytos paliaubos tarp Lenkijos ir Lietuvos. Bet spalio 8 d. įvyko vadinamasis generolo Lucjano Żeligowskio maištas, kurio metu buvo užimtas Vilniaus ir miesto apylinkės, tame tarpe ir Naujoji Vilnia[4]. 1922 m. mieste buvo dislokuoti Lenkijos kariuomenės daliniai: 13-asis Vilniaus ulonų pulkas, 19-asis lengvosios artilerijos pulkas, 85-asis Vilniaus šaulių pėstininkų pulkas[5]. Vakarinėje buvusios klinikos pastatų komplekso dalyje įsikūrė pėstininkai (visas pulkas – 1811 žmonių), rytinėje dalyje – artileristai (Naujojoje Vilnioje buvo pulko štabas bei I ir IV divizionai), o šiaurės rytinėje dalyje – kavaleristai. Taip pat buvo įrengtos arklidės, pastatyti sandėliai, buvusi klinikos koplyčia pertvarkyta į įgulos koplyčią[6]. Kariuomenę nuo miesto centro skyrė pratybų aikštė ir upė.

1 KLIMAS, Petras. Dienoraštis 1915–1919. Čikaga, 1988, p. 22.
2 CYDZIK, Grzegorz. Ułani, Ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści. Warszawa, 2012, p. 60.
3 MAČIULIS, Valentinas. Ligoninės istorija. Ištrauka iš Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė. 1903–2003. Red. MAČIULIS, Valentinas. Vilnius, 2003, p. 12–13.
4 Pagal: KIAUPA, Zigmas. Lietuvos valstybės istorija. Vilnius 2004, p. 214.
5 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa 2019, p. 15. Taip pat: CYDZIK, Grzegorz. Ułani, Ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści. Warszawa, 2012, p. 53.
6 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 15–18.

Tuometinė Naujoji Vilnia buvo siauras miestas, išsidėstęs Polocko kelio šešių km ruože[1], kurio plotis siekė tik 200 m, o plačiausioje vietoje neviršijo 1000 m. Galima teigti, kad nuo Pirmojo pasaulinio karo miestą sudarė trys skirtingos dalys. Pirmoji miesto dalis išsidėsčiusi kalvotoje vietoje, į šiaurę nuo geležinkelio. Ten buvo miestiečių namai ir miesto administracijos pastatai. Centrinėje miesto dalyje, kuri buvo išsidėsčiusi į pietus nuo geležinkelio ir siekė dešinįjį Vilnios krantą, buvo įsispraudusi miesto pramoninė dalis. Galiausiai trečioji miesto dalis, kuri prasidėjo nuo kairiojo upės kranto ir tęsėsi iki dabartinių Grigaičių bei Karklėnų, buvo karinės paskirties[2].

Lenkijos kariuomenės įgulos pėstininkų ir kavaleristų pulkai kildino save iš lenkų savisaugos dalinių, susiformavusių Vilniuje 1918–1919 m. sandūroje[3], kuomet, pasitraukus vokiečių kariuomenei, jie stojo savanoriškai ginti Vilnių nuo bolševikų. Įdomu tai, kad pirmos lenkų savisaugos dalinių kovos su bolševikais įvyko kaip tik rytinėje Naujosios Vilnios dalyje 1919 m. sausio 3 dieną. Tarp kitko, visi trys Naujojoje Vilnioje dislokuoti Lenkijos kariuomenės pulkai ypač pasižymėjo kovose prieš bolševikus 1920 m., suvaidino lemiamą vaidmenį stabdant priešo puolimą prie Varšuvos ir dalyvaujant kontratakoje, vykusioje nuo 1920 m. rugpjūčio 15 dienos[4]. Bet pvz. 13-asis Vilniaus ulonų pulkas taip pat dalyvavo 1920 m. vykusiose kovose tarp Lenkijos ir Lietuvos[5].

Lenkijos kariuomenės įgulos įkūrimas Naujojoje Vilnioje pagyvino miesto gyvenimą ir prisidėjo prie greitesnio pramonės atkūrimo. Pavyzdžiui, kariuomenės uniformos buvo užsakomos Mozerio fabriko siuvykloje[6]. Miesto administracija ir vietos gyventojai galėjo nuomoti būstus karininkams. Pagal tuometinį teisinį reguliavimą, Naujosios Vilnios miesto administracija turėjo užtikrinti Lenkijos kariuomenės įgulos karininkų ir puskarininkių apgyvendinimą, jeigu jiems nebūtų galimybės patiems išsinuomoti būsto pas miestiečius[7]. Tokiu atveju magistratas privalėjo jiems skirti gyvenamąjį plotą[8]. 1932 m. už suteiktas apgyvendinimo paslaugas kariuomenė privalėjo miestui sumokėti 623 98 zlotų sumą, o už 1931 m. – 784 03[9] zlotų. Tuo metu vis dar buvo neapmokėtos sąskaitos už 1930, 1929 ir 1928 metus[10]. Kariuomenės apgyvendinimo sistemos principas buvo toks, kad miestas skirdavo būstą, už kurį turėjo mokėti specialus kariuomenės apgyvendinimo fondas (Fundusz Kwaterunku Wojskowego), o miestas jam siuntė sąskaitas už nuomą. Vis dėlto fondas apmokėdavo sąskaitas tik tuomet, kai gaudavo iš miesto administracijos pažymą, kad magistratas sumokėjo mokesčius už teikiamas apgyvendinimo paslaugas[11]. Įdomu tai, kad Karių apgyvendinimo fondas lėšas gaudavo iš specialios valstybės biudžeto sąskaitos, į kurią įplaukdavo įmokos už būsto nuomą. Jeigu į šią sąskaitą laiku nebūdavo sumokami mokesčiai, fondas negalėdavo atsiskaityti už nuomą[12] su miesto administracija, o miesto administracija, savo ruožtu, negalėdavo laiku sumokėti mokesčių už būsto nuomos verslą. Miestas taip pat negalėjo sumokėti mokesčių už nuomą iš

1 Kalnų, saulės ir fabrikų miestas. Reportažas iš N. Vilnios. Lietuvos žinios, Nr. 66, 1940 kovo 15 d., p. 18.
2 CYDZIK, Grzegorz. Ułani, Ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści. Warszawa, 2012, p. 54.
3 Lenkiškas pavadinimas – Oddziały Samoobrony Litwy i Białej Rusi arba Samoobrona Wileńska.
4 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 18.
5 WOŁŁEJKO, Michał. Wilnianie w zwycięskiej wojnie. Ostatni zagon na Litwę. In: Wilnoteka [2025-01-21] [online] https://wilnoteka.lt/artykul/rok-1920-wilnianie-w-zwycieskiej-wojnie-4-ostatni-zagon-na-litwie
6 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 23.
7 Wydział wojskowy z 1929-31 kwatery I środki przewozowe dla wojsk w czasie pokoju. LCVA, f. 51, ap. 8, b. 1, l. 15–21.
8 Wydział wojskowy z 1929-31 kwatery I środki przewozowe dla wojsk w czasie pokoju. LCVA, f. 51, ap. 8, b. 1, l. 15–21.
9 Teczka 14. Zakwaterowanie wojska. LCVA, f. 51, ap. 8, b. 78, l. 15–21.
10 Teczka 14. Zakwaterowanie wojska. LCVA, f. 51, ap. 8, b. 78, l. nenumeruoti.
11 Teczka 14. Zakwaterowanie wojska. LCVA, f. 51, ap. 8, b. 78, l. nenumeruoti.
12 Teczka 14. Zakwaterowanie wojska. LCVA, f. 51, ap. 8, b. 78, l. nenumeruoti.

anksto, nes tuometinis miesto biudžetas buvo deficitinis – vyko naujo pagrindinės mokyklos pastato statybos ir kiti infrastruktūros vystymo darbai[1].

Miesto „sugyvenimas“ su Lenkijos kariuomene buvo labai dinamiškas. Kariuomenė miestui organizuodavo įvairius renginius arba dalyvaudavo jo šventėse, bet netrūkdavo ir nesutarimų[2]. Kariuomenė neretai vykdydavo pratybas, apie kurias gyventojų neįspėdavo arba tai padarydavo pavėluotai. Išliko 13-ojo Vilniaus ulonų pulko vado informacinis pranešimas miesto administracijai, kad 1931 m. rugsėjo 22 d. į pietus nuo miesto, t. y. Vėliučionių ir Grigaičių apylinkėse, vyks pratybos naudojant kovinę amuniciją. Pranešimas, nors ir vėlokai, buvo įteiktas miesto administracijai rugsėjo 19 d.[3], tačiau pasitaikydavo atvejų, kuomet miestiečiai nebūdavo informuojami apie tai, kad mieste vyksta pratybos naudojant kovinius šaudmenis. 1927 m. rudenį vyko 19-ojo lengvosios artilerijos pulko pratybos poligone, kuris buvo įkurtas į pietus nuo Vilnios upės iki pat kareivinių, t. y. nuo upės iki dabartinės klinikos. Pratybų metu buvo iššautos dvi artilerijos salvės. Nuo vienos salvės sudrebėjo langai beveik visuose miesto namuose. Namų, esančių prie pat poligono, langai išdužo. Paleidus antrą salvę, kelių patrankų sviediniai pataikė į namą, buvusį Polocko gatvėje, kitoje Vilnios upės pusėje. Namas buvo visiškai sugriautas, o pratybas teko atšaukti. Artilerijos pulko vadovybė surengė šias pratybas kariuomenės įgulos vado įsakymu, o vadas bandė įrodinėti, kad gyventi prie pat poligono yra pavojinga. Vyko įgulos vadovybės ir miestiečių konfliktas; vadovybė siekė nupirkti kai kurių miestiečių namus tam, kad ateityje būtų galima išvengti panašių situacijų, bet artilerijos sugriautas namas neįtikino miestiečių, gyvenančių prie pat poligono, ir miesto administracijos, kad civilių namus būtina perkelti kuo toliau už poligono ribų[4]. Pirmas žingsnis siekiant pažaboti vagystes ir padidinti dalinio apsaugą buvo karo policijos nuovados įsteigimas 1925 m. gegužės 15 d. Karo policijos tarnyba pradėjo nuolat vykdyti reidus po aplink dalinį išsidėsčiusius civilių namus. Reidų metu pas juos rasdavo karinės aprangos ir kitų daiktų iš kareivinių. Dėl nuolatinės kontrolės iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžios vagysčių ir kitų nusikalstamų veikų gerokai sumažėjo.

Siekis perkelti civilių gyvenamuosius namus buvo grįstas ne vien noru apsaugoti civilius nuo netikėtų rizikų. Lenkijos kariuomenės įgula Naujojoje Vilnioje turėjo ir kitą problemą. Poligono ir kareivinių ribos nebuvo tinkamai atitvertos, taigi kareiviai neretai savavališkai palikdavo karinį dalinį ir eidavo pas gyventojus, kuriems už maistą parduodavo ne tik kariškus drabužius, bet ir įvairų karinį inventorių, pvz.: durtuvus, katiliukus, ginklui tepti skirtą alyvą ir pan. Kartais kariams skirtą maistą atsakingieji už virtuves (kiekviena kuopa turėjo atskirą virtuvę) pas civilius išmainydavo į alkoholį[5]. Miestiečių kaimynystė šalia karinės teritorijos ir nuolatinis civilių judėjimas aplink dalinį kėlė nemažai kitų rūpesčių. Miestiečiai patekdavo į karinius sandėlius, iš kurių vogdavo drabužius, lašinius, žirgų priežiūros priemones ir t. t., į dalinio teritoriją nelegaliai patekdavo prostitutės[6].

XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje buvo modernizuojama ir plečiama lenkų karinio miestelio infrastruktūra. Žinomas tarpukario Lenkijos architektas, Vilniaus universiteto profesorius

1 Teczka 14. Zakwaterowanie wojska. LCVA, f. 51, ap. 8, b. 78, l. nenumeruoti.

2 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 54–55. Taip pat: Sprawy do załatwienia, 1931 r. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 85, l. nenumeruotas. Taip pat: Dziennik Wileński, Nr. 84, 1920-05-20, s.3.

3 Dział III, Bezpieczeństwo, Teczka nr. 21, 1931 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 778, l. 74.

4 Pagal: BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 54–55.

5 CYDZIK, Grzegorz. Ułani, Ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści. Warszawa 2012, p. 60–61.

6 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 58–63.

Juliuszas Kłosas 1927–1928 m. suprojektavo Naujosios Vilnios kareivinių sandėlius, sargybos bokštą[1]. Karinio dalinio statinius sudarė ne tik kareivinės, arklidės, sandėliai ir administraciniai pastatai, bet taip pat ir karininkų daugiabučiai, kurie, tarp kitko, išlikę ir šiandien dabartinėje Parko gatvėje. Puskarininkiai karinio miestelio apylinkėse turėjo nuosavų namų kvartalą, įsikūrusi tarp dabartinių A. Paškevič-Ciotkos ir V. Sirokomlės gatvių[2]. Šioje miesto dalyje taip pat veikė maisto prekių ir buities reikmenų parduotuvė, kuri priklausė Naujosios Vilnios karinei įgulai[3].

Naujosios Vilnios apylinkėse manevrus taip pat organizuodavo kiti Vilniuje dislokuoti Lenkijos kariuomenės daliniai. Lauko pratybas 1930 m. liepos mėn. šalia Naujosios Vilnios esančiame Kairėnų kaime atliko 5-asis legionų pėstininkų pulkas. Jos vyko iki liepos 18 d. Vėliau Vilniaus arkivyskupui metropolitui Romuald Jałbrzykowski buvo pranešta, kad tą dieną Kairėnų kaime pulko kariai, vadovaujami puskarininkio Urbański, surengė neformalią pratybų uždarymo ceremoniją, kuri priminė Rytų ortodoksų laidotuvių liturgiją. Ceremonijos dalyviai nešė kryžių su pritvirtinta lentele, ant kurios buvo užrašas „Tegul ilsisi ramybėje“, kai kurie kariai buvo persirengę, o jų drabužiai buvo panašūs į dvasininkų kapą ir mitrą. Vienas iš jų rankoje laikė pagalį, primenanti pastoralą. Procesijos priekyje žygiuojantis karys parodijavo šlakstymą šventintu vandeniu, už jo ėjo kariai, laikydami degančias žvakes. Visi dalyviai dainavo dainas, kurios savo melodija priminė bažnytines giesmes, tik skyrėsi turiniu – kariai gausiai naudojo necenzūrinę leksiką[4]. Ceremonijoje taip pat dalyvavo ir pulko vado pavaduotojas papulkininkis Lucjan Bornstaedt bei kiti karininkai, puskarininkiai ir beveik visi pulko eiliniai. Apie šį „neeilinį įvykį“ Vilniaus arkivyskupas metropolitas informavo Lenkijos karo reikalų ministrą ir kariuomenės ordinariatą. Arkivyskupas pranešime pažymėjo, kad tokio pobūdžio parodijos priminė bolševikų eisenas, kurių metu tyčiojamasi iš krikščionybės[5].

Ministerija persiuntė arkivyskupui 5-ojo legionų pulko vado pavaduotojo papulkininkio L. Bornstaedt paaiškinimą, kuriame teigiama, kad tai buvo neformalus paprotys – rekruto laidotuvės. Apeigos esą skirtos manevrų užbaigtuvėms ir jaunųjų karių iniciacijai, jomis nesiekiama tyčiotis iš religinių jausmų. Kadangi Kairėnų kaimo apylinkėse vyko pulko pratybos, ten ir buvo suorganizuota toji neformali ceremonija. Papulkininkis pabrėžė, kad šios apeigos kariuomenėje egzistavo daug metų ir negalėjo įžeisti religinių jausmų tų, kurie jas stebėjo arba jose dalyvavo[6]. Anot papulkininkio, visas renginys labiau primena vaikų žaidimą nei tikrą laidotuvių procesiją. Tokie renginiai vykstą tik tuomet, kai kariams lieka laisvo laiko po pratybų. Karininkas įtikinėjo, kad Vilniaus arkivyskupą kažkas tyčia suklaidino, nes procesijoje jokio kryžiaus nebuvo, o lentelė su užrašu „Tegul ilsisi ramybėje“ pritvirtinta prie paprasto kuolo. Eisenos dalyviai nedėvėjo jokių liturginių rūbų – pečius buvo apsisiautę kareiviškais pledais, o galvas pridengę kepurėmis iš laikraščių. Taip pat L. Bornstaedt teigė, kad giesmių su keiksmažodžiais negiedojo – kareiviai tiesiog šūkavo: „Oj rany, oj rany – dobrze, że zdechły Kojrany.“[7] Renginys vyko miške, toliau nuo Kairėnų kaimo, ir jame dalyvavo tik kariai, be puskarininkių ir juolab karininkų[8].

---

1 Naujosios Vilnios Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia. Istorinė pažyma. VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 6586, p. 3. Profesorius Juliuszas Kłosas kartu su profesoriumi Stanisławu Lorentzu 1931 m. tirdami Vilniaus arkikatedros požemius atrado karališkąją kriptą.

2 CYDZIK, Grzegorz. Ułani, Ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści. Warszawa, 2012, p. 55.

3 Sprawozdanie sytuacyjne I, II, III i IV kwartał 1929 roku. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 61, l. 106.

4 Sprawa 1180, varia. 1930. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2915, l. 10.

5 Sprawa 1180, varia. 1930. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2915, l. 10 ap.

6 Sprawa 1180, varia. 1930. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2915, l. 16.

7 Liet. „Vaje, vaje – gerai, kad padvėsė Kairėnai.“

8 Sprawa 1180, varia. 1930. LVIA, f. 694, ap. 5, b. 2915, l. 17.

1939 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje Lenkijoje paskelbus mobilizaciją, pulkai iš Naujosios Vilnios buvo perdislokuoti. Artilerijos ir pėstininkų pulkai priklausė 19-ajai pėstininkų divizijai (19 PD), o kavalerijos pulkas buvo Vilniaus kavalerijos brigados (toliau – VKB)[1] dalis. Iki Antrojo pasaulinio karo pradžios Vilniuje ir aplink miestą veikė 19-oji pėstininkų divizija, 1-oji legionų pėstininkų divizija bei Vilniaus kavalerijos brigada[2]. Paskelbus mobilizaciją ir 1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, 19 PD ir VKB tapo armijos „Prūsija“ dalimi ir dislokavosi Lovičiaus (Łowicz) ir Koliuškų (Koluszki) apylinkėse. Armija „Prūsija“ priešinosi vokiečiams Petrkavo (Piotrkow Trybunalski) ir Tomašovo (Tomaszow Mazowiecki) apylinkėse. Po nesėkmingų kovų dalis armijos „Prūsija“ dalinių buvo išsklaidyti, dalis jų, tarp jų ir kareiviai iš Naujosios Vilnios įgulos, tęsė kovą Liublino apylinkėse, o kai kurie iš jų prisijungė prie generolo Franciszeko Kleebergo ir priešinosi okupantui iki 1939 m. spalio 5 d.[3]

Dalis Naujosios Vilnios įgulos karių ir karininkų pateko į sovietų ir vokiečių nelaisvę. Skaudžiausias likimas teko tiems, kurie buvo paimti į nelaisvę sovietų. Dalis šių karininkų sovietų buvo nužudyti Katynės miške, tarp jų – ir mobilizuotas Naujosios Vilnios burmistras Józef Rzepiela[4].

Rugsėjo 17 d., paklusdama Molotovo-Ribentropo pakto sąlygoms, į Antrąjį pasaulinį karą įsitraukė Sovietų Sąjunga. Rugsėjo 18 d. Naujojoje Vilnioje prasidėjo sovietinė okupacija. Nors spalio 28 d. Vilnius ir Vilniaus kraštas, realizuojant spalio 10 d. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos susitarimą, buvo perduotas Lietuvai, bet Lietuvos kariuomenė tik spalio 28 d. įžengė į Vilnių. Mainais už Vilnių Lietuvos Vyriausybė leido sovietams įsteigti karines bazes Lietuvos teritorijoje. Tokios bazės turėjo atsirasti Naujojoje Vilnioje, Gaižiūnuose, Alytuje, Prienuose ir Vilniuje (Kirtimuose), o sovietinio korpuso karių skaičius neturėjo viršyti 20 tūkst.[5]. Buvusios Lenkijos kariuomenės įgulos bazė Naujojoje Vilnioje buvo parinkta kaip sovietinio korpuso Lietuvoje štabo[6] vieta. Gaižiūnuose ir Vilniuje planuota dislokuoti sovietų aviacijos dalinius[7].

Karinėje bazėje Naujojoje Vilnioje turėjo įsikurti 4 500 karių, bet apsistojo 3 332 kariai (2 977 pėstininkai, 355 artileristai). Alytuje turėjo apsistoti 8,6 tūkst., bet apsistojo 9 720 karių (6 474 pėstininkai; 2 728 artileristai; 518 šarvuotosios technikos karių), Prienuose turėjo būti dislokuoti 2 500, bet galiausiai atvyko tik 1 044 kariai (693 pėstininkai; 351 artileristas). Gaižiūnų poligone turėjo būti dislokuotas 4,4 tūkst. karių kontingentas, bet ten atvyko 1 084 šarvuotosios technikos kariai. Vilniuje, Kirtimuose, bazavosi 536 oro pajėgų kariai, taip pat Vilniuje buvo dislokuoti 1 696 šarvuotosios technikos kariai.[8]

---

1 Vilniaus kavalerijos brigadą sudarė šie pulkai: 4-asis Užnemunės ulonų, 13-asis Vilniaus ulonų, 23-iasis Gardino ulonų.

2 CYDZIK, Grzegorz. Ułani, Ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści. Warszawa, 2012, p. 52–53.

3 Mūšis prie Kocko laikomas 1939 m. rudens kampanijos pabaiga.

4 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 21.

5 Ypatingojo skyriaus byla nr. 1 1940 metų apie SSRS kariuomenės kontingento apgyvendinimą. LCVA, f. 384, ap. 4, b. 1, l. 25–26.

6 Ypatingojo skyriaus byla nr. 1 1940 metų apie SSRS kariuomenės kontingento apgyvendinimą. LCVA, f. 384, ap. 4, b. 1, l. 3.

7 Įdomu tai, kad sovietinius bombonešius planuota dislokuoti Gaižiūnuose. Pagal: Ypatingojo skyriaus byla Nr. 1 1940 metų apie SSRS kariuomenės kontingento apgyvendinimą. LCVA, f. 384, ap. 4, b. 1, l. 27.

8 Ypatingo skyriaus byla Nr. 1 1940 metų apie SSRS kariuomenės kontingento apgyvendinimą. LCVA, f. 384, ap. 4, b. 1, l. 1–2; 23–24.

Iš viso Lietuvoje sovietai dislokavo 17 412 karių korpusą, sudarytą iš 10 144 pėstininkų, 3 434 artileristų, 3 298 šarvuotosios technikos karių ir 536 oro pajėgų karių[1]. Sovietinių karių grupuotei Lietuvoje vadovavo divizijos vadas Korobkovas, sovietinės kariuomenės Lietuvoje komisaru buvo paskirtas Lykovas, o štabo viršininku – brigados vadas Semionovas. Visi jie gavo paskyrimą į Lietuvą 1939 m. lapkričio mėn.[2] Lapkričio 11 d. generolas Mikas Reklaitis suderino su brigados vadu Semionovu planą, pagal kurį sovietinė kariuomenė turėjo įžengti į Lietuvą. Buvo numatyti 4 maršrutai iš Vilniaus į dislokacijos vietas. Sovietų kariuomenės įvedimas prasidėjo lapkričio 15 d. Liudvinave ir baigėsi lapkričio 17 d. Lapkričio 13 d. sovietai atvyko vykdyti žvalgybos, o juos lydėjo Lietuvos kariuomenės karininkai[3]. Nuo lapkričio 3 d. pavieniai sovietiniai daliniai pradėjo užiminėti numatytas bazes, tik Naujojoje Vilnioje sovietai rezidavo jau nuo rugsėjo 18 d. ir buvusioje Vokietijos, o vėliau Lenkijos, karinėje bazėje išbuvo iki XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigos.[4] Laikotarpyje nuo 1939 m. lapkričio mėnesio iki 1941 m. birželio 22 d. Naujos Vilnios karinė bazė turėjo numerį 3444 ir čia be kitų karinių dalinių buvo dislokuotas 201-is šaulių pulkas[5].

Gyventojams netrūko incidentų su Naujojoje Vilnioje įsikūrusia sovietine kariuomene. 1940 m. sausio 23 d. Rokantiškių gyvenvietėje trys girti raudonarmiečiai priekabiavo prie moterų, grasino revolveriais ir reikalavo degtinės. Verta paminėti, kad mieste įsikūrus raudonarmiečiams padidėjo parduodamo alkoholio kiekis[6]. L. Ussowiczówna dienoraštyje rašė, kad sovietų kariuomenės vadovybė leido iškirsti medžius augusius netoli šaudyklos ir pilies kalno. Anot L. Ussowiczównos sovietai priėmė tokį sprendimą nes žinojo, kad miestiečiams trūksta malkų[7]. Gali būti, kad medžiai trukdė sovietų kariuomenės bazės infrastruktūros plėtrai, todėl buvo priimtas sprendimas leisti miestiečiams iškirsti juos.

Vilnios upė Naujosios Vilnios miestą dalija į dvi dalis – šiaurinę ir pietinę. Šiaurinė miesto dalis, kurioje dominuoja Šv. Kazimiero bažnyčia, o tarpukariu buvo sutelkti administraciniai miesto pastatai, mokyklos, fabrikai ir t. t., netiko urbanistinei plėtrai dėl kalnuoto reljefo. Pietinė miesto dalis po Antrojo pasaulinio karo tapo Vilniaus rytiniu kariniu miesteliu, ir ten buvo dislokuota sovietinė kariuomenė. Tokia situacija išliko iki XX a. šeštojo dešimtmečio vidurio, kai sovietinės kariuomenės daliniai buvo galutinai iškeldinti iš Naujosios Vilnios.

Derybos tarp sovietinės Lietuvos Vyriausybės ir Sovietų Sąjungos aukščiausiojo rango pareigūnų prasidėjo po Stalino mirties 1953 m. Sovietų Lietuvos Ministrų Taryba prašė Sovietų Sąjungos gynybos ministerijos perduoti Naujosios Vilnios miesto vykdomojo komiteto žinion dalį karinės teritorijos, esančios pietinėje miesto dalyje. Prašymas buvo argumentuojamas tuo, kad karinę infrastruktūrą galima vystyti pietų kryptimi, t. y. į Grigaičių ir Karklėnų kaimų pusę[8].

1 Ypatingo skyriaus byla Nr. 1 1940 metų apie SSRS kariuomenės kontingento apgyvendinimą. LCVA, f. 384, ap. 4, b. 1, l. 1–2.
2 Ypatingo skyriaus byla Nr. 1 1940 metų apie SSRS kariuomenės kontingento apgyvendinimą. LCVA, f. 384, ap. 4, b. 1, l. 2.
3 Ypatingo skyriaus byla Nr. 1 1940 metų apie SSRS kariuomenės kontingento apgyvendinimą. LCVA, f. 384, ap. 4, b. 1, l. 7–8.
4 Ypatingo skyriaus byla Nr. 1 1940 metų apie SSRS kariuomenės kontingento apgyvendinimą. LCVA, f. 384, ap. 4, b. 1, l. 26.
5 Raudonosios Armijos 3-ojo mechanizuoto korpuso 201-ojo šaulių pulko Naujosios Vilnios karinis miestelis. 1940. LMAVBRS, f. 215, b. 1128, l. 1. Taip pat: Raudonosios Armijos 3-ojo mechanizuoto korpuso 201-ojo šaulių pulko Naujosios Vilnios karinis miestelis. 1940. LMAVBRS, f. 215, b. 1129, l. 1.
6 ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019, p. 26.
7 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/
8 Susirašinėjimas su TSRS Ministrų Taryba, ministerijomis respublikos ūkio vystymo, žemės sklypų perdavimo kariniams daliniams, miškų ūkio darbo, Naujosios Vilnios išplanavimo ir užstatymo ir kt. klausimais. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 460, l. 15–25.

SSRS gynybos ministrui maršalui Nikolajui Bulganinui 1953 m. pranešta apie situaciją Naujojoje Vilnioje, kurioje buvo dislokuotas karinis dalinys Nr. 02030, veikiantis kariniame miestelyje Nr. 4. Karinis miestelis užėmė 210 hektarų plotą[1]. Lietuvos TSR Ministrų Taryba prašė Sovietų Sąjungos gynybos ministerijos iš šio ploto miestui skirti 76 hektarus, kuriuose nebuvo jokios reikšmingos karinės infrastruktūros. Ministerija atsisakė patenkinti šį prašymą. Lietuvos valdžios atstovai prašymą pakartojo, bet reikalaujamo žemės sklypo plotą sumažino iki 50 hektarų[2]. Prašyme buvo pažymėta, kad karinio miestelio vadovybė neprieštaravo miesto vystymuisi karinio miestelio sąskaita.[3] Taip pat prašymą rėmė Sovietų Lietuvos Ministrų Tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas ir Naujosios Vilnios Darbo žmonių deputatų tarybos Vykdomasis komitetas[4].

Naujoji Vilnia prašyme buvo apibūdinta kaip pramoninis miestas, kuriame galima dar labiau vystyti pramoninę infrastruktūrą. Pasirinktoje vietoje buvo nenaudojama šaudykla bei dešimt pastatų, taip pat nebenaudojamų dėl prastos būklės[5]. Tarp tų pastatų buvo ledainė, mūrinis garažas, keli sandėliai, arklidės ir buvęs kontrolės punktas[6]. SSRS gynybos ministerija 1953 m. spalio mėn. atmetė prašymą argumentuodama, kad karinio miestelio Nr. 4 infrastruktūros negalima vystyti pietų kryptimi, nes ten prasideda kolūkių žemės arba yra netinkamas reljefas[7].

Sovietų Lietuvos Vyriausybė ir toliau siekė prijungti prie Naujosios Vilnios sklypą kairiajame Vilnios upės krante. 1957 m. Naująją Vilnią prijungus prie Vilniaus ir praplėtus Šiaurinį karinį miestelį atsirado galimybė plėtoti civilinę infrastruktūrą pietinėje jo dalyje. Taip baigėsi karinė Naujosios Vilnios istorija, o 1961 m. liepos 1 d. buvusiose kareivinėse savo veiklą atkūrė psichiatrijos ligoninė[8].

1 Susirašinėjimas su TSRS Ministrų Taryba, ministerijomis respublikos ūkio vystymo, žemės sklypų perdavimo kariniams daliniams, miškų ūkio darbo, Naujosios Vilnios išplanavimo ir užstatymo ir kt. klausimais. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 460, l. 15–19.

2 Susirašinėjimas su TSRS Ministrų Taryba, ministerijomis respublikos ūkio vystymo, žemės sklypų perdavimo kariniams daliniams, miškų ūkio darbo, Naujosios Vilnios išplanavimo ir užstatymo ir kt. klausimais. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 460, l. 15–19.

3 Susirašinėjimas su TSRS Ministrų Taryba, ministerijomis respublikos ūkio vystymo, žemės sklypų perdavimo kariniams daliniams, miškų ūkio darbo, Naujosios Vilnios išplanavimo ir užstatymo ir kt. klausimais. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 460, l. 23–25.

4 Susirašinėjimas su TSRS Ministrų Taryba, ministerijomis respublikos ūkio vystymo, žemės sklypų perdavimo kariniams daliniams, miškų ūkio darbo, Naujosios Vilnios išplanavimo ir užstatymo ir kt. klausimais. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 460, l. 30.

5 Susirašinėjimas su TSRS Ministrų Taryba, ministerijomis respublikos ūkio vystymo, žemės sklypų perdavimo kariniams daliniams, miškų ūkio darbo, Naujosios Vilnios išplanavimo ir užstatymo ir kt. klausimais. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 460, l. 28.

6 Susirašinėjimas su TSRS Ministrų Taryba, ministerijomis respublikos ūkio vystymo, žemės sklypų perdavimo kariniams daliniams, miškų ūkio darbo, Naujosios Vilnios išplanavimo ir užstatymo ir kt. klausimais. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 460, l. 28.

7 Susirašinėjimas su TSRS Ministrų Taryba, ministerijomis respublikos ūkio vystymo, žemės sklypų perdavimo kariniams daliniams, miškų ūkio darbo, Naujosios Vilnios išplanavimo ir užstatymo ir kt. klausimais. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 460, l. 20.

8 MAČIULIS, Valentinas. Ligoninės istorija. Skyrius iš Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė. 1903–2003. Red. MAČIULIS, Valentinas. Vilnius, 2003, p. 13.

◄Miesto gyventojai prie savo namo kartu su vokiečių kariu. 1915–1918 m. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

Vokiečių kariuomenės 81-ojo► pėstininkų pulko (Infanterie-Regiment (1. Kurhessisches) Nr. 81) vežimas Naujojoje Vilnioje. 1916 m. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

◄Vokiečių kariuomenės 81-ojo pėstininkų pulko karininkai su vietinių gyventojų vaikais. 1916 07 04. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

Vokiečių kariuomenės ▶ 81-ojo pėstininkų pulko vadas priima kariuomenės paradą miesto aikštėje. 1916 07 04. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

◀ Vokiečių karininkai rengiasi paradui Naujosios Vilnios aikštėje. 1916 07 04. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

Vokiečių kariuomenės ▶ 81-ojo pėstininkų pulko iškilminga rikiuotė. 1916 07 04. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

◄Vokiečių kariuomenės 81-ojo pėstininkų pulko iškilminga rikiuotė. 1916 07 04. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

Vokiečių kariuomenės► 81-ojo pėstininkų pulko karininkai apžiūri karius prieš iškilmingą rikiuotę. 1916 07 04. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

◄Vokiečių kariuomenės 81-ojo pėstininkų pulko kariai pratybų metu. 1916 m. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

Vokiečių kariuomenės ▶
81-ojo pėstininkų pulko
kareiviai apkasuose
Naujosios Vilnios
apylinkėse. 1916 m.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo rinkinių.

◀ Vokiečių kariuomenės
81-ojo pėstininkų pulko
įtvirtinimai Naujosios Vilnios
apylinkėse. 1916 m.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo rinkinių.

Vokiečių kariuomenės ▶
81-ojo pėstininkų
pulko kavinė Naujojoje
Vilnioje. 1916 m.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo
rinkinių.

◄Vokiečių karininkai prie vaišių stalo verandoje Naujojoje Vilnioje. 1916 m. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

Vokiečių kariai► prie vaišių stalo. 1916 07 04. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

◄Vokiečių kariuomenės 81-ojo pėstininkų pulko karių kapinės Naujojoje Vilnioje, dabartinių stačiatikių kapinių vietoje. 1916 m. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

Vokiečių kariuomenės ▶
81-ojo pėstininkų pulko karių
kapinės Naujojoje Vilnioje,
dabartinių stačiatikių kapinių
vietoje. 1916 m.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo rinkinių.

◀ Vokiečių kariuomenės
81-ojo pėstininkų pulko
lauko koplyčia Naujojoje
Vilnioje. 1916 m.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo rinkinių.

Vokiečių kariuomenės ▶
81-ojo pėstininkų pulko
kariai su vežimu, tikėtina,
tuometinėje Polocko
gatvėje. 1916 m.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo rinkinių.

▲Lenkijos kariuomenės paradas Naujojoje Vilnioje. XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžia. Nuotrauka iš Lenkijos nacionalinio skaitmeninio archyvo (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

▲Lenkijos kariuomenės įgulos 13-ojo Vilniaus ulonų pulko, dislokuoto Naujojoje Vilnioje, muziejus. Nuotrauka iš Lenkijos nacionalinio skaitmeninio archyvo (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

13-ojo Vilniaus ulonų ► pulko kariai ir svečiai prie kareivinių. Nuotrauka iš Jan Markowski šeimos archyvo.

◄ Lenkijos kariuomenės Naujosios Vilnios įgulos karinis paradas rikiuotės aikštėje. Nuotrauka iš Jan Markowski šeimos archyvo.

13-asis Vilniaus ulonų pulkas ► žygiuoja Naujosios Vilnios gatvėmis. Nuotrauka iš Jan Markowski šeimos archyvo.

9.2. Naujosios Vilnios policijos nuovados ir ugniagesių komanda

1920 m. spalio mėnesį įkūrus fiktyvią Vidurio Lietuvos valstybę, buvo pradėta formuoti krašto administracija. Valstybės vadovu tapo generolas Lucjanas Żeligowskis, o vietoje ministrų kabineto buvo įkurta Laikinojo valdymo komisija, kuriai vadovavo Witoldas Abramowiczius. Komisijoje, kaip vienas iš krašto administravimo departamentų, veikė Viešojo saugumo skyrius, prižiūrėjęs policijos veiklą. 1921 m. vasario 21 d. Viešojo saugumo skyrius buvo performuotas į Vidurio Lietuvos vyriausiąją policijos valdybą (Komenda Główna Policji Państwowej Litwy Środkowej)[1]. 1923 m. Vilniaus mieste veikė septyni policijos komisariatai. Naujoji Vilnia priklausė 6-ajam Vilniaus komisariatui, joje įsteigtos dvi nuovados. Įdomu tai, kad Naujojoje Vilnioje taip pat kurį laiką veikė ir atskiras policijos komisariatas.

1919–1923 m. mieste veikė dvi policijos nuovados. Viena buvo įsikūrusi tuometinėje Vilniaus (dabartinėje A. Kojelavičiaus) gatvėje, kita veikė geležinkelio stotyje. Geležinkelio stoties policijos nuovada buvo atsakinga už geležinkelio stoties teritorijos apsaugą ir keleivių kontrolę. Policijos nuovada, veikusi Vilniaus gatvėje, turėjo užtikrinti tvarką mieste. 1919–1921 m. pareigūnai iš policijos nuovados geležinkelio stotyje ne tik vykdė savo tiesiogines pareigas, bet turėjo prižiūrėti ir kraunamus traukinius, o trūkstant darbininkų – patys krauti traukinių vagonus[2]. 1923 m. Naujojoje Vilnioje dirbo 29 policininkai, iš jų miesto nuovadoje (jai vadovavo Wilhelm Lebel) – 18 pareigūnų, o geležinkelio stoties nuovadoje (jai vadovavo Jan Surynin) – 11[3]. Nuo 1923 m. policininkai iš geležinkelio stoties nuovados buvo atsakingi tik už geležinkelio stoties ruožo apsaugą ir keleivių kontrolę, taip pat prireikus padėdavo palaikyti viešąją tvarką mieste.

1926 m. pateiktas siūlymas įsteigti Naujosios Vilnios miesto policijos komisariatą ir įkurti dar dvi nuovadas mieste. Tuometinis miesto burmistras J. Ostromecki kreipėsi į Vilniaus vaivadijos policijos valdybą su prašymu sustiprinti policijos pajėgas Naujojoje Vilnioje[4]. Anot burmistro, per mažas pareigūnų skaičius mieste negalėjo užtikrinti tinkamos tvarkos ir efektyviai kovoti su nusikaltėliais. 1927 m. mieste pradėjo veikti policijos komisariatas. Miesto policijai vadovavo inspektorius M. Antonowicz[5]. Vėliau šias pareigas ėjo Józef Mirowski[6]. Komisariatas Naujojoje Vilnioje veikė nuo 1927 iki 1933 m., kada jis buvo panaikintas, o dvi veikiančios policijos nuovados vėl sugrąžintos Vilniaus miesto policijos žinion[7] įsteigtas policijos skyrius, pavaldus Vilniaus miesto policijos komisariatui. Tokia situacija išliko iki 1939 m. rudens. Vilniaus kraštui tapus

1 HALICKI, Krzysztof. Organizacja i funkcjonowanie Policji Państwowej w Okręgu Wileńskim w okresie międzywojennym – zarys problematyki. Iš: Academia. Edu [online][2024-12-17]: https://www.academia.edu/1862894/Organizacja_i_funkcjonowanie_Policji_Pa%C5%84stwowej_w_Okr%C4%99gu_Wile%C5%84skim_w_okresie_mi%C4%99dzywojennym_zarys_problematyki_w_Historia_i_Polityka_My%C5%9BI_polityczna_i_dyplomacja_w_XX_wieku_Tom_VII_pod_red_H_Stysa_i_P_Tomaszewskiego_Toru%C5%84_2008_s_104_123

2 Starostwo Wileńskie, okólniki, rozporządzenia, raporty oraz korespondencja. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 320, l. 176.

3 Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka Nr. 23, t. I, policja państwowa/1924 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 142, l. 215–223. Taip pat: Sprawozdanie sytuacyjne/miesięczne formy/1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 4, l. 8, 50.

4 Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka Nr. 23, t. I, policja państwowa/1924 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 142, l. 144.

5 Vardo nepavyko nustatyti. Pagal: Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka Nr. 25, t. I, policja państwowa / 1927 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 284, l. 136.

6 Akta Nadzorcze: Afanasjew Paweł. LCVA, f. 131, ap. 2, b. 946, l. 5.

7 Policijos skyriui vadovavo Bolesławas Dzierżęckis. Pagal: Stowarzyszenia i związki. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 760, l. 21. Taip pat: Akcje społeczne. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 109, l. nenumeruotas.

Lietuvos dalimi, Naujojoje Vilnioje abi nuovados sujungtos į vieną – veikė tik policijos nuovada, buvusi Vilniaus g. 26[1]. Prasidėjus sovietų okupacijai, policijos pastate įsikūrė NKVD ir sovietinė milicija.

Naujosios Vilnios policininkai įsiveldavo į įvairias istorijas. 1924 m. W. Lebelis įsakė policininkams atlikti kratą įtariamojo namuose be teismo leidimo. Jis gavęs anoniminį pranešimą, kad Naujosios Vilnios cerkvės giesmininkas Sergiusz Szwedko iš cerkvės pavogė dokumentus. Atlikus išsamų tyrimą paaiškėjo, kad cerkvės dvasininkas Bazyli Ganonowicz įteikė dokumentus saugoti S. Szwedko, bet vėliau parašė anoniminį pareiškimą, nes pamiršo, kad dokumentus atidavė pats. Byla buvo nutraukta, ir nuovados viršininkas W. Lebelis už įgaliojimų viršijimą atleistas iš pareigų[2].

Tų pačių metų gegužės 14 d., vakare, policininkai stoties apylinkėse sulaikė girtą pilietį Stanisławą Mularonek. Jis sulaikytas, kadangi viešoje vietoje buvo neblaivus. S. Mularonek neturėjo asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų, tvirtino, kad grįžta namo, o gyvena prie pat geležinkelio stoties. Pareigūnams pasirodė, kad jis priešinasi ir nevykdo jų teisėtų reikalavimų, todėl nusprendė, kad priverstinai nakvos areštinėje. Pakeliui į komisariatą policininkams dar kartą kilo įtarimas, kad sulaikytasis planuoja pabėgti, todėl prieš jį buvo panaudota jėga. Prie šių prevencinių veiksmų prisidėjo netoliese buvę ir visą įvykį stebėję 85-ojo pėstininkų pulko kariai[3]. Apie tai, ką jam teko patirti, nukentėjusysis gegužės 19 d. informavo Lenkijos vyriausybės atstovą Vilniuje[4]. Dėl šio įvykio Naujosios Vilnios policijos geležinkelio nuovadoje prasidėjo tarnybinis patikrinimas. Policininkai Bronisław Tomaszewski ir Wincenty Lindorf aiškino, kad pilietis priešinosi, kėlė grėsmę sau ir aplinkiniams, todėl prevenciškai buvo sulaikytas. Sulaikymo metu priešinosi ir bandė bėgti, todėl pareigūnai buvo priversti prieš jį panaudoti jėgą. Policininkai pažymėjo, kad jiems padėjo nežinomi kariai, nes net du tvirti pareigūnai negalėjo sutramdyti girto piliečio. Po šios neįtikėtinos istorijos S. Mularonekas buvo išteisintas, o minėti pareigūnai nubausti trumpalaikiu nušalinimu nuo tarnybos[5].

1924 m. lapkričio 5 d. anonimas Vilniaus vyriausiajai policijos valdybai pranešė apie vagystę iš sandėliuko šalia policijos nuovados. Pranešime nurodyta, kad tų pačių metų spalio 26 d. nuovados viršininkas Stanisławas Żochowskis pavogė malkas iš policininko Stanisławo Hoffmano sandėliuko[6]. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad anoniminį laišką parašė buvęs policininkas Stackiewiczius, norėdamas atkeršyti nuovados viršininkui už atleidimą iš darbo. Pasirodo, jis buvo atleistas už piktnaudžiavimą tarnybine padėtimi[7].

Įdomumo dėlei reikia pridurti, kad anuomet policija ne tik prižiūrėjo viešąją tvarką mieste, bet ir suteikdavo leidimus renginiams, gyvenamosios vietos keitimui, įstaigų veiklai, prižiūrėdavo kino teatrų bei įvairių organizacijų veiklą ir pan.[8] Pavyzdžiui, daugeliui yra žinoma kalėdojimo tradicija, kai karnavalo laikotarpiu, t. y. nuo šv. Kalėdų iki Užgavėnių, persirengėliai dainuodami

1 Pagal: Vilniaus ir jos srities laikinasis telefono abonentų sąrašas. Kaunas, 1940, p. 37. Prie policijos būstinės ir geležinkelio stotyje buvo iškabinami policijos informaciniai pranešimai. Pagal: Dział III, Bezpieczeństwo, Teczka Nr. 21, 1931 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 778, l. 82.

2 Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka Nr. 23, t. I, policja państwowa/1924 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 142, l. 221–223.

3 Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka Nr. 23, t. I, policja państwowa/1924 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 142, l. 93–93 vr.

4 Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka nr. 23, t. I, policja państwowa/1924 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 142, l. 94–94 vr.

5 Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka Nr. 23, t. I, policja państwowa/1924 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 142, l. 96–97.

6 Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka Nr. 23, t. I, policja państwowa/1924 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 143, l. 3–6.

7 Dział I, Bezpieczeństwo publiczne, Teczka Nr. 23, t. I, policja państwowa/1924 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 143, l. 8.

8 Referat bezpieczeństwa, filmy. 1935 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 616, l. nenumeruoti.

keliaudavo nuo namų iki namų. Už dainavimą, krečiamus pokštus šeimininkai atsidėkodavo vaišėmis, vertingesniais daiktais arba pinigais, bet tarpukariu už kalėdojimą buvo galima gauti baudą. Norintys kalėdoti iš savivaldybės administracijos ir policijos privalėdavo gauti leidimus[1]. Interesantai turėjo pateikti apskrities administracijai pažymą apie tai, kad gyvena nepritekliuje. Apskrities administracija kreipdavosi į policiją ir pavesdavo priimti sprendimą. Policija sprendimą priimdavo atsižvelgdama į tai, ar interesantai buvo bausti administracine tvarka[2]. Šiandien buvusioje policijos nuovadoje A. Kojelavičiaus g. 121 veikia Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba[3].

Atkūrus miesto administraciją, pradėta kurti ir kitas institucijas, kurios užtikrintų miesto funkcionavimą. 1919 m. rugsėjo 29 d. mieste pradėjo veikti ugniagesių savanorių komanda[4]. Pabrėžtina, kad pirmieji ugniagesiai Naujojoje Vilnioje atsirado apie 1873 m., kai pradėjo veikti geležinkelio stotis. XIX a. pabaigoje E. Possehlio dalgių fabrike sudaryta įmonės ugniagesių komanda, veikusi ir pokaryje[5]. 1933 m. miesto gaisrininkų komandai vadovavo Pawełas Afanasjewas[6]. Bet matomai ugniagesių pajėgos Naujoje Vilnioje nebuvo gausios. Kilus didesniam gaisrui, buvo kviečiami kolegos iš artimiausios Vilniaus ugniagesių stoties[7].

1934 m. Naujosios Vilnios savanorių ugniagesių komandos valdybai Vilniaus vaivada Władysławas Jąszczołtas skyrė koncesiją rodyti filmus naudojantis geležinkeliečių klubo „Ognisko“ kino įranga[8].

◂Tarpukariu pastatyta ugniagesių būstinė tarnavo iki XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigos. Vėliau perstatyta į gyvenamąjį namą. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

1 Widowiska, zabawy i odczyty, 1933. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 403, l. 60–64.
2 Widowiska, zabawy i odczyty, 1933. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 403, l. 60–64. Pvz., 1933 m. gruodžio 19 d. į Vilniaus–Trakų apskrities administraciją kreipėsi piliečiai Janas ir Jadwiga Ławrynowicziai, Józefas Kozłowskis, Edwardas Gałgowskis, Jakóbas Mackiewiczius, Grzegorzas Chrzanowiczius; jie prašė suteikti leidimą kalėdoti Naujosios Vilnios mieste ir Mickūnų valsčiuje.
3 Psichiatrija. Red. DEMBINSKAS, Algirdas. Vilnius 2003, p. 685.
4 Bezpieczeństwo publiczne, Nr .50, straże pożarne, 1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 35, l. 1. Taip pat: Sprawozdanie sytuacyjne I, II, III i IV kwartał 1929 roku. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 61, l. 27, 62, 101.
5 Zabawy i przedstawienia, 1923 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 8, l. 174.
6 Akcje społeczne. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 109, l. nenumeruoti.
7 Apie gaisrus Vilniuje, Naujoje Vilnioje [...]. LMAVBRS, f. 215, b. 3898, l. 3.
8 Klubo „Ognisko“ būstinė buvo pastate, adresu 3-go Maja 1. Žr. plačiau: Referat bezpieczeństwa, filmy. 1935 r. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 616, l. nenumeruoti.

▲Gaisrininkų herbas ant buvusios gaisrininkų būstinės viršutinio frontono. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

▲Buvęs policijos pastatas Naujojoje Vilnioje. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

10. MOKYKLOS NAUJOJOJE VILNIOJE

Šiame skyriuje apžvelgiamos mokyklos, veikusios Naujojoje Vilnioje nuo XIX a. antros pusės iki Antrojo pasaulinio karo, išskyrus žydų mokyklas. Miesto žydų ugdymo įstaigos aptartos skyriuje, skirtame žydų bendruomenei. Pirmoji mokykla Naujojoje Vilnioje įsteigta geležinkeliečių vaikams XIX a. pabaigoje ir veikė dabartinės dailės mokyklos pastate. Tuo metu Rokantiškėse ir Kučkuriškėse veikė dviklasės vaikinų ir merginų mokyklos[1]. Augant gyventojų skaičiui, atsirado poreikis steigti naujas mokyklas. 1905 m. rugsėjo mėn. Naujojoje Vilnioje atidaryta pradinė berniukų mokykla, o 1907 m. pradėjo veikti tokia pat mergaičių mokykla[2]. Šiose mokyklose pamokos dėstytos rusų kalba, tik tikybos pamokose buvo galima vartoti lenkų kalbą. Tais pačiais metais kunigas A. Butkiewicz mieste įsteigė siuvimo mokyklą. Joje nelegaliai veikė keturių klasių mokykla, kurioje pamokos vyko lenkų kalba[3]. Nelegali lenkiška mokykla veikė ir dabartinėje Rugiagėlių gatvėje[4]. Mieste taip pat veikė dvi žydų mokyklos, įsteigtos apie 1905 metus[5].

1915 m. rudenį prasidėjus vokiečių okupacijai, buvo įkurta privati Šv. Kazimiero gimnazija, kuriai vadovavo Wanda Leszczyńka-Hejbowicz[6]. Gimnazija veikė Kazimiero Rasteinio name tuometinėje Bažnyčios, dabartinėje Palydovo, gatvėje. Šiame pastate iki 1915 m. veikė mokytojų seminarija[7]. Po Pirmojo pasaulinio karo gimnazija persikėlė į buvusią rusišką mokyklą šalia geležinkelio stoties. Šiandien šiame pastate veikia dailės mokykla[8].

Tarpukario pradžioje mieste veikė penkios mokyklos, iš kurių trys buvo lenkiškos, viena baltarusių ir viena žydų[9]. Šiose mokyklose kartu mokėsi berniukai ir mergaitės. Baltarusių mokykla, įsikūrusi Polocko gatvėje, veikė nuo 1920 m. iki 1922 m. birželio mėnesio. 1921–1922 mokslo metų pabaigoje mokykla buvo uždaryta dėl mokinių trūkumo[10].

Naujosios Vilnios septynmetė Tado Kosciuškos mokykla įsteigta 1922 m. vasarą vietoje baltarusių mokyklos. Mokykla užėmė ne tik buvusios baltarusių mokyklos pastatą Polocko g., bet ir dar tris kitus pastatus skirtingose miesto vietose. Pagrindinis mokyklos pastatas buvo Vilniaus

1 Полный список населенных месть со статистическими данными о каждом поселении. Вильно, 1905, p 27. Taip pat: USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. In: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/

2 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2017, Nr. 2 (1247), p. 6.

3 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2017, Nr. 2 (1247), p. 6.

4 WILCZEWSKI, Waldemar. Ksiądz Jan Zmitrowicz i jego wspomnienia kapłana kresowego. Iš: ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 222.

5 Дело об открытии еврейской молитвенной школы в Ново-Вилейске. LVIA, f. 381, ap. 17, b. 2655, l. 3–4 ap.

6 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 31.

7 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno 2020, p. 32. Minėtas pastatas XX a. penktojo dešimtmečio pradžioje sudegė ir vėliau buvo nugriautas.

8 Bezpieczeństwo publiczne, Nr. 28, rekwizycja lokali 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 12, l. nenumeruoti.

9 Žydų bendruomenės mokyklos plačiau aptartos skyriuje „Naujosios Vilnios žydų bendruomenė“.

10 Szkoły białoruskie w Wilnie, styczeń–wrzesień 1921. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 2004, l. nenumeruoti.

gatvėje 143, kiti – Vilniaus g. 4, Bažnyčios g. 9 ir Gegužės 3-sios g. 10[1]. Mokykloje mokėsi vaikai ne tik iš miesto, bet ir iš Rokantiškių, Žvirblių, Verbų, Ąžuolinės, Kirtimų (Poręby Górańskie), Ancutos, Vėliučionių, Bezdonių, Grigaičių, Egliškių, Kenos, Šumsko ir Ivaniškių[2]. Pirmaisiais pokario metais mokykloje mokėsi du šimtai mokinių, bet nuo XX a. amžiaus trečiojo dešimtmečio vidurio šioje mokykloje pastoviai mokėsi jau virš keturių šimtų mokinių, todėl atsirado poreikis statyti naują, didesnį mokyklos pastatą[3].

1930–1931 mokslo metais mokyklos vedėjos pareigas laikinai ėjo istorijos mokytoja Ludwika Ussowiczówna, prefektas buvo kunigas Stanisław Baranowski, mokytojais dirbo Bogusława Andruszkiewicz, Anna Bohdanowicz, Tomasz Jackiewicz, Wanda Jackiewicz, Adam Kołodziej, Władysław Siewruk, Genowefa Stachurska, Józefas Starczewskis, Konstanty Tyszkiewicz, Marja Woronowicz[4]. 1932 m. spalio 2 d. prasidėjo naujo mokyklos pastato statybos. Mokykla buvo statoma dabartinėje Akacijų, tuometinėje Mokyklos, gatvėje. Suprojektuotas kelių aukštų medinis pastatas su penkiolika klasių. Statybų darbams valstybė iš specialaus biudžeto skyrė 10 tūkstančių zlotų. Prie naujos ugdymo įstaigos atsiradimo aukodami pinigus prisidėjo miestiečiai, įmonių savininkai ir netgi mokiniai, kurie rinko lėšas rengdami labdaringus renginius[5]. Vykstant statyboms, pamokos vyko senuosiuose pastatuose. 1932 m. mokyklai vadovavo Stanisława Kierkorjus[6]. Nuo 1933 m. šias pareigas ėjo vadovavo Eugeniusz Królikowski[7].

Naujojo kelių aukštų mokyklos pastato statybų darbai baigti 1934 m., jame ir prasidėjo naujieji 1934–1935 mokslo metai. 1936 m. mokykloje mokėsi 623 mokiniai, mokyklos vedėjo pareigas užėmė geografijos mokytojas Stanisław Śliwiński, istorijos ir lenkų kalbos mokė L. Ussowiczówna. Iš viso mokykloje dirbo septyniolika mokytojų[8]. Padidėjus mokinių skaičiui, vėl susidurta su mokymosi patalpų trūkumu.

Kaip minėta anksčiau, 1915 m. mieste įsteigta privati Šv. Kazimiero gimnazija. 1916 m. gimnazijoje mokėsi virš 200 mokinių[9]. 1919 m. spalio 20 d. ši gimnazija tapo valstybine, o mokslo

1 Korespondencja w sprawie zmian w preliminarzu budżetowym wydatków Starostów okr. Wileńskiego; sprawozdania Inspektora szkolnego z wizytacji szkół w Nowej Wilejce. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 411, l. 40–42. Taip pat: Szkoły w Nowej Wilejce, 1930. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 840, l. 1–3.

2 Szkoły w Nowej Wilejce, 1930. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 840, l. 2. Taip pat: Szkoła powszechna w Nowej Wilejce Nr. 1. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1163, l. nenumeruoti.

3 Szkoły w Nowej Wilejce, 1930. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 840, l. 1.

4 Szkoły w Nowej Wilejce, 1930. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 840, l. 3.

5 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 30. Taip pat: Widowiska, zabawy i odczyty, 1933. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 403, l. 291, 313 314, 319 – 321, 325–326.

6 Akcje społeczne. LCVA, f. 55, ap. 1, b. 109, l. nenumeruoti.

7 Widowiska, zabawy i odczyty, 1933. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 403, l. 291.

8 Szkoła powszechna w Nowej Wilejce Nr. 1. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1163, l. nenumeruoti Mokytojais dirbo: Konstanty Tyszkiewicz (matematika, gamtos mokslai), Władysław Siewruk (rankdarbiai, piešimas), Józef Starczewski (geografija, gamtos mokslai, matematika, piešimas, rankdarbiai, dainavimas, kūno kultūra), Zygmunt Bochenko (matematika, piešimas, rankdarbiai, dainavimas, kūno kultūra), Anna Skoczkowska (lenkų kalba, matematika, piešimas, rankdarbiai, dainavimas, kūno kultūra) Wincenty Lewandowski, Zofia Gryglewska (lenkų kalba, geografija, matematika, piešimas, rankdarbiai, dainavimas, kūno kultūra), Helena Trzeciak (lenkų kalba, geografija, gamtos mokslai), Helena Kowalun (praktikantė), Jan Turchanowicz (kūno kultūra), Wanda Hessl (lenkų kalba, geografija, matematika, piešimas, rankdarbiai, dainavimas, kūno kultūra), Eugeniusz Królikowski (buvo mokamose atostogose), Henryk Kozłowski (buvo nemokamose atostogose), Leon Niewiadomski (lenkų kalba, matematika, piešimas, rankdarbiai, dainavimas, kūno kultūra), kunigas Mieczysław Kmita (tikyba), stačiatikių kunigas Teodor Szypica (tikyba).

9 Dziennik Wileński, Nr. 172, 1916-08-29, s.3–4.

metai prasidėjo ugdymo įstaigai pritaikytame moderniame pastate, Šv. Kazimiero bažnyčios klebonui T. Makarewicz įtikinus geležinkelių valdybą perleisti pastatą mokyklai[1]. Įstaigai tuo metu vadovavo Wanda Leszczyńska. Mokyklai priklausė ne tik buvusios rusiškos mokyklos pastatas, bet ir du mažesni pastatai bei šalia buvęs botanikos sodas. Mažesniuose pastatuose veikė fizikos laboratorija, technologijų ir sklandytuvų dirbtuvės[2]. 1919–1920 mokslo metais gimnazijoje dirbo šeši mokytojai ir mokėsi 162 mokiniai. 1920 m. vykusios gimnazijos vizitacijos išvadoje pažymėta, kad įstaiga laikoma pavyzdine dėl disciplinos, tvarkos ir žinių lygio[3].

Mokslas šioje gimnazijoje buvo mokamas, mokinių įmokos sudarė didžiąją dalį mokyklos biudžeto. Kaip pavyzdį galima pateikti 1930–1931 mokslo metus: tais metais gimnazijos biudžetą sudarė 30 002 zlotai, iš jų – 26 100 zlotų mokinių įmokų. Mokykloje mokėsi 275 mokiniai, 27 iš jų dėl įvairių priežasčių buvo atleisti nuo mokesčio už mokslą, kuris siekė 95 zlotus[4]. Mokiniams iš nepasiturinčių šeimų taip pat buvo organizuojamas nemokamas maitinimas[5]. 1934 m. mokykloje mokėsi 252 mokiniai[6].

Gimnazija neturėjo savo sporto salės, todėl kūno kultūros pamokos vykdavo geležinkeliečių kultūrinės organizacijos „Ognisko“ salėje, kuri buvo netoliese. Gimnazija šiomis patalpomis naudojosi neatlygintinai, bet šaltuoju metu laiku privalėjo jas šildyti savarankiškai. Šv. Kazimiero gimnazijoje veikė mergaičių ir berniukų harcerų (skautų) organizacijos, dramos, inžinierių, sporto, sklandytuvų ir karinio rengimo būreliai, taip pat tėvų globos valdyba, gimnazijos draugų klubas bei gydytojo kabinetas, kuriame dirbo gydytojas Jan Żebryk[7]. Gimnazija turėjo savo vėliavą, mokiniai nešiojo beretes ir tamsiai mėlynos spalvos uniformas su gimnazijos emblema[8]. Gimnazijos bendruomenė 1939 m., prieš pat karą, Šv. Kazimiero bažnyčiai padovanojo medinę sakyklą, išlikusią iki šiandien[9]. Nepaisydama prasidėjusio Antrojo pasaulinio karo, gimnazija pradėjo mokslo metus. 1939 m. lapkričio mėnesį Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos sprendimu gimnazija tapo progimnazija[10].

---

1 Bezpieczeństwo publiczne, Nr. 28, rekwizycja lokali 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 12, l. nenumeruoti.

2 Państwowe Gimnazjum im. Św. Kazimierza w Nowej Wilejce. Red. KONTOWT-OKULEWICZ, Irena. KALENKIEWICZ-MIROWICZ, Anna Krystyna. Bydgoszcz, 2003, p. 32.

3 Korespondencja w sprawie zmian w preliminarzu budżetowym wydatków Starostów okr. Wileńskiego; sprawozdania Inspektora szkolnego z wizytacji szkół w Nowej Wilejce. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 411, l. 41.

4 Teka rachunku za 1930 r. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 889, l. nenumeruoti / Plan finansowo-gospodarczy na rok 1930–1931.

5 Korespondencja z Opieką Rodzicielską przy Gim. im. św. Kazimierza w Nowo-Wilejce. LCVA, f. 173, ap. 2, b. 743, l. nenumeruoti / Sprawozdanie z akcji dożywienia.

6 Państwowe Gimnazjum im. Św. Kazimierza w Nowej Wilejce. Red. KONTOWT-OKULEWICZ, Irena. KALENKIEWICZ-MIROWICZ, Anna Krystyna. Bydgoszcz, 2003, p. 42.

7 Widowiska, zabawy i odczyty, 1933. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 403, l. 379. Taip pat: Państwowe Gimnazjum im. Św. Kazimierza w Nowej Wilejce. Red. KONTOWT-OKULEWICZ, Irena. KALENKIEWICZ-MIROWICZ, Anna Krystyna. Bydgoszcz, 2003, p. 44–60. Taip pat: Stowarzyszenia i związki. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 760, l. 19–21. Taip pat: Korespondencja z Opieką Rodzicielską przy Gim. im. św. Kazimierza w Nowo-Wilejce. LCVA, f. 173, ap. 2, b. 743, l. nenumeruoti. Taip pat: Dział I, teczka Nr. 25, prasa 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 6, l. 18. Taip pat: Korespondencja z Opieką Rodzicielską przy Gim. im. św. Kazimierza w Nowo-Wilejce. LCVA, f. 173, ap. 2, b. 743, l. nenumeruoti / Sprawozdanie z akcji dożywienia.

8 Państwowe Gimnazjum im. Św. Kazimierza w Nowej Wilejce. Red. KONTOWT-OKULEWICZ, Irena. KALENKIEWICZ-MIROWICZ, Anna Krystyna. Bydgoszcz, 2003, p. 41.

9 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 31.

10 Švietimo ministerijos įstaigų pranešimai apie valstybės kontrolei nusiųstas išlaidų apyskaitas. LCVA, f. 391, ap. 8, b. 453, l. 104.

Prasidėjus nacistinės Vokietijos okupacijai, mokykla buvo uždaryta, ir nuo 1941 m. rudens iki 1944 m. birželio mokslas vyko slaptai. 1944 m. vasarą, prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, gimnazijai leista veikti, bet jau kaip aštuonmetei mokyklai. Pasibaigus 1944–1945 mokslo metams, sovietų valdžia mokyklą uždarė[1].

Trečioji lenkiška mokykla mieste – Kazimierz Promyk valstybinė mokykla. Įstaiga veikė K. Rasteinio name Bažnyčios gatvėje. Įdomumo dėlei reikia pridurti, kad miesto magistratas jėga privertė K. Rasteinį išnuomoti patalpas mokyklai. 1923 m. liepos 20 d. pas savininką atvyko miesto burmistras Jerzy Ostromecki, lydimas ginkluotų policininkų, ir pareikalavo perleisti pastatą septynmetei Kazimierz Promyk mokyklai, kurioje tuo metu mokėsi beveik 300 vaikų. Toks drastiškas sprendimas buvo grįstas noru išsaugoti šią mokyklą. Naujojoje Vilnioje tuo metu nebuvo likę kitų pastatų, kuriuose galėtų veikti dar viena mokykla. K. Rasteinis miesto valdžios buvo prašomas niekam nenuomoti patalpų, tačiau jas išnuomavo švietimo organizacijai „Macierz szkolna“, norėjusiai įrengti moterų profesinę mokyklą[2]. „Macierz szkolna“ buvo pasirengusi mokėti didesnius nuompinigius, negu siūlė miesto magistratas [3].

Valstybinėje septynmetėje Kazimierz Promyk mokykloje mokėsi mokiniai iš Naujosios Vilnios, Rokantiškių, Kirtimų, Žvirblių, Verbų ir Strielčiukų. 1930 m. ją lankė 534 mokiniai[4], 1936 m. – 632[5]. Panašus mokinių skaičius išliko iki pat Antrojo pasaulinio karo, kai mokykla buvo uždaryta[6]. Mokykloje veikė labdaros ir paramos organizacijos, harcerų būriai, Raudonojo Kryžiaus draugija[7]. Harcerai mokykloje turėjo parduotuvę, kurioje pardavinėjo naudotus daiktus, o gautas pajamas skirdavo nepasiturintiems organizacijos nariams[8].

Naujosios Vilnios mokyklos buvo tarpusavyje susijusios, jose dirbo tie patys mokytojai. Pavyzdžiui, 1934 m. K. Promyko mokykloje nebuvo technologijų mokytojo, todėl šios mokyklos berniukai septintokai buvo mokomi septintokų iš T. Kosciuškos mokyklos[9]. Taip pat šių mokyklų 6 ir 7 klasių mergaitėms buvo organizuojamos bendros namų ruošos ir siuvimo pamokos[10]. K. Promyk ir T. Kosciuškos mokyklos naudojosi Šv. Kazimiero gimnazijos fizikos kabinetu. Gimnazijoje už šį kabinetą buvo atsakingas, jo naudojimą kontroliavo fizikos mokytojas Eugeniusz Dmochowski. Šį kabinetą naudojo 172 kitų mokyklų mokiniai: gimnazistai jį užėmė rytinėmis valandomis, o kitų mokyklų mokiniai – tik nuo 12 valandos[11].

1 Państwowe Gimnazjum im. Św. Kazimierza w Nowej Wilejce. Red. KONTOWT-OKULEWICZ, Irena. KALENKIEWICZ-MIROWICZ, Anna Krystyna. Bydgoszcz, 2003, p. 27–34.
2 Bezpieczeństwo publiczne, Nr. 28, rekwizycja lokali 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 12, l. nenumeruoti.
3 Bezpieczeństwo publiczne, Nr. 28, rekwizycja lokali 1923 r.. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 12, l. nenumeruoti.
4 Szkoły w Nowej Wilejce, 1930. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 840, l. 3.
5 Szkoła powszechna w Nowej Wilejce Nr. 2. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1222, l. nenumeruoti.
6 Szkoła powszechna w Nowej Wilejce Nr. 2. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1222, l. nenumeruoti. 1938 m. mokykloje mokėsi 624 mokiniai.
7 Sprawozdanie z wyjazdu służbowego na Zjazd Kół. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1456, l. 1–3. Taip pat: Szkoła powszechna w Nowej Wilejce Nr. 2. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1222, l. nenumeruoti.
8 Szkoła powszechna w Nowej Wilejce Nr. 2. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1222, l. nenumeruoti.
9 Szkoła powszechna w Nowej Wilejce Nr. 2. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1222, l. nenumeruoti.
10 Szkoła pracy domowej P.M.S w Nowej Wilejce. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1959, l. nenumeruoti.
11 Szkoła powszechna w Nowej Wilejce Nr. 2. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1222, l. nenumeruoti.

Naujojoje Vilnioje taip pat buvo siūlomi vakariniai kursai suaugusiesiems. Kursų klausytojai mokėsi šių dalykų: tikybos, lenkų kalbos, matematikos, istorijos, kraštotyros, higienos, ekonomikos, fizikos-mechanikos, geometrijos, braižybos, statybų amato, ūkininkavimo pagrindų, bitininkystės, stalininkystės[1]. Užsiėmimai vykdavo pirmadienio ir antradienio vakarais nuo 17 val. iki 19 val. 50 min.[2]. Nuo 1924 m. mieste vietoje šių kursų pradėjo veikti Valstybinė amatų mokykla, kuriai vadovavo Stanisław Tomkiewicz[3]. Mokykloje mokėsi abiejų lyčių atstovai[4].

Tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų mieste veikė trys didelės mokyklos – Kazimierz Promyk ir Tado Kosciuškos valstybinės pagrindinės mokyklos bei Šv. Kazimiero valstybinė gimnazija. Įstaigose trūko mokymosi erdvių, nes per visą laikotarpį mokinių skaičius augo. Naujojoje Vilnioje mokėsi ne tik miestiečių atžalos, bet ir vaikai iš aplinkinių gyvenviečių, kurie galėjo pasiekti miestą geležinkeliu. Buvusį mokyklų tinklą galutinai sunaikino sovietai antrosios okupacijos metais. Įdomumo dėlei verta pridurti, kad Šv. Kazimiero gimnazijoje iki 1940 m. balandžio dirbo pirmojo miesto burmistro K. Mozerio dukra Ida, dėsčiusi lenkų kalbą.

1 Akta inspektoratu szkolnego powiatu Wileńskiego. 1919. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1987, l. 10.
2 Akta inspektoratu szkolnego powiatu Wileńskiego. 1919. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 1987, l. 12.
3 Szkoła Rzemieślniczo–Rolnicza w Nowej Wilejce. LCVA, f. 173, ap. 1, b. 189, l. 12.
4 BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 31.

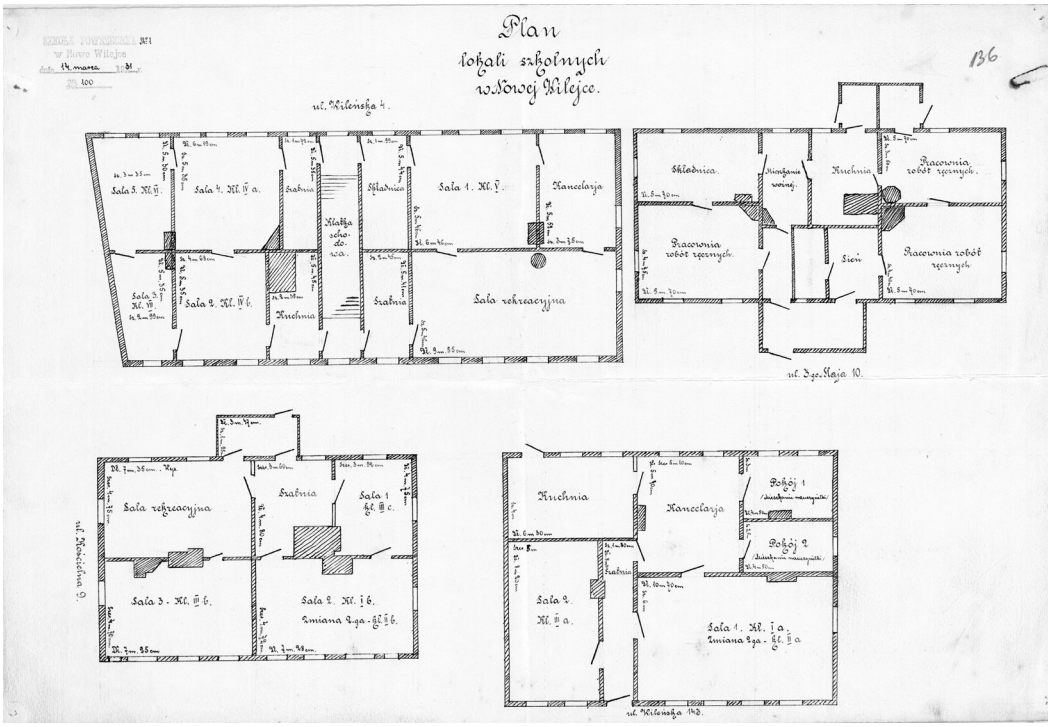

▲Pagrindinės mokyklos pastatų planai.
Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkinių.

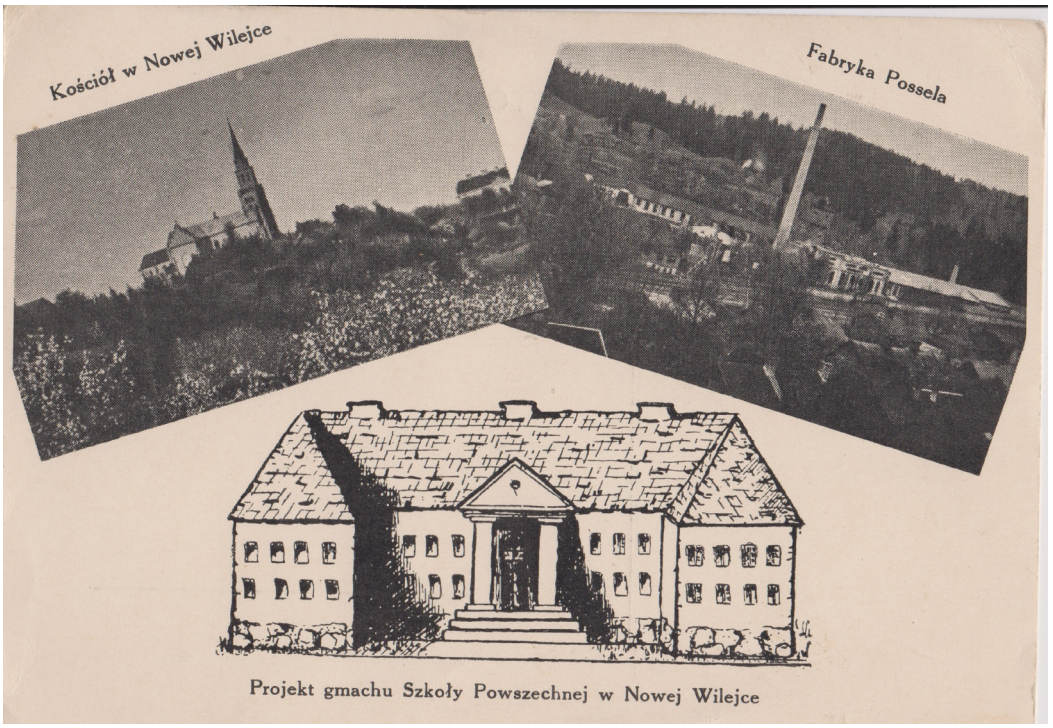

▲Vaizdai iš Naujosios Vilnios. Centre – planuojamos Tado Kosciuškos pagrindinės mokyklos projektas. XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžia. Nuotrauka iš Trakų istorijos muziejaus rinkinių.

◄Vilniaus arkivyskupas Romualdas Jałbrzykowskis dalyvauja naujojo Tado Kosciuškos mokyklos pastato inauguracijoje.XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžia. Nuotrauka iš Lenkijos nacionalinio skaitmeninio archyvo (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

Buvusioje Šv. Kazimiero► gimnazijoje šiandien įsikūrusi Naujosios Vilnios menų mokykla. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

◄Naujosios Vilnios menų mokyklos pastatas. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

VIETOJE IŠVADŲ

1944 m. liepos mėnesį prasidėjo antroji Lietuvos sovietinė okupacija. Šiuo tragišku valstybei laiku baigėsi Naujosios Vilnios, kaip savarankiško miesto, istorija. Išlikę Naujosios Vilnios Darbo žmonių deputatų tarybos Vykdomojo komiteto (toliau – Vykdomasis komitetas) dokumentai rodo, kad tuo metu mieste, kaip ir visoje okupuotoje valstybėje, vyko viešojo ir privataus gyvenimo sovietizacija ir militarizacija bei turto nacionalizacija[1]. Vykdomojo komiteto potvarkiu mieste buvo įkurdintas karinis komisariatas, siekiant vykdyti šaukiamojo amžiaus jaunuolių įskaitą ir priverstinį šaukimą į Raudonąją armiją[2]. Karinis komisariatas buvo įsteigtas artelės „Aušra“ pastate Gegužės 1-osios g. 26[3]. Įmonės vadovui įsakyta iki 1947 m. gruodžio 15 d. atlaisvinti pastatą[4].

1948 m. kovo mėn. Vykdomasis komitetas, vykdydamas LSSR Ministrų tarybos potvarkius, priėmė sprendimą svarbiausiose miesto įmonėse organizuoti priešlėktuvinės gynybos būrius[5]. Potvarkis apėmė šias įstaigas ir įmones: Vykdomąjį komitetą, polikliniką, priešgaisrinę komandą, miliciją, statybininkų brigadą, staklių gamyklą, mėsos kombinatą, dvi lentpjūves, geležinkelio mazgą, mielių gamyklą, popieriaus fabriką, malūną bei gimnaziją[6]. Šios įstaigos atkurtos po Antrojo pasaulinio karo, vėliau jos buvo nacionalizuotos ir pertvarkytos į sovietines įstaigas.

Bažnytinis turtas mieste faktiškai buvo nacionalizuotas antrosios sovietinės okupacijos pradžioje: apribota teisė savarankiškai naudotis turtu, priverstinai steigti komitetai, kontroliuojantys dvasininkų veiklą, ir t. t. Oficialiai Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos Ministrų Tarybos sprendimas nacionalizuoti bažnytinį turtą Lietuvos teritorijoje įsigaliojo 1948 m. rugpjūčio 1 dieną[7]. Naujosios Vilnios Vykdomasis komitetas 1948 m. liepos 20 d. nutarimu nacionalizavo Šv. Kazimiero bažnyčią, Šv. Petro ir Povilo cerkvę ir katalikų bažnyčią Pavilnyje, o rudenį visas mieste nacionalizuotas bažnytinis turtas buvo inventorizuotas[8]. Nacionalizacijos nutarimas neapėmė buvusios Lenkijos karinės įgulos Šv. Stanislovo Kostkos bažnyčios – nuo 1944 m. liepos mėn. ji perimta Sovietų gynybos ministerijos žinion, kadangi buvusiame kariniame miestelyje Naujojoje Vilnioje buvo įkurdinta sovietų karinė bazė, o bažnyčia tapo sandėliu.

Po Antrojo pasaulinio karo Naujosios Vilnios Vykdomasis komitetas buvo atskaitingas Vilniaus miesto Vykdomajam komitetui, todėl iš esmės miestas nuo pat antrosios sovietinės okupacijos pradžios nefunkcionavo kaip visiškai savarankiškas administracinis vienetas. Tokia situacija išliko iki 1950 m., kuomet buvo įsteigtas Naujosios Vilnios rajonas su centru Naujojoje Vilnioje. Tuo metu tarybinėje Lietuvoje vyko administracinė reforma, buvo sukurti 87 rajonai tame tarpe ir Naujosios Vilnios rajonas, bet 1957 m. rajonas buvo panaikintas, o miestas vėl buvo prijungtas prie Vilniaus[9].

1 Решение суженного заседания, 1955. VRVA, f. 773, ap. 1a, b. 20, l. 1–12.
2 Решение суженного заседания, 1948. VRVA, f. 773, ap. 1a, b. 1, l. 1.
3 Решение суженного заседания, 1948. VRVA, f. 773, ap. 1a, b. 1, l. 1.
4 Решение суженного заседания, 1948. VRVA, f. 773, ap. 1a, b. 1, l. 1.
5 Решение суженного заседания, 1948. VRVA, f. 773, ap. 1a, b. 2, l. 3.
6 Решение суженного заседания, 1948. VRVA, f. 773, ap. 1a, b. 2, l. 6–7.
7 Решение суженного заседания, 1948. VRVA, f. 773, ap. 1a, b. 3, l. 1.
8 Решение суженного заседания, 1948. VRVA, f. 773, ap. 1a, b. 3, l. 2, 7.
9 STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Vilniaus miesto erdvinė plėtra 1944-1989 m. In: Lietuvos istorijos metraštis, 2021, nr. 2, p. 121.

Nors 1957 m. buvęs miestas tapo Vilniaus dalimi[1], tačiau gyventojų tapatybėje išliko skirtis tarp Vilniaus ir Naujosios Vilnios. XX a. pabaigoje šios Vilniaus miesto dalies gyventojai, važiuodami į sostinės centrą, sakydavo, kad važiuoja į Vilnių, lyg Naujoji Vilnia nebūtų sostinės dalis. Skirtį išlaikyti padėjo ir buvusio miesto vieta – nuo sostinės centro apie 10 kilometrų nutolusi miesto dalis buvo pasiekiamaa keliais, vedančiais per miškus. Taip susidarydavo įspūdis, kad įvažiuojama į visiškai atskirą miestą.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, ilgą laiką Naujoji Vilnią turėjo neigiamą reputaciją, bet šiandien įvaizdis keičiasi. Bet nepaisant vykstančios urbanizacijos ir gerėjančios infrastruktūros išliko pojūtis, kad Naujoji Vilnia tai atskiras miestas, nors nuo 1957 m. tai integrali, neatsiejama Vilniaus miesto dalis. Miesto mieste pojūtį sustiprina ganėtinai savita Naujosios Vilnios istorija.

▲Memorialo, skirto tremtiniams atminti, dalis. Per prievartą ištremti, jie sugebėjo nepalūžti ir grįžti. Paminklo autorius Vidmantas Gylikis. Paminklas simbolizuoja visų tremtinių išsiskyrimo su Tėvyne skausmą, žymintis jų netektį. Šalia paminklo kasmet, birželio 14 d., minima Gedulo ir vilties diena. 2024 m. Nuotraukos autorius Rafał Marcinkiewicz.

1 Naujosios Vilnios rajono išplanavimo ir užstatymo projektas. VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 107, l. 7.

PRIEDAI

Naujosios Vilnios burmistrai

Pirmasis miesto burmistras buvo Karolis Mozeris. Jis šias pareigas vykdė 1904–1908 ir 1912–1914 metais. Taip pat šias pareigas ėjo Jan Gulbiński (1908–1912 ir 1919 metais). Antoni Andruszkiewicz vadovavo miestui 1914–1915 ir 1919–1921 metais. Vėliau pareigas užėmė Józef Ostromecki (1921–1928 m.) ir Jerzy Ołdakowski (1928–1934 m.), gimęs 1883 m., kilęs iš Volinės[1], o paskutinis miesto burmistras iki Antrojo pasaulinio karo buvo Józef Rzepiela (1934–1939 m.). Jis, kaip Lenkijos kariuomenės karininkas, pateko į sovietų nelaisvę ir 1940 m. pavasarį buvo nužudytas Katinėje[2].

Vidaus reikalų ministro nutarimu Naujosios Vilnios miesto burmistru 1940 m. liepos 13 d. buvo paskirtas Janas Paškievičius. Iki to laiko, t. y. 1940 m. liepos 13 d., Naujosios Vilnios burmistro pareigas vykdė Mečislovas Mackevičius[3]. Anot istorikės L. Ussowiczównos, 1941 m. miestui vadovauti buvo paskirtas Józef Noniewicz[4], bet šios informacijos nepavyko patikrinti kituose šaltiniuose.

1942 m. kovo mėn. Naujosios Vilnios burmistru vokiečių okupacinė administracija paskyrė Mykolą Šalavėjų[5]. M. Šalavėjui įstojus į lietuvių savigynos būrį, birželio mėnesį jį šiose pareigose pakeitė Kazimieras Dukša[6].

Karolis Mozeris

Pirmuoju Naujosios Vilnios burmistru 1904 m. išrinktas Karolis Mozeris, pramonininko Aloyzo Mozerio sūnus[7]. K. Mozeris, nors ir buvo Rusijos imperijos miesto burmistras, išsaugojo Šveicarijos pilietybę. Įdomu tai, kad jis gimė 1865 m. Pskove, Rusijoje, o 1874 m., tėvui gavus paskyrimą vadovauti traukinių depui, kartu su šeima atsikraustė į Naująją Vilnią[8]. K. Mozeris susituokė su Maria Ida Meyer, o 1908 m. šalia Verbų kaimo (Wierzby Ruskie), Polocko gatvėje, įkūrė savo mezginių ir drobių fabriką[9]. K. Mozeris su Maria Ida Meyer susilaukė keturių vaikų: Idos (gim. 1914 02 24), Karolio Arnoldo (gim. 1915 08 19), Annos Marios Juliannos (gim. 1918 08 14) ir Rytos (gim. 1923 05 24).

1934 m. vasario mėnesį K. Mozeris Vilniaus–Trakų apskrities seniūnui pateikė prašymą

1 Stowarzyszenia i związku. LCVA, f. 55, ap. 2, b. 669, l. 95.

2 Pagal: BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020, p. 14. Taip pat: Powiat Wileński. LCVA, f. 13, ap. 1, b. 14, l. 191. Taip pat: Mozer Karol. LCVA, f. 55, ap. 3, b. 654, l. 2. Taip pat: ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos – Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 33. Taip pat: Dowody osobiste, 1923. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2088, l. 36;

3 Savivaldybių departamentas, administracijos referentūra, 1940 m. byla Nr. 21. LCVA, f. 379, ap. 1, b. 1545, l. 129.

4 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/

5 Goniec Codzienny, 1942-03-19, Nr. 206, s. 4.

6 Goniec Codzienny, 1942-06-11, Nr. 276, s. 4.

7 Mozer Karol. LCVA, f. 55, ap. 3, b. 654, l. 2.

8 Mozer Karol. LCVA, f. 55, ap. 3, b. 654, l. 2. Taip pat: ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos – Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius, 2005, p. 33.

9 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. In: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/; Taip pat: Wykazy zakładów przemysłowych. LCVA, f. 1152, ap. 1, b. 207, l. 174. Taip pat: ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011, p. 52–53.

leisti išvykti į Vokietiją gydytis[1], o iš Naujosios Vilnios miesto magistrato gavo dokumentus, liudijančius, kad nėra niekam skolingas, yra sumokėjęs mokesčius ir pan.[2] L. Ussowiczówna rašė, kad 1934 m. vasario 14 d. K. Mozeris nusižudė, nes tuo metu jo įmonė išgyveno krizę[3].

Józef Ostromecki

Józef Ostromecki gimė 1881 m. sausio 10 d. Kaišiadorių apylinkėse[4], Kazimierz Ostromecki ir Julija Jelenska šeimoje. Savo dokumentuose nurodė, kad pagal tautybę yra lenkas. J. Ostromecki Vilniuje gyveno nuo 1891 m., o nuo 1912 m. spalio mėn. gyveno Naujojoje Vilnioje. 1902 m. buvo pašauktas atlikti karinę tarnybą carinėje kariuomenėje[5]. Pirmojo pasaulinio karo metais gyveno Naujojoje Vilnioje, adresu Vilniaus g. 105[6]. Prieš tapdamas burmistru dirbo prekybininku[7]. Prekybinę veiklą tęsė ir vykdydamas administracines pareigas. 1938 m. buvo nuteistas už nekokybiško limonado pardavinėjimą Pavilnio parduotuvėje[8]. Turėjo žmoną Stefaniją (gim. 1883 m.).

Antoni Andruszkiewicz

Antoni Andruszkiewicz gimė 1872 m. gruodžio 24 d., Józef ir Rafalina šeimoje. Katalikas, specialybė – provizorius, t. y. vaistininkas[9]. A. Andruszkiewicz gimė Vilniaus–Trakų apskrityje.

A. Andruszkiewicz Naujojoje Vilnioje gyveno nuo 1906 m. 1915 m. rugsėjo 3 d., artėjant vokiečiams, kaip Naujosios Vilnios miesto burmistras, kartu su žmona Maria Wnorowska pasitraukė į Rusijos gilumą ir iki 1918 m. lapkričio 5 d., t. y. iki sugrįžimo į Naująją Vilnią, gyveno Kaukaze – Piatigorske ir Kislovodske. 1925 m. gyveno Naujojoje Vilnioje, adresu 3-go Maja 2[10]. Mokėjo lenkų, rusų ir prancūzų kalbas. 1919 m. Lenkijos kariuomenės Vilniaus apskrities komisaro sprendimu buvo paskirtas Naujosios Vilnios miesto rinkimų komisijos pirmininku[11].

Jerzy Ołdakowski gimė 1883 m. gegužės 5 d. Volinės gubernijoje. Vidurinį išsilavinimą įgijo Rivnėje, vėliau studijavo Lvivo politechnikume. Studijų metu iš pradžių priklausė Lenkų socialistų partijai, vėliau – Aktyvios kovos sąjungai (Związek Walki Czynnej). Nuo 1914 m. įsitraukė į lenkų Šaulių sąjungos veiklą (Związek Strzelecki), taip pat tarnavo Józefo Piłsudskio vadovaujamuose lenkų legionuose, majoro Tadeusz Furgalski-Wurwa kuopoje. Tikėtina, pateko į rusų nelaisvę, iš kurios buvo paleistas 1917 m. ir įsitraukė į lenkiškų organizacijų Rusijoje veiklą. Grįžo į Lenkiją tik 1924 m. Nuo 1928 m. iki 1934 m. buvo Naujosios Vilnios, o nuo 1934 m. iki 1939 m. – Pinsko burmistras. Prasidėjus sovietinei okupacijai suimtas, o vėliau nužudytas. Tiksli mirties data ir vieta nenustatytos.

1 Mozer Karol. LCVA, f. 55, ap. 3, b. 654, l. 2.
2 Mozer Karol. LCVA, f. 55, ap. 3, b. 654, l. 3–4.
3 USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki In: Nasza Gazeta, 2017, Nr. 2 (1247), p. 6.
4 Dowody osobiste, 1923. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2088, l. 36.
5 Dowody osobiste, 1923. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2088, l. 38.
6 Dowody osobiste, 1923. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2088, l. 35.
7 Dowody osobiste, 1923. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2088, l. 27–29.
8 Akta karne w sprawie Józefa Ostromeckiego. LCVA, f. 139, ap. 1, b. 3890, l. 1–26.
9 Andruszkiewicz Antoni. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2293, l. 231.
10 Paszporty krajowe. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2131, l. 224–233.
11 Paszporty krajowe. LCVA, f. 55, ap. 3a, b. 2131, l. 232.

Naujosios Vilnios burmistras ▶
Antoni Andruszkiewicz.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo rinkinių.

◀ Naujosios Vilnios burmistras
Józef Ostromecki.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo rinkinių.

Naujosios Vilnios burmistras ▶
Karolis Mozeris.
Iš Lietuvos centrinio
valstybės archyvo rinkinių.

▲Organizacijos Związek Strzelecki steigėjų grupė 1914 m. Iš kairės sėdi Jerzy Ołdakowski (būsimasis Naujosios Vilnios burmistras), Mieczysław Ryś-Trojanowski, Władysław Belina-Prażmowski. Iš kairės stovi Julian Stachiewicz, Edwardas Rydz-Śmigły.
Nuotrauka iš Lenkijos Nacionalinio skaitmeninio archyvo (Narodowe Archiwum Cyfrowe) rinkinių.

▲Lenkijos legionų kariai, 1914–1916 metai. Nuotraukoje trečiu numeriu pažymėtas Jerzy Ołdakowski, būsimasis Naujosios Vilnios burmistras. Nuotrauka iš Lenkijos Nacionalinio skaitmeninio archyvo (Narodowe Archiwum Cyfrowe) rinkinių.

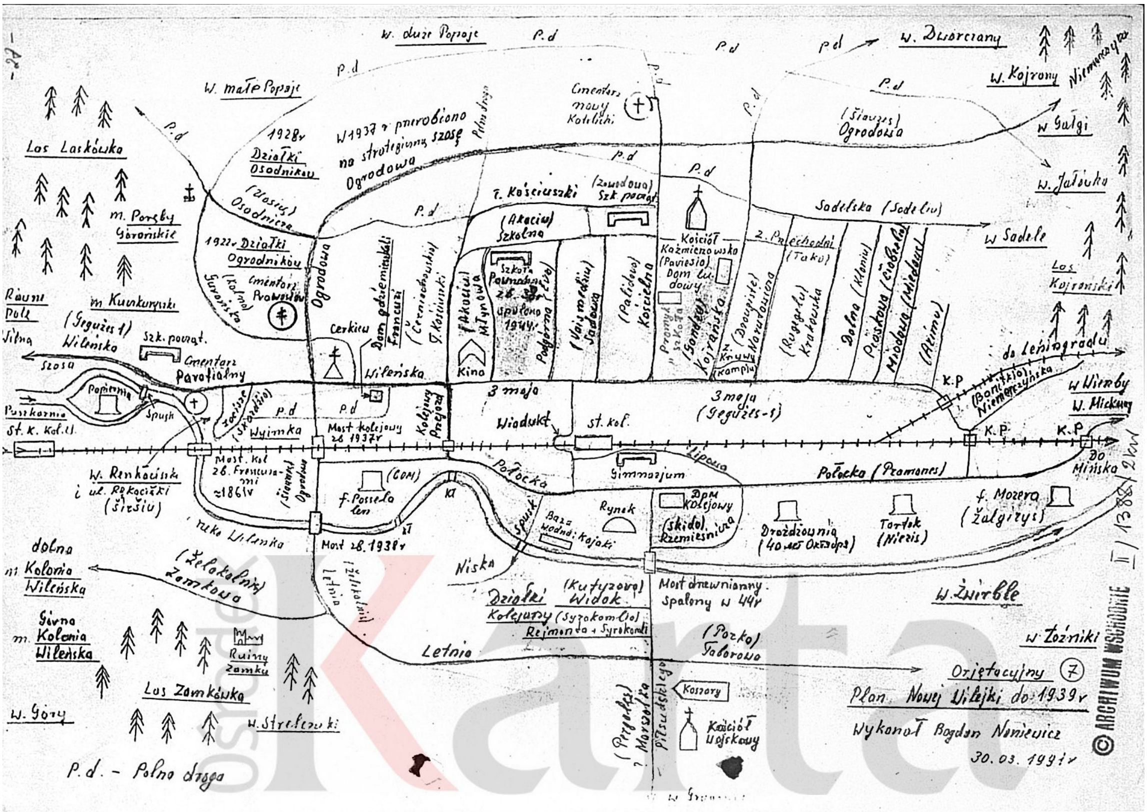

▲Bogdan Noniewicz ranka braižytas tarpukario Naujosios Vilnios planas. XX a. pabaiga.
Nuotrauka iš archyvo Ośrodek Karta rinkinių.

▲Naujosios Vilnios panorama, nufotografuota 1915 m. iš vokiečių lėktuvo.
Nuotrauka iš Kretingos muziejaus rinkinių.

SANTRAUKA

Knyga „Naujosios Vilnios istorija iki Antrojo pasaulinio karo“ sudaryta iš dešimties skyrių, kuriuose atskleidžiama vietovės istorija iki pirmosios sovietinės okupacijos, t. y. iki 1940 m. vasaros. Leidinyje analizuojama Rokantiškių ir Kučkuriškių kaimų transformacija į Naujosios Vilnios miestą XX a. pradžioje. Pirmuosiuose knygos puslapiuose apžvelgiama vietovės priešistorė, bei raida iki XIX a. pradžios. Rokantiškėse viduramžiais pastatyta pilis, kuri vėliau buvo modernizuota ir tapo mūrine. XVII a. pilyje lankėsi Abiejų Tautų Respublikos karalius Vladislovas Vaza.

Knygoje atsisakyta linijinio chronologinio modelio, o miesto istorija atskleidžiama per atskirus objektus. Viena vertus, tokią prieigą nulėmė archyviniai ir istoriografiniai šaltiniai, kuriuos pavyko atrasti ir įvesti į mokslinę apyvartą. Kita vertus, ši prieiga leidžia detaliau pažvelgti į atskirus elementus, kurie paveikė gyvenvietės raidą. Miestas vystėsi ne tik dėka stambiųjų pramonės fabrikų tokių kaip Kučkuriškių, Emilio Possehlio ar Aloizo Mozerio, bet taip pat mieste buvo dešimtis mažesnių gamyklų, dirbtuvių ir įmonių. 1939 m. spalio mėnesi, kuomet Vilnius ir Vilniaus kraštas tapo Lietuvos Respublikos dalimi, buvo planuojama investuoti į Naująją Vilnią tam, kad sukurti šiame mieste stambios pramonės centrą Rytų Lietuvoje.

Knyga išsiskiria iš kitų leidinių bei straipsnių skirtu Naujosios Vilnios istorijai tuo, kad joje nemažai dėmesio skirta miesto gyventojams. Knygoje skaitytojas atras ne tik miesto plotį ar gyventojų skaičių, bet taip pat susipažins su atskirais miesto gyventojais. Taip pat pavyko aprašyti miesto žydų bendruomenę, nustatyti jų maldos namų buvimo vietas, o taip pat identifikuoti pačius bendruomenės narius.

Dar vienas Naujosios Vilnios miesto savitumas buvo karinė įgula. Įgula mieste atsirado 1915 m., kuomet vokiečiai buvusioje psichiatrinėje klinikoje įsteigė karinę bazę. Vėliau joje buvo lenkų, lietuvių ir sovietų daliniai. Sovietų kariuomenė mieste išbuvo iki XX a. šešto dešimtmečio vidurio. Kariuomenės buvimas mieste iš vienos pusės pagyvino miesto gyvenimą, taip pat skatino ekonominį augimą – karininkai nuomavosi būtus, laisvalaikį leisdavo miesto kavinėse ir restoranuose. Bet karinės įgulos buvimas miesto pietinėje dalyje lėmė lėta šios miesto dalies urbanizaciją.

Knygoje atsisakyta apibendrinančių išvadų, vietoje skaitytojas įvedamas į sekantį miesto raidos etapą. Po Antrojo pasaulinio karo Naujoji Vilnia tapo didesnio Vilniaus dalimi. Antrosios sovietinės okupacijos metais prasidėjo „miesto mieste“ laikotarpis, kuris trumpam buvo nutrauktas vykdant sovietinėje Lietuvoje administracinę reformą. Bet nuo 1957 m. Naujoji Vilnia visam laikui tapo rytine Vilniaus miesto dalimi, bet lyg šios išsaugojo „miesto mieste“ pojūtį.

SUMMARY

The book ”The History of Naujoji Vilnia before the Second World War” is made up of 10 chapters, in which the history of the area is written about up until the first Soviet occupation, i.e., until the summer of 1940.

The research analyses the towns of Naujoji Vilnia, Rokantiškis and Kučkuriškiai and its inevitable transformation into the Naujoji Vilnia at the beginning of the 20th century. The first pages of the book explore the location’s background and its development until the 19th century. During the Middle Ages, a castle was built in Rokantiškis, eventually being modernized, i.e., the castle was later rebuilt as a brick-castle. In the 17th century, the King of the Polish Lithuanian Commonwealth Vladislovas Vaza paid a visit to the castle.

The book opts out of the linear chronological approach, and the town’s history is revealed through separate objects. On the one hand, this was due to the archival and historiographical sources, which were discovered and have been put into scientific circulation. On the other hand, this method allows us to look into separate historical elements with much precision and with immense detail which have affected the town‘s development.

The further development of the town is not due just because of the major industrial factories, i.e., Kučkuriškiai, Emilis Possehlis or Aloiz Mozer, but the town also had smaller facilities, such as factories, workshops, or companies. In October of 1939, when Vilnius and its region became part Republic of Lithuania, it was planned to invest into Naujoji Vilnia solely for the reason that the city would build a large industrial center in Eastern Lithuania.

The book differs from others meant for the history of Naujoji Vilnia because a good part of it is meant for the town’s residents. The reader of the book will not only find the town’s width or its population but also will find more information about the different residents of the town, i.e., the towns Jewish community, their House of Prayer locations and also the communities natives.

Another key feature of Naujoji Vilnia was its military personnel. The original military crew began its operations in 1915, when the Germans set their base in a previously working psychiatric hospital. Afterwards, the base was used Polish, Lithuanian and Soviet military personnel. The Soviet army had their base up until the mid-1960s. On the one hand, the military having their base in the town was an advantage – the military personnel were renting apartments, spending their free time in restaurants and local cafes. On the other hand, the base being set up there led to the slow urbanization of Naujoji Vilnia.

The book refrains from summarizing conclusions and instead the reader is taken into the next stage of the city’s development. After World War II Naujoji Vilnia became a bigger part of Vilnius. The second Soviet occupation saw the beginning of the ”city within a city” period, which was briefly interrupted by the administrative reform in Soviet Lithuania. From 1957 and onwards, Naujoji Vilnia permanently became the eastern part of Vilnius, but retained the feeling of a ”city within a city”.

STRESZCZENIE

Książka „Historia Nowej Wilejki do drugiej wojny światowej" składa się z dziesięciu rozdziałów opisujących dzieje miejscowości od czasów prehistorycznych do pierwszej okupacji sowieckiej, czyli do czerwca 1940 roku. W publikacji przedstawiono proces transformacji wsi Kuczkuryszki i Rekanciszki w miasto o nazwie Nowa Wilejka na początku XX wieku. Historię tych wsi od najdawniejszych czasów przedstawiono w pierwszym rozdziale. Rekanciszki największy okres rozkwitu przeżywały na początku XVII wieku, wówczas w tutejszym zamku trzykrotnie bawił król Rzeczypospolitej Obojga Narodów Władysław IV Waza. Rozdział zamyka początek wieku XIX, kiedy to w okolicach Kuczkuryszek rozpoczyna się proces industrializacji.

W książce zrezygnowano z tradycyjnej metody chronologicznej stosowanej przy opisie dziejów różnych miejscowości lub miast. Wykorzystano metodę analizy poszczególnych obiektów, aby przez pryzmat ich historii ukazać dzieje Nowej Wilejki. Wybór takiego podejścia badawczego był podyktowany zarówno typem źródeł archiwalnych i historiograficznych, jak i możliwością lepszego poznania oddzielnych obiektów, które bezpośrednio wpłynęły na rozwój przyszłego miasta.

W Nowej Wilejce znajdowały się nie tylko wielkie zakłady przemysłowe, np. Emila Possehla, Alojzego Mosera czy papiernia w Kuczkuryszkach, działało tu także kilkadziesiąt różnego typu przedsiębiorstw. Wszystkie te przedsiębiorstwa oraz wiejski krajobraz tworzyły unikatowy klimat Nowej Wilejki. Warto zaznaczyć, że gdy jesienią 1939 r. Wilno i część Wileńszczyzny wraz z Nową Wilejką znalazły się w składzie Republiki Litewskiej, to ówczesne władze państwowe planowały właśnie w tym mieście ulokować najważniejsze zakłady przemysłowe. Nowa Wilejka miała się stać potężnym centrum przemysłowym we wschodniej części Litwy.

Niniejsza książka wyróżnia się spośród innych publikacji poświęconych Nowej Wilejce przede wszystkim tym, że w niej sporo uwagi poświęcono mieszkańcom miasta. Czytelnik znajdzie tu nie tylko informacje dotyczące rozwoju miasta, lecz przede wszystkim pozna losy poszczególnych mieszkańców Nowej Wilejki i jej gości, wśród których znalazł się Sergiusz Piasecki. Ponadto książka odsłania dotąd nieznaną historię Żydów z Nowej Wilejki, przybliża dzieje tej lokalnej społeczności, która w przededniu drugiej wojny światowej stanowiła 1/9 wszystkich mieszkańców miasta. Dzisiaj próżno już szukać śladów wspólnoty żydowskiej w Nowej Wilejce.

Jeszcze jednym szczegółem wyróżniającym Nową Wilejkę spośród innych miast Wileńszczyzny był garnizon wojskowy założony przez Niemców we wrześniu 1915 roku. Po pierwszej wojnie światowej stacjonowały tutaj oddziały litewskie, następnie zaś przez dwie dekady pułki Wojska Polskiego: 13. Pułk Ułanów Wileńskich, 19. Pułk Artylerii Lekkiej, 85. Pułk Strzelców Wileńskich. Po kampanii jesiennej 1939 roku koszary zostały zagospodarowane przez sowieckich żołnierzy z 3. Korpusu Zmechanizowanego. Obecność żołnierzy w mieście z jednej strony ożywiała jego życie gospodarcze, z drugiej zaś negatywnie wpływała na proces urbanizacji zajętej przez nich południowej części miasta. Ostatni żołnierze opuścili bazę w Nowej Wilejce dopiero w połowie szóstego dziesięciolecia dwudziestego wieku. Ze wspomnień mieszkańców wynika, że właśnie najgorzej układały się relacje z żołnierzami sowieckimi, którzy byli brudni, chamscy i terroryzowali miejscową ludność.

W książce nie ma uogólniających wniosków dotyczących przedstawionego materiału. Zamiast nich czytelnik jest wprowadzany w kolejny etap rozwoju miasta. Po drugiej wojnie światowej Nowa Wilejka stała się częścią Wilna i wówczas się rozpoczął okres historii „miasta w mieście", który na krótko został przerwany przez reformę administracyjną, kiedy władze sowieckie wprowadzały system gmin, rejonów i okręgów. Nowa Wilejka w ciągu kilku lat była centrum rejonu nowowilejskiego, jednak od 1957 roku jest wschodnią dzielnicą Wilna, mimo że nadal w świadomości wielu mieszkańców zachowało się poczucie „miasta w mieście".

Vertė Aleksandra Urbonavičiūtė

NAUDOTŲ ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Literatūra

1. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais. Vilnius 1996.
2. Archeological investigations in independent Lithuania (1990–2010). Red.: ZABIELA, Gintautas. BAUBONIS, Zenonas. MARCINKEVIČIŪTĖ, Eglė. Vilnius 2012.
3. BAJOR, Alwida. Sergiusza Piaseckiego głośne ślady w Wilnie i Nowej Wilejce. Iš: Magazyn Wileński, 2005, Nr. 55. [online][2024-11-21] http://www.magwil.lt/archiwum/archiwum/2005/wmw-5/maj-18.htm
4. BALČIŪNAS, Jonas. STRAZDAS, Arūnas. SKRUPSKELIS, Algirdas. Informacija apie Rokantiškių piliavietę. Iš: Naujoji Vilnia [20214-10-24]
5. BALKELIS, Tomas. Kovų dėl Vilniaus valstybinės priklausomybės laikotarpis. 1918-1920 m. In: Vilniaus istorija. 1915-1990 m., 3 t. Red. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. GRYBKAUSKAS, Saulius. Vilnius.
6. https://naujojivilnia.lt/wp-content/uploads/2021/12/KPD-informacija-apie-Rokantiskiu-piliaviete-2013.pdf
7. BOŻEROCKI, Tomasz. WOŁK, Albert. Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach. Wilno, 2020.
8. BRAZEWICZ, Teresa. Historia parafii św. Kazimierza Królewicza w Nowej Wilejce. Wilno, 2011.
9. BUBNYS, Arūnas. Lietuvos žydų naikinimas provincijoje. In: Lietuva 1940-1990. Okupuotos Lietuvos istorija. Vilnius 2007.
10. DAUGNORA, Linas. Mamutai Lietuvoje. In: Lietuvos archeologija, 2004, 5 t.
11. DIECKMANN, Christoph. Karo belaisvių žudymas. In: Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje. Vilnius 2005.
12. HALICKI, Krzysztof. Organizacja i funkcjonowanie Policji Państwowej w Okręgu Wileńskim w okresie międzywojennym – zarys problematyki. Iš: Academia. Edu [online][2024-12-17]: https://www.academia.edu/1862894/Organizacja_i_funkcjonowanie_Policji_Pa%C5%84stwowej_w_Okr%C4%99gu_Wile%C5%84skim_w_okresie_mi%C4%99dzywojennym_zarys_problematyki_w_Historia_i_Polityka_My%C5%9Bl_polityczna_i_dyplomacja_w_XX_wieku_Tom_VII_pod_red_H_Stysa_i_P_Tomaszewskiego_Toru%C5%84_2008_s_104_123
13. IWANOWSKA, Grażyna. Cmentarzysko kurhanowe w Żwirblach pod Wilnem: wprowadzenie w problematykę: katalog. Warszawa, 2006.
14. KAZLAUSKAS, Albertas. Vilniaus gatvės gyvos: gidas po miesto periferiją. Vilnius, 2017.
15. KIAUPA, Zigmas. Lietuvos valstybės istorija. Vilnius 2004.

16. Kultūros vertybių registras https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search
17. LAUKAITYTĖ, Regina. Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje. Vilnius 2003.
18. LEWONIG, Judith. Helvetia und Lietuva: auf den Spuren der Schweiz in Litauen. Helvecija ir Lietuva: šveicariški pėdsakai Lietuvoje. Vertė: TUMAVIČIŪTĖ, Irena.Vilnius 2011.
19. Lietuvos archeologija, 2001, t. 21.
20. Lietuvos istorija: geležies amžius. II t. Red. ZABIELA, Gintautas. Vilnius 2007.
21. Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia. VIII t. Red. MIKNYS, Rimantas. Vilnius, 2011.
22. Pasižvalgymai po Vilnių. Red. TIUKŠIENĖ, Zita. SISAITĖ, Nijolė. Vilnius, 2015.
23. Pirmasis geležinkelis Lietuvoje. I knyga. Sud. LAPIENIENĖ, Vitalija. MIKALAUSKAITĖ, Asta. Vilnius 2016.
24. Полный список населенных мест со статистическими данными о каждом поселении. Вильно 1905.
25. Pristatyta, kaip atrodė Rokantiškių pilis Naujoje Vilnioje: ar ji bus atstatoma? (vizualizacijos) [2024-10-24] Iš: Made in Vilnius: https://madeinvilnius.lt/naujienos/miestas/pristatyta-kaip-atrode-rokantiskiu-pilis-naujojoje-vilnioje-ar-ji-bus-atstatoma-vizualizacijos/
26. Psichiatrija. Red. DEMBINSKAS, Algirdas. Vilnius 2003.
27. RACĖNAS, Rimvydas. Paminklai Lietuvos gyventojų tremties ir kalinimo vietose. 1940 – 1958. Vilnius 2005.
28. Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė. 1903–2003. Red. MAČIULIS, Valentinas. Vilnius 2003.
29. ROKICKI, Paweł. Garnizon Nowa Wilejka SZP-ZWZ. Warszawa, 2019.
30. SKROBOCKI, Eugeniusz. Sprawa Sergiusza Piaseckiego w Komendzie Policji Państwowej powiatu lidzkiego. Magazyn Polski, 3 (32), 2004.
31. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Red.: CHLEBOWSKI, Bronisław. WALEWSKI, Władysław. Tom IX. Warszawa, 1888.
32. Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. XII, cz. 2. red. CHLEBOWSKI, Bronisław. Warszawa 1893.
33. Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. XIII. Red. CHLEBOWSKI, Bronisław. Warszawa, 1902.
34. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Red.: CHLEBOWSKI, Bronisław. KRZYWICKI, Józef. Tom XIV. Warszawa, 1895.
35. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Vilniaus miesto erdvinė plėtra 1944-1989 m. In: Lietuvos istorijos metraštis, 2021, nr. 2.
36. ŠIAUDINIS, Vytautas. Vilniaus maldos namai. Vilnius 2001.
37. SZYMCZYK, Maciej. Zarys dziejów przemysłu papierniczego w województwie

wileńskim. Rocznik Muzeum Papiernictwa, 2019, t. XIII.

38. ШЛЕВИС, Герман. Православные святыни Вильнюса: страницы истории. Вильнюс 2003
39. TOMKIEWICZ, Maria. TOMKIEWICZ, Władysław. Dawna Polska w anegdocie. Warszawa 1988.
40. USSOWICZÓWNA, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. Część I. Wilno, 1939.
41. Vilniaus ir jos srities laikinasis telefono abonentų sąrašas. Kaunas 1940.
42. VIDUGIRIS, Aloyzas. Naujosios Vilnios vardas ir jos apylinkių etnolingvistinė raida (iki 1939 m.). In: Kalbos kultūra, 1989, t. 56.
43. Valstybinė lietuvių kalbos komisija [2025-01-23][online] https://vlkk.lt/konsultacijos/4938-vilnia-vilnele
44. WOŁKANOWSKI, Waldemar. Budownictwo w Wilnie międzywojennym – przewodnik chronologiczny (6). Iš: Wilnoteka. [online][2024-12-02]: https://wilnoteka.lt/artykul/budownictwo-w-wilnie-miedzywojennym-przewodnik-chronologiczny-cz-6
45. ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Liepojos–Romnų geležinkelis 1869–1915. Vilnius 2005.
46. 13 Pułk Ułanów Wileńskich. Red. ROZDŻESTWIEŃSKI, Paweł. Iš: Wielka księga kawalerii polskiej 1918-1939, t. 16. Red. MIJAKOWSKI, Krzysztof, Warszawa, 2012.
47. 19 Pułk Artylerii Lekkiej. Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. Pruszków, 1996.

Dienoraščiai ir prisiminimai

1. BIELIAUSKAS, Pranas. Dienoraštis 1920–1957. Vilnius 2012.
2. CYDZIK, Grzegorz. Ułani, Ułani. Wspomnienia, gawędy, opowieści. Warszawa, 2012.
3. KLIMAS, Petras. Dienoraštis 1915-1919. Čikaga 1988.
4. Państwowe Gimnazjum im. Św. Kazimierza w Nowej Wilejce. Red. KONTOWT-OKULEWICZ, Irena. KALENKIEWICZ-MIROWICZ, Anna Krystyna. Bydgoszcz, 2003.
5. RENDZIONEK, Henryk. Dzieje plutonu AK Nowa Wilejka. Iš: Pamiętnik Okręgu Wileńskiego AK. Komisja Historyczna, Nr. 4, 1998.
6. SZYŁEYKO, J. Zdzisław. Lepsza strona czasu. Londyn, 1992.
7. USSOWICZÓWNA, Ludwika. Rozszerzony zarys dziejów Nowej Wilejki. Iš: Nasza Gazeta, 2018, Nr. 2. [2024-10-30][online] https://zpl.lt/2018/01/rozszerzony-obraz-zarysu-dziejow-nowej-wilejki/
8. ZMITROWICZ, Jan. Wspomnienia kapłana kresowego. Białystok, 2011.
9. Žemėlapis „Lietuvos žydų gyvenami miestai ir miesteliai XIX a. pabaigoje“. Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti / Vilniaus universiteto Kartografijos centras 2003.

Spauda

1. Dziennik Wileński, 1916, 1917, 1918, 1920;
2. Goniec Codzienny, 1942;
3. Nasza Gazeta, 2017, 2018;
4. Kurier Wileński, 1925;
5. Lietuvos žinios, 1940;
6. Przewodnik katolicki, 1928;
7. Хроника церковно-общественной жизни. Iš: Вестник Виленского православного Св. Духовского братства, 1914;

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

f. 13; f. 49; f. 51; f. 55; f. 64; f. 129; f. 131; f. 139; f. 173; f. 379; f. 384; f. 391; f. 664; f. 927; f. 1152; f. 1151; R-743; R-754;

Lietuvos valstybės istorijos archyvas

f. 378; f. 381; f. 382; f. 604; f. 694;

Vilniaus regioninis valstybės archyvas

f. 773; f. 1011; f. 1019; f. 1171;

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius

f. 44; f. 215; f. 256; f. 318;

Biblioteka Ossolińskich we Wrocławiu

Opracowanie Stefana Stankiewicza dotyczące stosunków polsko–litewskich XIX–XX w. Zbiór Stanisława Kiałki. BOss, Rkps, 16637 / II.

Ośrodek Karta

NONIEWICZ, Bogdan. Wspomnienia. Rękopis. Ośrodek Karta, II / 1382 / 2k.

Miestas mieste: Naujosios Vilnios istorija [autorius Tomaš Božerocki]. – Vilnius: 2025.

140 p., - ISBN 978-609-96205-2-7

Naujoji Vilnia kaip Vilniaus miesto dalis yra unikali tuo, kad ilga laiką tai buvo savarankiškas miestas, kuris tik sovietmečiu buvo prijungtas prie Vilniaus. Nepaisant to ši Vilniaus miesto dalis išsaugojo savo savitumą ir netgi atskiro miesto bruožus. Naujoji Vilnia tai miestas mieste ir knygoje atskleidžiama vietovės istoriją per sakralinius ir industrinio paveldo objektus.

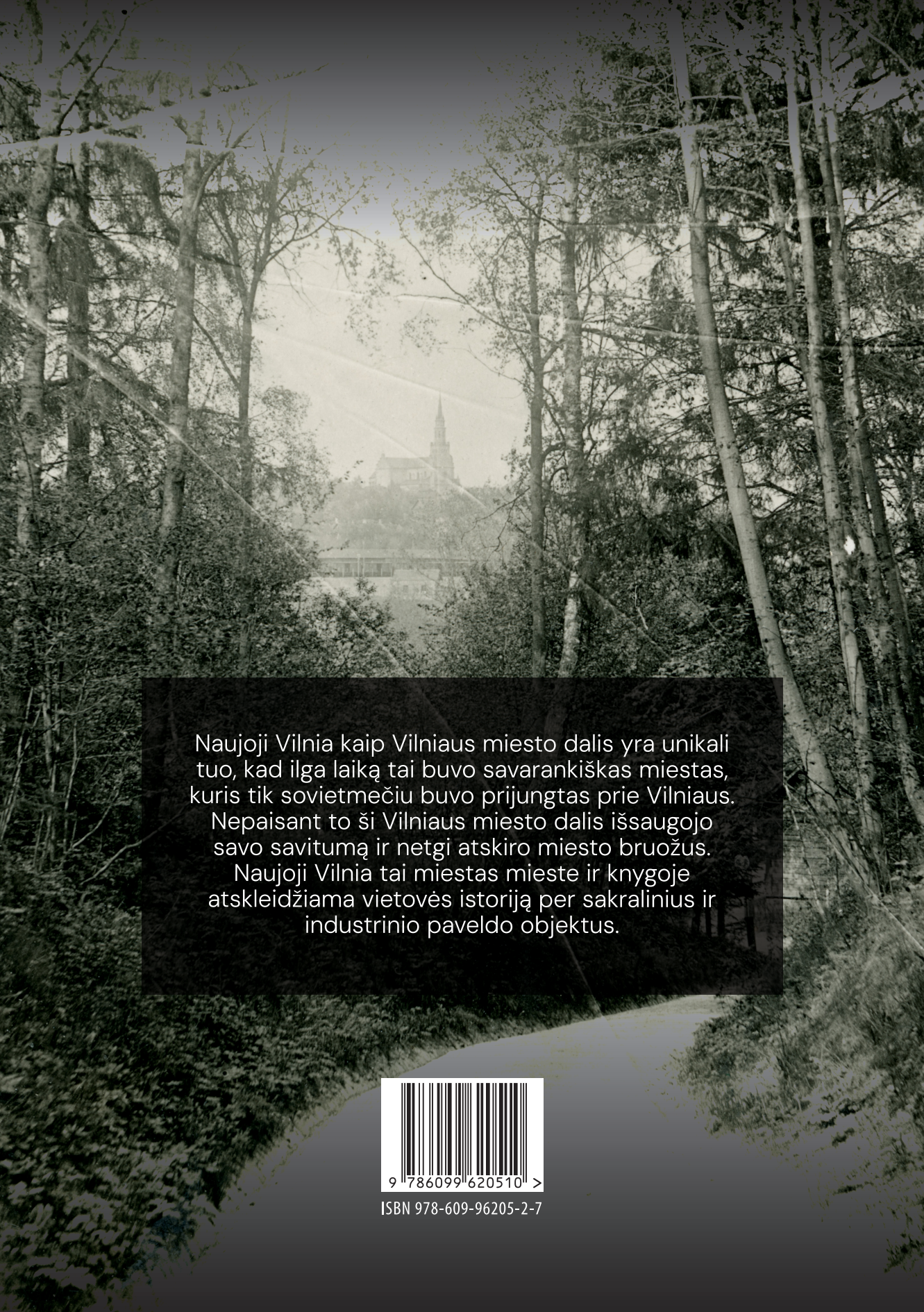

Naujoji Vilnia kaip Vilniaus miesto dalis yra unikali tuo, kad ilga laiką tai buvo savarankiškas miestas, kuris tik sovietmečiu buvo prijungtas prie Vilniaus. Nepaisant to ši Vilniaus miesto dalis išsaugojo savo savitumą ir netgi atskiro miesto bruožus. Naujoji Vilnia tai miestas mieste ir knygoje atskleidžiama vietovės istoriją per sakralinius ir industrinio paveldo objektus.

ISBN 978-609-96205-2-7